

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA HISTORIE

Obraz šlechty v průvodcovských textech českých hradů a zámků

Období totality 1948—1989

Magisterská diplomová práce

Autor: Bc. Michal Nguyen

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D.

Olomouc 2020

Prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma: „*Obraz šlechty v průvodcovských textech českých hradů a zámku. Období totality 1948—1989*“ vypracoval samostatně pod odborným dohledem vedoucí práce a uvedl jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne: .....

Podpis: .....

Poděkování

Na první místě bych rád poděkoval doc. Mgr. Radmile Prchal Pavlíčkové, Ph.D. za rady, motivaci, trpělivost a především pochopení, bez něhož bych tuto práci jen s těží sepsal. Děkuji i za všechno, co jsem se od ní za celé studium mohl naučit.

Můj vděk patří i mým přátelům a rodině, bez jejichž podpory bych se během studií neobešel. Děkuji především Mgr. Tereze Poláčkové a Bc. Václavu Pokorovi.

Mé poděkování náleží také MgA. Jiřímu Holubovi za zprostředkování archivních materiálů uložených při Národním památkovém ústavu v Praze a PhDr. Miloši Kadlecovi za umožnění nahlédnout do archivů památkových objektů při ÚOS na Sychrově. Stejně tak děkuji i všem dalším zaměstnancům ústavu, kteří mi byli nápomocni při schraňování průvodcovských sylabů.

Obsah

Úvod.....	5
Prameny, literatura a dosavadní zpracování tématu.....	10
1 Být šlechticem.....	13
2 Šlechta a její majetek ve 20. století	21
2.1 Zpřístupňování památek.....	26
2.2 Průvodcovské texty.....	29
3 Šlechtic vykořisťovatel	36
3.1 Bez špetky vkusu?	44
4 Rekatolizace a šlechtic v kněžské sutaně	47
5 Urozený obrozenec	58
6 Umělkyně, katoličky a energické ženy – obraz šlechtičny	62
7 Třicet let po pádu komunismu	70
Závěr	73
Seznam pramenů a literatury	76
Resumé	84

Úvod

Rok 2017 byl v rámci Národního památkového ústavu věnován renesanční šlechtě. Podle výroční zprávy dosáhla návštěvnost na objektech ve správě památkového ústavu během tohoto kalendářního roku čísla 5 490 775.¹ Tato cifra sama o sobě jasně dokládá, že zájem o památky a naši historii je opravdu velký.²

To lze také ostatně doložit i literární a filmovou tvorbou posledních několika let, jejímž důležitým motivem jsou i české památky a návštěvníkový provoz na nich. Osudy Marie Kostkové z Kostky, která se s rodinou navrátila z americké emigrace po Sametové revoluci, baví čtenáře na stránkách už čtyř knih³ a v roce 2019 se pak tyto příběhy dočkaly i filmového zpracování.⁴ Autorem tohoto románu je pak osoba nejzasvěcenější, kastelán milotického zámku Evžen Boček, který svými zkušenostmi s památkami a turisty dodal knihám na autentičnosti.

Díky činnosti památkového ústavu se mohou návštěvníci podívat do sídel české, moravské a slezské šlechty, kde jim je samozřejmě představen i život a minulost aristokracie na našem území. Jedná se o mimořádný nástroj, díky kterému může v ideálním případě docházet k osvětě a edukaci naší společnosti. Průvodcovská činnost má v tomto ohledu mimořádný potenciál, ale také odpovědnost. Tvorba textů, které mají být bazální oporou výkladu na památkách, vyžaduje značnou erudici, ale také smysl pro rovnováhu.

Právě otázkou tvorby a obsahem sylabů se zabývá předkládaná práce. Urození jedinci patřili v době totality mezi perzekvovanou složku obyvatelstva, nabízí se proto teze, že se tento fakt odrazil i v obsahu průvodcovských textů. Práce si pak klade za cíl

---

¹ Výroční zpráva NPÚ za rok 2017, dostupné online z: <https://www.npu.cz/vyrocní-zpravy> [cit. 19. 6. 2020].

² Návštěvnost památkových objektů se i v následujících letech udržovala na vysoké úrovni. Každý rok byl navíc zastřešen tematickým programem, který prostupoval celoročními aktivitami památkového ústavu. V roce 2018, který byl zasvěcen šlechtě českých zemí v evropské diplomacii, navštívilo památky spravované NPÚ 5 502 553 osob. V následujícím roce, věnovaném severočeskému šlechtickému rodu Clam-Gallasů, dosáhla návštěvnost čísla 5 272 925. Tamtéž.

³ Evžen Boček vydal zatím poslední, čtvrtou knihu *Aristokratka a vlna zločinnosti na zámku Kostka* v roce 2018. V případě literární tvorby ovšem nelze opomenout ani starší knihy, za všechny jmenujme dílo Václava Kaplického *Železná koruna*, které líčí těžký život poddaných po třicetileté válce.

⁴ Film Jiřího Vejdělky *Poslední aristokratka* byl sedmým nejnavštěvovanějším filmem v českých kinech za rok 2019, zhlédlo ho 468 416 diváků. Premiéru měl přitom až v říjnu daného roku. In: Unie filmových distributorů, dostupné online z: <https://www.ufd.cz/top-50-filmu-za-rok-2019> [cit. 23. 7. 2020].

poodhalit to, co bylo určujícím znakem, podle kterého se obraz měl či neměl utvářet. Cílem práce je tedy zmapovat užití nástroje, konkrétní strategie a určit, na jakých tématech záviselo jejich aplikování, tedy zda byla rozhodujícím faktorem například velikost majetku šlechtice, jeho vyznání, pohlaví apod.

Dosavadní výzkum se této problematice, tedy úloze památek a průvodcovských sylabů při tvorbě šlechtického obrazu, prakticky vůbec nevěnuje. Většina prací, které reflektují vnímání šlechty ve druhé polovině 20. století a v dnešní době, pracuje s dotazníkovým šetřením, případně se věnuje stereotypům, které obsahují kinematografická a literární díla.⁵

Výzkum průvodcovských textů je ovšem velmi validní i pro dnešní dobu. Prohlídky českých hradů a zámků ovlivnily a nadále ovlivňují pohled několika generací na naši minulost a dějinné události. Historie a její výklad dnes stejně jako i v minulosti slouží jako politický nástroj, který je stále hojně využíván. Stačí vzpomenout restituce šlechtického a církevního majetku, které vyvolávaly velké vášně ve společnosti a u kterých se stále projevovala a projevuje řada stereotypů, které mají svůj původ v dobách totalitního Československa. Snad nejsignifikantnějším příkladem tohoto stýkání a potýkání s otázkou šlechty je prezidentská volba v roce 2013, ve které kandidoval i Karel Schwarzenberg. Právě jeho šlechtický původ se nakonec obrátil proti němu, stejně jako jeho postoj k dekretům prezidenta republiky Edvarda Beneše.⁶

Už na těchto tématech lze jasně pozorovat, že odkrývání strategií tvorby a prezentace šlechty v prostředí českých památek je nanejvýš aktuální záležitostí. Chceme-li pochopit pohled společnosti například na problematiku restitucí šlechtického majetku, je potřeba podívat se i na to, jaké povědomí mají občané o šlechticích a jejich sídlech.⁷ Průvodcovský text, který tento obraz pomáhal utvářet,

---

⁵ Jako srovnání a inspirace může posloužit sborník, který posuzuje hodnověrnost a vypovídající hodnotu literárních děl, filmů, počítačových her apod. BARTLOVÁ, Milena (ed.): *Pop history. O historické věrohodnosti románů, filmů, komiksů a počítačových her*. Praha 2003.

⁶ Na tento problém poukazuje i: HAZDRA, Zdeněk: *Šlechta ve službách Masarykovy republiky. Mezi demokracií a totalitními režimy*. Praha 2015, s. 15—16.

⁷ Aktuálnost, ale také ožehavost tohoto tématu ilustruje část úvodu z knihy *Konfiskované osudy: „Nepříjemnou komplikací v tomto směru představoval přístup vedení děčínské pobočky Státního oblastního archivu Litoměřice, které nám bez odpovídajícího zdůvodnění neumožnilo nahlédnout do spravovaných přístupných či částečně přístupných šlechtických rodinných archivů (Clam-Gallasů, Kinských a Preysingů, Ledebur-Wichelnů a Thun-Hohensteinů). Argumentace, které se nám dostalo, tj. že není etické nahlížet do rodinných dokumentů a korespondence osob, kterým byly tyto písemnosti*

představuje médium, které mělo jasně danou strukturu, procházelo kontrolním procesem, a především se dochovalo v archivu a knihovně NPÚ. Je třeba mít rovněž na paměti, že se při aktualizaci současných sylabů a jejich úpravách vychází právě i z původních dochovaných textů.

Průvodcovský text, jak už ostatně název napovídá, je určen především průvodci, jednalo se de facto o neveřejný materiál. Obsah tohoto materiálu byl tedy tlumočen a interpretován jednotlivými průvodci a průvodkyněmi a nemusel se tak v doslovné podobě dostat k uším návštěvníků. Realita výkladu mohla být prostě odlišná. I tak je ovšem třeba mít na paměti, že takové texty neutvářely myšlení pouze návštěvníků, ale i průvodců samotných. Jejich výklad mohl být odlišný, ale musel se zakládat na sylabu. Průvodci byli navíc pravidelně kontrolováni a těžko si tak představit, že by například v 80. letech vedl průvodce výklad zcela po svém, bez zřetele k průvodcovskému textu.

Diplomová práce nachází vymezení v letech 1948—1989, a to z jednoduchého důvodu. V této době byly všechny památky pod státní správou a jejich nastavení tak odpovídalo centrálnímu řízení, lze je tedy snáze porovnávat. Právě v těchto dobách vznikají navíc hromadná média pod dohledem státu, která jsou určená k prezentaci kulturního dědictví, mezi které patří i průvodcovské texty a nejrůznější brožury. V 50. letech se postupně vyvíjí nástroje na správu velkého množství památek, pozvolna dochází ke vzniku moderní památkové péče, která se plně rozvine v 70. a 80. letech. Právě toto období je pak také nejbohatší na centrálně dochovaný pramenný materiál. Ani jeho velké množství by ovšem nemohlo být řádně analyzováno bez znalostí a reflexe vývoje na počátku druhé poloviny 20. století. Jednoduše lze říci, že se jedná o období ohraničené dvěma velkými dějinnými událostmi naší novodobé historie,

---

násilně odebrány, nám znovu připomnělo, jak je téma poválečných událostí, vysídlení a vyvlastnění německých obyvatel dosud živé, nezpracované, v kolektivní paměti potlačované. UHLÍKOVÁ, Kristina (ed.): *Konfiskované osudy. Umělecké památky z německého majetku získaného československým státem a jejich severočestí majitelé.* Praha 2019, s. 14—15. Srovnání nabízí také článek ze srpna tohoto roku, který se věnuje problematice Lex Schwarzenberg: ENGELOVÁ, Tereza: *Lex Schwarzenberg jako protiústavní součást českého práva. Podle státu je všechno v pořádku*, dostupné online z: <https://hlidacipes.org/lex-schwarzenberg-jako-protiustavni-soucast-ceskeho-prava-podle-statu-je-vsechno-v-poradku/?fbclid=IwAR2JgoNHlx9cmLqpgPh9Hr7AZnKllrOOE9eNxXuDFRB61444QXELiYfh7pc> [cit. 8. 8. 2020].

na jedné straně konfiskacemi (nejen) šlechtického majetku, na straně druhé pak jeho návratem k původním majitelům díky restitučním snahám.

Práce jako taková je pro přehlednost členěna do dvou částí, teoretické a praktické. Obě složky se ovšem prolínají. Aby mohl být posouzen obraz šlechty v textech, tvoří první kapitoly práce souhrn základních poznatků ke šlechtické společnosti – její fungování a principy, na kterých stála. Dále nebylo možné vynechat osudy šlechty a jejího majetku v turbulentních časech první poloviny 20. století. Tento sled informací a poznatků má pak za úkol posloužit v následujících částech práce jako základ při práci s pramenem.

Analýza a nakládání s dochovaným pramenným materiálem představuje velký úkol, se kterým bylo potřeba se před samotným psaním vypořádat. Po událostech února roku 1948 bylo ustaveno na 100 objektů, které měly sloužit veřejnosti, toto číslo ovšem i nadále narůstalo. Ne všechny objekty také plnily svou původní úlohu po celou dobu.⁸ Podstatné je, že z období totality dochovalo v archivech Národního památkového ústavu více než 170 textů z tohoto období, případně bez udané datace.⁹

Tento fond ovšem není zcela uspořádaný, obsahuje texty dochované pouze v torzovité podobě. Některé sylaby ve strojopisné podobě došly během let značného poškození a nebylo možné je zcela analyzovat.

Právě s ohledem na množství pramenného materiálu a jeho stav bylo nakonec pro účely práce využito dvanáct textů uložených při Generálním ředitelství Národního památkového ústavu v Praze a dalších pěti textů z příručních knihoven frýdlantského a litomyšlského zámku. Vzorek, se kterým je na následujících stránkách pracováno, byl vybrán tak, aby došlo k základnímu geografickému pokrytí území Čech a Moravy (objekty ze severních, východní, jižních a západních Čech a z Moravy). Ke zpracování byly vybrány texty i podle konkrétních majitelů, a sice aby bylo možné porovnat sídla tzv. domácí a cizí šlechty. Podobně pak bylo přihlédnuto i držbě sídla církevními hodnostáři a k náboženskému vyznání urozených majitelů. V poslední řadě bylo

---

⁸ UHLÍKOVÁ, Kristina (ed.): *Národní kulturní komise 1947–1951*. Praha 2004, s. 47–48.

⁹ Seznam dochovaných průvodcovských textů je uložen při Oddělení správy a prezentace mobiliárního fondu Generálního ředitelství NPÚ.

potřeba stanovit ty objekty, u nichž byl dochován pramenný materiál v kompletním, neporušeném stavu a v dostatečném rozsahu.

Práce s takto vykrystalizovaným souborem textů se zakládala především na jejich obsahové analýze a vzájemné komparaci. Pozornost byla věnována i užitému slovníku, struktuře textu, tedy jak na sebe jednotlivé pasáže navazovaly a zda se shodovaly se sylaby dalšími.

V jednotlivých sylabech pak byly vyhledány základní body, obrazy a obraty, které se nacházely na vícero místech a v ostatních průvodcovských textech. Podle jejich četnosti a důrazu, který na ně byl v textu kladen a jaký prostor v celkovém rozsahu jim byl věnován, následně vyvstaly jako témata pro jednotlivé kapitoly. Specifický vznik má pak kapitola poslední, jejíž sepsání bylo podmíněno náhodnou komparací původního textu se současně užívaným, čímž vznikl mikrosonda do užívání a tvorby aktuálních průvodcovských textů.

V době, kdy je tato práce sepisována, čelí světová společnost, českou nevyjímaje, pandemii koronavirového onemocnění Covid-19. I v této situaci máme ovšem doloženo, že zájem o památky i přes značné množství překážek, narůstá. Jen za měsíc červenec navštívilo objekty ve správě NPÚ přes 1,3 milionu lidí, což představuje meziroční nárůst o 100 000 osob.¹⁰

---

¹⁰ ČTK: Hrady a zámky navštívilo v červenci přes milion lidí, nejvíc za tři roky. Jarní ztráty to ale nepokryje, dostupné online z: https://www.irozhlas.cz/ekonomika/pamatky-cesko-navstevnost-npu_0408041140_zit [cit. 13. 8. 2020].

Prameny, literatura a dosavadní zpracování tématu

Dějiny šlechty jsou bodem zájmu historiček a historiků již po mnoho generací. Za tuto dobu vznikla řada děl, která se věnovala středověké i novověké šlechtě, výrazně přispěla k našim současným znalostem o urozených vrstvách společnosti a dala základ současnému výzkumu. Nepoměrně menší pozornost ovšem domácí odborná obec věnovala šlechtě ve 20. století, což lze přičíst na vrub své době, která nebyla této problematice nakloněna.

Změna tak nastává až po roce 1989, kdy se začaly rozšiřovat obzory domácí historické vědy o dosud nepřístupná díla a výzkumy a bylo možné začít konečně svobodně bádát a klást si výzkumné otázky i u témat, jakým byl například poválečný osud domácí šlechty a konfiskace jejího majetku. Právě této tématice se začali věnovat i historičky a historici z Ústavu pro studium totalitních režimů, jmenovitě nelze nezmínit Zdeňka Hazdra a Ditu Homolovou, jejichž práce tvoří základ studia šlechty ve 20. století.¹¹

Problematice šlechty se ovšem věnují odborníci i z dalších historických pracovišť v zemi, jedná se povětšinou o práce, které mají své těžiště v 19. století, ale přesahují i do moderní historie.¹² Pro tuto práci byly stěžejní i publikace z právní historie věnované proměnám majetkových vztahů šlechty, jejichž autorem je ve velké většině Jan Kuklík.¹³

Tato bílá místa se tedy v posledních několika letech daří zaplňovat a současná česká historiografie je tak doplněna o poznatky, která nám umožňují nahlížet komplexně tematiku šlechtických rodů u nás od svých počátků až do současnosti.¹⁴

---

¹¹ Základní publikace, které shrnují a navazují na dosavadní výzkum autorů, představují: HAZDRA, Z.: *Šlechta*; JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, Dita: *Šlechta v proměnách. Osudy aristokracie v Československu v letech 1918–1948*. Praha 2017.

¹² Především: HORČIČKA, Václav: *Lichtenštejnové v Československu*. Praha 2014; HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (eds.): *Šlechta na křižovatce. Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannfeldové v 1. polovině 20. století*. Praha 2017.

¹³ Základní přehled z pohledu práva přináší: KUKLÍK, Jan a kol.: *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*. Praha 2011; KUKLÍK, Jan: *Znárodněné Československo. Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha 2010.

¹⁴ Dosavadní výzkum šlechty na našem území přinesl desítky zásadních a základních prací. Přehled těch nejvýraznějších, které našly uplatnění i v této práci, představuje například souhrn: KOLDINSKÁ ŠEDIVÁ, Marie – CERMAN, Ivo a kol.: *Základní problémy studia raného novověku*. Praha 2013, s. 145–194. Obdobný přehled přináší i bibliografie Václava Bůžka, který představuje vůdčí postavu výzkumu šlechty

Otázka vnímání šlechty v období totality už ovšem není probádaná zdaleka tak výrazně jako výše zmíněná problematika obecná. První krůčky v tomto ohledu podnikla Radmila Švaříčková Slabáková, na jejíž práci nebylo doposud výrazněji navázáno.¹⁵ Oproti tomu ovšem v nedávné době vzniklo několik textů, především z pera Denisy Nečasové, které se věnují struktuře a tvorbě poválečné československé společnosti i obrazu nepřítele a oponenta socialistického člověka.¹⁶

Velkým přínosem tohoto tématu je kunsthistorická práce Veroniky Rollové věnovaná Pražskému hradu a jeho podobě v prvních dvaceti letech vlády KSČ. V publikaci se věnuje právě tomu, jak byl Pražský hrad využíván k práci s lidmi, jak fungovala jeho prezentace a jakou roli hrál jako významný symbol v tehdejší Československu. V rámci této práce pak zdařile odhaluje i nejrůznější strategie, kterými chtěli tehdejší vlády a prezidenti oslovit návštěvníky Pražského hradu.¹⁷

Neméně zásadním příspěvkem je také publikace Jana Randáka, která se zabývá husitstvím v návaznosti na politiku let 1948 až 1956. V rámci této otázky totiž poodhaluje tvorbu obrazu husitské revoluce a zabývá se tak školami, muzei, historiografií a politickými kroky, tedy místy, kde byl tento obraz utvářen.¹⁸

Důležitými opěrnými body této práce jsou i publikace z prostředí památkové péče a příbuzných odvětví, které osvětlují vlastní počátky zpřístupněných památek v Československu a jejich dalších osud. V tomto ohledu je bezpodmínečně nutné připomenout publikace historičky umění Kristiny Uhlíkové, která zpracovala problematiku poválečného zacházení s konfiskovaným majetkem, a pod jejíž

---

u nás: HRDLIČKA, Josef – KRÁL, Pavel – SMÍŠEK, Rostislav: Symbolické jednání v kultuře raného novověku. Věnováno Václavu Bůžkovi k jeho životnímu jubileu. Praha 2019, s. 320–338.

¹⁵ Základní práci, kterou je toto téma otevřeno díky dotazníkovému šetření a výzkumu na poli orální historie představuje: ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila: *Mýtus šlechty u nás a v nás. Paměť a šlechta 20. století*. Praha 2012. Problematika je dále rozvíjena v několika sbornících, na jejichž vzniku se podíleli i výše zmínění historici a historičky: HAZDRA, Zdeněk – HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (eds.): *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*. Praha 2011; KNOZ, Tomáš – DVOŘÁK, Jan (eds.): *Šlechta v proměnách věků*. Brno 2011; SLABÁKOVÁ, Radmila (ed.): *O exilu, šlechtě, Jihoslovanech a jiných otázkách dějin moderní doby. Sborník k narozeninám Arnošta Skoupého*. Olomouc 2004.

¹⁶ Zastřešující práci, která se odkazuje i na další dřívější výzkum, je: NEČASOVÁ, Denisa: *Obrazy nepřítele v Československu 1948–1956*. Praha 2020.

¹⁷ ROLLOVÁ, Veronika: *Pražský hrad na cestě ke komunistické utopii (1948–1968)*. Praha 2019.

¹⁸ RANDÁK, Jan: *V záři rudého kalicha. Politika dějin a husitské tradice v Československu 1948–1956*. Praha 2015.

taktovkou vznikly i obsáhlé publikace, které se věnují především problematice severočeské německé šlechty.¹⁹

Odborné zpracování samotné tematiky průvodcovských textů, zpřístupňování a fungování památek v Československu značně obohatila i Naděžda Kubů, která působila v Národním památkovém ústavu.²⁰ Otázce sylabů se z různých uhlů pohledu věnovaly i některé kvalifikační práce, a sice s větším či menším úspěchem. Prací zdaleka nejzdařilejší a přínosnou pak byla diplomová práce Markéty Surovcové, která se věnovala zámku Žleby a jeho instalacím, v části práce se ovšem dotkla i problematiky textů pro průvodce a podařilo se jí na příkladu tohoto zámku významně shrnout dosavadní poznatky a literaturu k tématu.

Předkládaná práce stojí na celkem na 17 hlavních pramenných oporách v podobě průvodcovských textů hradů a zámku z období normalizace. Jedná se většinou o sylaby z počátku 80. let, případně o texty nepatrně starší. Tyto strojopisy obvykle čítají přibližně 30 a více stránek, výjimkou ovšem není ani sylabus o téměř sto stranách.

Dochované texty v některých případech neobsahovaly údaje o autorovi, ani údaj o době jejich sepsání. V některých případech bylo naopak možné ve spisu objevit i oponentské posudky, které texty hodnotily především po odborné stránce. Podobnou oporou byly i metodické pokyny inkorporované do některých sylabů, ať už pro práci se samotným textem nebo pro provázení dětských skupin.

---

¹⁹ V případě Kristiny Uhlíkové se jedna často o kolektivní práce. Části publikací, jichž je Uhlíková přímou autorkou, představují zásadní poznatky k tématu. Ve zde citovaných publikacích se ovšem často opakují a jsou doplněny jen o málo nového oproti studií dřívějším. V tomto základním přehledu proto uvádím pouze nejzásadnější: UHLÍKOVÁ, K.: *Národní*.

²⁰ Naděžda Kubů představuje výraznou osobnost Národního památkového ústavu a zdejšího odborného kolektivu, z něhož rovněž vzešla řada prací, především pak metodik určených k aktuálnímu provozu NPÚ. Tyto ovšem shrnují i dosavadní vývoj problematiky a jsou tak cenným příspěvkem k daným otázkám. Jedná se především o: KUBŮ, Naděžda a kol.: *Metodika průvodcovské činnosti na hradech, zámcích a dalších zpřístupněných památkách*. Praha 2014.

1 Být šlechticem

„Raději ať je to dále od centra, hlavně ať to není malé.“²¹

Dříve než se zaměříme na strategie tvorby obrazu šlechty v průvodcovských sylabech totalitního Československa, je třeba podívat se na to, jaké bylo vlastně myšlení a hodnotový systém šlechty samotné, jak se sama aristokracie chápala, co pro ni bylo klíčové a co nikoliv.²² Pohled moderního člověka se totiž v některých aspektech může, ba dokonce musí, velmi výrazně lišit od uvažování člověka předmoderní doby.

Počátky šlechty a šlechtické kultury sahají hluboko do našich dějin.²³ V případě samotného utváření této elitní vrstvy společnosti panují až do dnešní doby dohady o tom, jak zmíněný proces probíhal a jak se raná šlechta konsolidovala jako pevná složka středověké společnosti v naší kotlině.²⁴ Celou tuto komplexní otázku nelze jednoduše shrnout do několika odstavců. Jedna z mála věcí, které lze k této problematice napsat, je, že se jednalo o pochod složitý, který se zakládal na mnoha faktorech a byl ovlivněn celou řadou okolností, ať už to byla majetková držba, válečná zkušenost, víra nebo rozličné množství zásluh, které musel šlechtic prokázat, aby se mohl zařadit mezi příslušníky prvního stavu v rámci učení o trojím lidu.²⁵

K základním a neopomenutelným znakům této utvářející se společnosti patřila už výše zmiňovaná úloha bojovníka, především bojovníka křesťanského.²⁶ Obraz rytíře,²⁷ který oplýval rytířskými ctnostmi a bránil Kristovu víru, patřil k neochvějným

---

²¹ KUBEŠ, Jiří a kol.: *V zastoupení císaře. Česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii 1640—1740*. Praha 2018, s. 107.

²² K této problematice jako základ např.: BLOCH, Marc: *Feudální společnost*. Praha 2010, s. 293—302; ELIAS, Norbert: *O procesu civilizace I. Sociogenetické a psychogenetické studie proměny chování světských horních vrstev na západě*. Praha 2006, s. 73—84.

²³ Obecně k počátkům šlechty u nás: VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny země Koruny české II*. Praha – Litomyšl 2000, s. 151—155.

²⁴ K problematice utváření šlechty, její konsolidace a místu ve společnosti publikace z pražského a brněnského prostředí, které na věc nahlíží rozdílně: JAN, Libor: *Česká a moravská šlechta ve 13. a 14. století – otázky zrodu a kontinuity*. In: KNOZ, T.: *Šlechta v proměnách*, s. 38—62; ŽEMLIČKA, Josef: *Čechy v době knížecí (1034—1198)*. Praha 1999.

²⁵ K formování společnosti v období středověku: NODL, Martin – ŠMAHEL, František (eds.): *Člověk českého středověku*. Praha 2002.

²⁶ Jako ukázkový symbol ztotožňující tento stav lze chápat meč a jeho držení. Vlastnictví meče, zbraně bylo společné šlechticům bez rozdílu a odkazovalo právě na diskutovaný stav bojovníka a ochránce křesťanských hodnot. Srov.: KNOZ, Tomáš: *Meč zemského hejtmána Jana z Rottalu*. In: HRDLIČKA, J.: *Symbolické*, s. 243—265.

²⁷ K problematice rytířství: FLORI, Jean: *Rytíři a rytířství ve středověku*. Praha 2008.

pilířům, na kterých šlechtictví stálo. Rytířství představovalo navyklý a promyšlený styl života, který se měl vyznačovat dobrými skutky hodnými následování, rytíř měl být prostě a jednoduše výkladní skříní těch nejlepších vlastností.²⁸

Úhelným kamenem pro urozenou společnost a společnost obecně se od počátku stávala čest,²⁹ případně *kód cti*, jak o něm hovoří Petr Maťa.³⁰ V dnešním hmotném světě se jen těžko chápe, že tím nejcennějším, co šlechtic měl, byla jeho čest. Urozený pán velmi dobře chápal, co všechno se pod tímto slovem skrývá a nabývá až takřka hmatatelného stavu.

Velkou oporou v pochopení šlechtické cti nám jsou už jen tzv. spory o čest. Tedy v plném slova smyslu soudní pře o urážky na cti.³¹ Pro šlechtice bylo prakticky nepředstavitelné snést poškození své osoby,³² rodu, poddaných atd.³³ Cokoliv, co se ho dotýkalo a bylo neprávem poškozeno, ho nenechalo chladným a dobové zvyky mu velely o svou čest bojovat. Taková soudní pře ovšem byla i jakousi komunikační strategií, kterou se mohl šlechtic reprezentovat.

---

²⁸ BŮŽEK, Václav – KOREŠ, František – MAREŠ, Petr – ŽITNÝ, Miroslav: *Rytíři renesančních Čech ve válkách*. Praha 2016, s. 28–30.

²⁹ Čest, poctivost apod. se týkala celé lidské společnosti. Její ochrana a péče o svou pověst byla každodenním chlebem urozeného i sedláka. K problematice cti, pověsti a jejímu narušení a ochraně více například: DIBELKA, Jaroslav: *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství. Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*. České Budějovice 2012; ŠMAHEL, František: *Mezi středověkem a renesancí*. Praha 2002, s. 72–84.

³⁰ MAŤA, Petr: *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha 2004, s. 22.

³¹ Srov.: JANIŠOVÁ, Jana (ed.): *Šlechtické spory o čest na raně novověké Moravě (edice rokové knihy zemského hejtmána Václava z Ludanic z let 1541–1556. Historická studie a edice*. Brno 2007.

³² Za všechny jmenujme jeden z nejznámějších sporů předbělohorské doby, a sice spor Karla staršího ze Žerotína se Zikmundem z Ditrichštejna a císařským maršálkem Russwormem, který se odehrával na přelomu 16. a 17. století. Jednalo se o pokusy Žerotína zdiskreditovat a oslabit jeho vliv a postavení jako představitele protestantské opozice v království. Karel starší se samozřejmě chopil obhajoby, aby chránil svou čest ale také život a při soudní pře měl dokonce protistranu i veřejně potupit, což svědčilo o jeho rétorické obratnosti a zkušenostech. Srov.: KNOZ, Tomáš: *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*. Praha 2008, s. 207–211; ŠIMŮNEK, Robert: *Reprezentace české středověké šlechty*. Praha 2013, s. 214–215; VYBÍRAL, Zdeněk: *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*. České Budějovice 2005, s. 187–192.

³³ Poddaný jako takový byl vázán ke své vrchnosti, čímž i on utvářel její obraz. V korespondencích šlechticů jsme ostatně také často svědky přímluvných dopisů, které dosvědčují vztah mezi poddaným a vrchností. Příkladem může být výhostní list zaslaný Mikulášem Gerštorfem z Gerštorfu Šťastnému Václavu Pětipeskému z Chýš a Egrberka: „*Na žádost Tvý milosti tak činím a Krystofa Glanera ze vsi Vostrýho, poddaného mýho, spolu s Barborou, manželkou jeho, i spravedlnosti jejich (ač by jim jaká na gruntech mých náležela) tímto listem propouštím. Jsouce té naděje, kdyby se něco podobného trefilo a poddaný Tvý milosti na gruntech mých sobě živnuštku oblíbil, že proti tomu bejti neráčíš.*“ ŽITNÝ, Miroslav (ed.): *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1611–1621*. České Budějovice 2016, s. 586.

Reprezentace a budování paměti³⁴ totiž hrálo velmi důležitou roli v životě každého urozeného jedince. Šlechta jako taková velmi úzkostlivě dbala na svou minulost, předky a snažila se udržovat povědomí a ideální obraz o svých skutcích, a sice v několika různých rovinách. Tuto skutečnost lze ilustrovat například pomocí problematiky udělování inkolátu či při nobilitacích. Právě tyto chvíle v životě urozené společnosti se vyznačovaly dokládáním svého stavu a předpokladů pro získání vyššího občanského práva či šlechtického stavu.³⁵

Univerzálním nástrojem byl apel na starobylost rodu, propojení s významnými historickými osobnostmi, neřkuli panovníky. Právě propojení s nejstaršími předky pomocí nejrůznějších symbolů a odkazů legitimizovalo postavení konkrétního jedince a celého rodu.³⁶ Urozený pán se tak velmi snažil udržovat jakousi zlatou nit propojující jeho slavné předky neporušenou, a naopak usiloval o další a další cizelování této rodinné pověsti.

Nejen příbuzenské vztahy pak pomáhaly dokládat a prezentovat také erby.³⁷ Právě rodový znak prostupoval šlechticův život ve všech myslitelných podobách. V erbu se ostatně odrážela právě diskutovaná starobylost a také mocenský vzestup jeho nositelů, který byl patrný díky polepšování erbu. Všechny tyto skutečnosti jen umocňují význam, který měl tento symbol pro jednotlivce i celý rod.

Právě erbovní tematiku, a jejím prostřednictvím i reprezentační strategie, můžeme objevit na mnoha místech. Erb jako takový byl často umístován už nad samotný vstup do sídel šlechty, najdeme ho ale také uvnitř budov vlastních, ať už

---

³⁴ Srov.: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (eds.): *Paměť urozenosti*. Praha 2007; HRBEK, Jiří: *Proměny valdštejnské reprezentace. Symbolické sítě valdštejnského rodu v 17. a 18. století*. Praha 2015, s. 7–12.

³⁵ K této problematice například: AUSTOVÁ, Ivana: *Býti šlechticem. Šlechtické nobilitace v letech 1627–1657 v českých a rakouských dědičných zemích*. České Budějovice 2016, s. 62–86; BRŇOVJÁK, Jiří: *K úřednímu procesu přijetí do zemské stavovské obce v období od vydání Obnovených zřízení zemských do poloviny 19. století a jeho písemností*. In: BRŇOVJÁK, Jiří a kol.: *Nobilitace ve světle písemných pramenů*. Ostrava 2009, s. 121–140; STARÝ, Marek: *Cizozemci a spoluobytelé. Udělování českého občanského práva (inkolátu) v době předbělohorské*. Praha 2018, s. 191–197.

³⁶ Srov.: K pověstem o původu: GRAUS, František: *Živá minulost. Středověké tradice a představy o středověku*. Praha 2017, s. 50–53; ŠIMŮNEK, Robert: *Hrad jako symbol v myšlení české středověké šlechty*. Český časopis historický, 108, 2010, s. 199; ŠIMŮNEK, R.: *Reprezentace*, s. 270–316.

³⁷ K problematice erbů a jejich počátkům na našem území prostřednictvím panovnického příkladu: VALECKÝ, Štěpán: *Erb českých králů. Zobrazování českého znaku v době Přemyslovců a Lucemburků*. Praha 2017; srov.: SCHWARZENBERG, Karel: *Heraldika*. Uherské Hradiště 1992; ŠIMŮNEK, R.: *Reprezentace*, s. 143–197.

jako zdobný architektonický prvek, jakým mohl být například svorník,³⁸ nebo jako motiv výmalby reprezentačních prostor v podobě erbovní galerie.³⁹

Nenašli bychom ho ovšem jen na takto viditelných místech, kde ho mohla spatřit širší společnost. Erb byl používán rovněž i jako součást pečeti, kde pomohl snáze identifikovat, a především ověřit autora signovaného dokumentu.⁴⁰ Rodový znak mohl podobně posloužit i jako motiv ex libris, kdy zároveň označoval rodový majetek a také upomínal na majitele knihy, který se mohl honosit vlastnictvím pozoruhodného knižního titulu.⁴¹

S problematikou erbů a jejich podobou ale souvisí i otázka šlechtických predikátů a odkazování na původní rodové sídlo. Řada urozených rodin se stále ve svém přídomku odkazovala na rodové sídlo, které jim už delší dobu nepatřilo.⁴² Stejně tak vznikala i nová sídla se jmény původních hradů. Známa je taktika Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka, který velmi usiloval o to, aby byl chápán a přijímán jako pokračovatel rožmberského rodu.⁴³

Tyto praktiky lze ilustrovat také díky rodovým pověstem o původu, ve kterých rodoví historiografové a tvůrci rodové pověsti sahají hluboko do minulosti. Zářným příkladem nám mohou být Šternberkové, kteří svůj původ dovozují až k biblickým Třem králům.⁴⁴

Rodová pověst opírající se o spřízněnost s panovníkem je k nalezení například u Valdštejnů, kteří mocnost a urozenost svého rodu posilovali vyprávěním

---

³⁸ ŠIMŮNEK, R.: *Reprezentace*, s. 144–145. Výmluvným příkladem může být podoba zámku Rosice a jeho heraldická výzdoba z dob Karla staršího z Žerotína, který do ní nechal průběžně vtělit i erby několika svých manželek. Srov.: KNOZ, T.: *Karel*, s. 144–159.

³⁹ Jako zářný příklad může posloužit odkrytá renesanční výmalba na frýdlantském zámku, která upomíná na příbuzenské vztahy Redernů. SVOBODA, Milan: *Redernové v Čechách. Nalézání zapomenutých příběhů 16. a 17. věku*. Praha 2011, s. 91–92.

⁴⁰ Jako příklad může posloužit pečeť Smila z Lichtenburka: SOMER, Tomáš: *Smil z Lichtenburka. Příběh velmože bouřlivého věku*. České Budějovice 2012, s. 74–82.

⁴¹ Příkladem mohou být některé knihy Jana Václava z Gallasu uložené v knihovně zámku Frýdlant: MEZEROVÁ, Veronika: *Knihovna a čtenářské zájmy Františka Ferdinanda a Jana Václava z Gallasu*. *Theatrum historiae*, 18, 2016, s. 168. Srov.: RADIMSKÁ, Jitka: *Knihovna šlechtičny. Francouzské knihy Marie Ernestiny z Eggenbergu na zámku v Českém Krumlově*. České Budějovice 2007, s. 20.

⁴² ŠIMŮNEK, R.: *Hrad*, s. 202. Srov.: Příkladem může být rytířský rod Pětipeských z Chýš a Egrberka, který v 17. století sídlil na Byšicích a Bosyni, stále ale obracel do dávné minulosti, kdy předkové rodu ještě sídlili v západočeské Chýši. MAREŠ, Petr (ed.): *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570–1596*. České Budějovice 2015, s. 6.

⁴³ Za tím účelem zpracoval po svém rodovou pověst o původu Vítkovců a docílil i úpravy svého erbu. BŮŽEK, V.: *Paměť*, s. 61–87.

⁴⁴ HRBEK, Jiří: *Proměny valdštejnské reprezentace. Symbolické sítě valdštejnského rodu v 17. a 18. století*. Praha 2015, s. 76.

o příbuzenství s Jiřím z Poděbrad.⁴⁵ Šlechtický rod se ovšem nemusel nutně odkazovat na blízké vztahy s panovníkem, obvyklé jsou i pověsti o pomoci panovníkovi, za které byl prapředek odměněn majetkem a výsostným postavením v družině vládce.⁴⁶ Krásným příkladem jsou páni z Boskovic a jejich rodová pověst o ptáčnickovi Velenovi, který měl pomoci ztracenému králi na lovu.⁴⁷

Z dlouhého seznamu strategií, které měly umocňovat a dokládat vážnost a význam rodu, nelze vynechat i spisy, které tvořila šlechta samotná. Už jsme viděli, že rodoví historiografové pečlivě hledali a často i upravovali nejstarší zmínky o předcích a jejich skutcích a uchovávali je pro budoucí generace. Obdobě pak fungovaly i paměti jednotlivých šlechticů,⁴⁸ jejich záznamy a vyprávění o prožitých válečných dobrodružstvích⁴⁹ nebo také apologetické spisy, které měly zaručit, že bude na jejich autora řádně vzpomínáno a jeho životní kroky budou správně pochopeny.⁵⁰ Právě tyto písemné dokumenty byly ukládány v zámeckých knihovnách a měly posloužit potomkům rodu při výchově i budování dobrého obrazu rodiny. Povinností každého urozeného příslušníka totiž nebylo jen uchovávání rodové paměti, ale zároveň také její doplňování o vlastní činy a zásluhy – jednoduše řečeno být vzorem pro další generace.⁵¹

Na všech výše zmíněných příkladech je jasně patrné, jaké hodnoty šlechtická společnost oceňovala nejvíce. Mezi jinými zejména stáří rodu a jeho původ sahající k až mýtickým osobám a opírající se o službu a přátelství s panovníky. Stejně tak i dobré a čestné skutky, význačnou kariéru atd. Všechny zde nastíněné reprezentační strategie a komemorativní praktiky se pak sbíhají u samotných hradů a zámků. Právě v jejich zdech našly své uplatnění a pozorný badatel je tak může odhalovat v místech,

---

⁴⁵ Tamtéž, s. 95–98.

⁴⁶ Jako zdařilá ilustrace těchto strategií, které se odrážely v pověstech o původu a o získání erbu poslouží exemplárně Černínové z Chudenic, jejichž rodovou historii a její význam popisuje Bohuslav Balbín ústy Zdeňka Kalisty. KALISTA, Zdeněk: *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic. Zrození barokního kavalíra*. Praha 1932, s. 15–28.

⁴⁷ DUFKOVÁ, Kateřina: *Jan Šembera Černoohorský z Boskovic. Moravský Petr Vok*. Praha 2014, s. 18–19.

⁴⁸ Srov.: Jako reprezentativní prvek poslouží například paměti rytíře Pavla Korky z Korkyně a hraběte Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka. VYBÍRAL, Zdeněk (ed.): *Paměti Pavla Korky z Korkyně. Zápisky křesťanského rytíře z počátku novověku*. České Budějovice 2014; JIREČEK, Josef (ed.): *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty z Chlumu a Košumberka 1. a 2. díl*. Praha 1866, 1868.

⁴⁹ Srov.: VOGELTANZ, Jindřich – PETRÁČKOVÁ, Věra (eds.): *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*. Praha 1979.

⁵⁰ Například apologie Jindřicha Matyáše z Thurnu sepsaná v exilu po porážce stavovského povstání. PETRÁŇ, Josef: *Staroměstská exekuce*. Praha 2004, s. 107–133.

⁵¹ KALISTA, Z.: *Mládí*, s. 23–24.

jakými jsou zbrojnice,⁵² reprezentační salóny, knihovny, sály předků⁵³ nebo galerie⁵⁴ apod. Všechna tato místa spolu s dalšími spoluutvářela takový obraz rodu a šlechtice, po jakém fundátor toužil. Tedy v souladu s výše zmíněným usiloval o obraz starobylého rodu s význačnou historií a kariérou jeho příslušníků.⁵⁵

Všemi těmito místnostmi procházeli urození hosté u příležitosti nejrůznějších oslav, svateb, pohřbů apod. a měly tak bezprostřední možnost zhlédnout historii, starobylost a sílu šlechtického rodu. Právě s touto myšlenkou byly výše popisované prostory ostatně budovány a přesně proto se v nich také odehrával rušný společenský život.⁵⁶

Tato místa tak nebyla pouhým shromaždištěm majetku, ale v nehmotném pojetí byla spíše pokladnicí rodové historie a paměti, která neměla být nikdy ztracena díky neustálému opečovávání a rozšiřování sbírek a předmětů spjatých s dějinami rodu.⁵⁷

Nesmíme ovšem zapomenout zmínit, že se v těchto případech nejednalo jen o zámecká sídla, ale i o paláce, které šlechta také přechodně obývala, ať už například v sídelním městě panovníka poblíž jeho rezidence, nebo třeba na zahraniční diplomatické misi. I tato místa byla důležitá pro osobní a rodovou prezentaci, jak ostatně napovídá úvodní citát.⁵⁸

---

⁵² K problematice zbrojnic a jejich významu už klasická práce: PRCHAL, Vítězslav: *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravského aristokracie 1550—1750*. Praha 2015.

⁵³ Srov.: CHALINE, Olivier: *Sály předků na zámcích Království českého*. In: BŮŽEK, Václav (ed.): *Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků* (=Opera historica 13). České Budějovice 2009, s. 5—21.

⁵⁴ K problematice fungování obrazu jako komunikačního nástroje např.: ZITZSPERGER, Philipp: *Distanz und Präsenz. Das Porträt in der Frühneuzeit zwischen Repräsentation und Realpräsenz*. In: HENGERER, Mark (ed.): *Abwesenheit beobachten. Zu Kommunikation auf Distanz in der Frühen Neuzeit*. Berlin 2013, s. 41—78.

⁵⁵ Této problematice se dlouhodobě věnují také autorské kolektivy v rámci Národního památkového ústavu, především pak Michal Konečný. Nejnověji a nejobsáhleji k sídlům šlechty: KONEČNÝ, Michal (ed.): *Na věčnou paměť, pro slávu a vážnost: renesanční aristokratická sídla v Čechách a na Moravě ve správě Národního památkového ústavu*. Kroměříž 2017.

⁵⁶ Srov.: KNOZ, T.: *Karel*, s. 138.

⁵⁷ PRCHAL, V.: *Společenstvo*, s. 91—92.

⁵⁸ Potřebou adekvátního zázemí v podobě výstavného, a především prostorného paláce se zaobíral na diplomatické misi v Polsku i Heřman Jakub Černín z Chudenic. Jeho krátká průpověďka zdařile ilustruje reprezentační strategii šlechty, která stála o to být v centru dění, ovšem za předpokladu dostatečného kapitálu, kterým by se zde mohla prezentovat a zajistit si tak dostatečnou vážnost v očích společnosti. KUBEŠ, J.: *V zastoupení*, s. 100—123.

Je třeba se ovšem podívat na sídlo nejen z vnitřního hlediska, ale i s ohledem na jeho vnější význam a jeho roli v dobovém myšlení.⁵⁹ I sídlo totiž utvářelo obraz jeho majitele a obyvatel, ať už prostřednictvím své výzdoby jako byla sgrafita a jiné úpravy fasád,⁶⁰ nebo díky celkové podobě sídla – rozlehlost, přístavby pater, v pozdější době romanticko-historické úpravy apod. Důležité ovšem bylo i okolí hradu, či především zámku, který představoval opěrný bod reprezentace víc než středověká pevnost s především praktickým významem. Na tomto místě proto zmiňme význam parků, venkovních divadel a zahrad, kterými majitel rovněž demonstroval své postavení, ale také vlastní povědomí o tom, co je módní a žádané. Samostatnou problematikou pak může být hospodářské zázemí, především honitby a obory, které plnily vedle ekonomické funkce i úlohu reprezentační. I zde se urozená společnost prezentovala a uvažovala o sobě jako o dobrém hospodáři, na jehož panství se nachází hojnost zvěře.⁶¹

Vše výše diskutované bytostně souvisí a je provázané také s duchovním světem a vírou, která prostupovala každodenním životem i v nejmenších detailech. Šlechtic neuvažoval pouze v intencích toho, jak ho bude vnímat jeho okolí a budoucí generace, záleželo mu především i na vlastní budoucí spáse a posmrtném životě. Konal tedy tak, aby se po smrti mohl setkat tváří v tvář s Bohem v nebi a být zde po boku ostatních předků. Právě za tímto účelem šlechtic budoval nejrůznější sakrální stavby, byl jejich donátorem, přispíval almužnou potřebným, účastnil se církevních obřadů a choval se jako řádný křesťan,⁶² k čemuž byl také od útlého věku veden.⁶³

Důležitým komemorativním bodem byla i šlechticova smrt a pohřeb. V závěru pohřebního rituálu mělo být mrtvé tělo uloženo do hrobky, jejímž úkolem nebylo tělo jen střežit při věčném odpočinku, ale zároveň měla spolu se svým bezprostředním

---

⁵⁹ Srov.: LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean—Claude (eds.): *Encyklopedie středověku*. Praha 2014, s. 213—215; ŠIMŮNEK, Robert: *Reprezentace české středověké šlechty*. Praha 2013, s. 18—41.

⁶⁰ Příkladem může být například sgrafitová výzdoba na zámku ve Frýdlantu, která vypovídá o životních osudech Melchiora z Redernu. Srov.: SVOBODA, M.: *Redernové*, s. 86—88; Týž: *Sgrafita na hradě a zámku Frýdlant. Několik poznámek k jejich interpretaci*. Fontes Nisae. Prameny Nisy. Liberec 2013, roč. 14, č. 1, s. 2—19.

⁶¹ Srov.: HRBEK, J.: *Proměny*, s. 150—163; BEZECNÝ, Zdeněk: *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. století a na počátku 20. století*. České Budějovice 2005, s. 119—122.

⁶² KOLDINSKÁ, Marie: *Každodennost renesančního aristokrata*. Praha – Litomyšl 2004, s. 175—192.

⁶³ Srov.: Tamtéž, s. 31—56.

okolím udržovat památku na zesnulého.⁶⁴ Za tímto účelem byly ostatně budovány celé kláštery,⁶⁵ kostely⁶⁶ a kaple,⁶⁷ v jejichž kryptách měli spočinout urození fundátoři těchto míst.⁶⁸ Právě v těchto místech na ně mělo být vzpomínáno a v katolickém prostředí se zde věřící měli modlit za jejich spásu.⁶⁹

Na všem zde zmíněném je jasně vidět, že myšlení šlechty spoluutvářela reprezentace a nutnost udržovat dobré jméno sebe a svého rodu.⁷⁰ To byl nejvyšší imperativ urozených žen a mužů, kteří měli vzpomínat na své předky a dbát o zachování jejich dobrého odkazu, který měl být dále předáván novým generacím, jež ho měly v ideálním případě rozmnožit o další dobré skutky, předměty paměti a reprezentace, nebo se měly sami svou kariérou zasloužit o povýšení prastarého rodu v očích svého okolí. Právě tyto aspekty nesla šlechtická sídla, která měla vytvářet obraz urozené společnosti i ve druhé polovině 20. století.

---

⁶⁴ K této problematice obecně: KRÁL, Pavel: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice 2004.

⁶⁵ Snad nejznámějším domácím příkladem je hrobka Rožmberků v cisterciáckém klášteře ve Vyšším Brodě, kde byla pohřbívána drtivá většina příslušníků tohoto jihočeského rodu už 13. století. BŮŽEK, Václav a kol.: *Světy posledních Rožmberků*. Praha 2011, s. 572—577.

⁶⁶ Například krypta kostela Navštívení Panny Marie při františkánském klášteře v severočeských Hejnicích se stala místem posledního odpočinku šlechtických rodin Gallasů a Clam-Gallasů. Oba rody se o zdejší kostel pečlivě staraly, ten také nese řadu prvků, které na majitele upomínají až do dnešních dní. SVOBODA, Milan – HEINZL, Jan: *Hrabata z Gallasu, Clam-Gallasu a Hejnice. Poutní místo a jeho patroni*. Hejnice – Liberec 2015, s. 78—85.

⁶⁷ Názornou ukázkou je kupříkladu pohřební kaple a rodinná hrobka Redernů ve Frýdlantě, která uchovává památku na příslušníky tohoto severočeského luteránského rodu, především pak osobu Melchiora z Redernu a na jeho válečné zkušenosti z válek s Turkem, odvěkým nepřítelem všeho křesťanstva. SVOBODA, M.: *Redernové*, s. 249—267.

⁶⁸ Srov.: K problematice některých funerálních památek a jejich významu: JAKUBEC, Ondřej: *Kde jest, ó smrti, osten tvůj? Renesanční epitafy v kultuře umírání a vzpomínání raného novověku*. Praha 2015. Nejnověji pak k donaci a reprezentaci prostřednictvím sakrálních staveb na jihu Čech: ŠRONĚK, Michal – HORNÍČKOVÁ, Kateřina – IVANEGA, Jan: *Zbožnost, účelnost, reprezentace. Zařizování kostelů na schwarzenberských panstvích v 17. a 18. století*. České Budějovice 2020.

⁶⁹ K této problematice například: PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *O útěše proti smrti. Víra, smrt a spása v pohřebních kázáních v období konfesionalizace*. Praha 2017.

⁷⁰ Komplexně a nejnověji k tomuto problému z domácího prostředí na příkladu olomouckého biskupa Karla texty Rostislava Šváchy, Jiřího Kroupy, Radmily Prchal Pavlíčkové a dalších. ŠVÁCHA, Rostislav – POTŮČKOVÁ, Martina – KROUPA, Jiří (eds.): *Karel z Lichtensteinu-Castelcornu (1624—1695). Místa biskupovy paměti*. Olomouc 2019.

2 Šlechta a její majetek ve 20. století

„Při výkladu o zámku je nutno zdůraznit zejména tyto skutečnosti: (...) 5. Období chátrání a úpadku zámku za posledních majitelů, v protikladu k tomu velký záchranný a zhodnocovací význam provedených oprav, které byly možné jen v podmínkách památkové péče socialistického státu.“⁷¹

Urozená společnost v Čechách a na Moravě se v květnových dnech roku 1945 nemusela vypořádávat se zásadními změnami zdaleka poprvé. Velkým zásahem do života šlechtických rodin na našem území byl už vznik Československé republiky po Velké válce. Šlechta patřila neodmyslitelně k elitám monarchie a podílela se do velké míry na řízení státu.⁷² To už ovšem nebylo možné v rodící se republice.

Nejsignifikantnějším dokladem změn je už jen samotný fakt, že jeden z prvních zákonů nové republiky rušil šlechtické tituly a zakazoval jejich užívání.⁷³ Zdaleka nejcitelněji vnímala šlechta pozemkovou reformu,⁷⁴ která se jí bezprostředně dotýkala. Půda, kterou po generace drželi předkové a na které byl utvářen a opečováván dobrý obraz rodu, měla nyní připadnout státu a být přerozdělena bezzemkům. Tzv. náhradový zákon sice připouštěl jisté kompenzace za zabor půdy, situaci ovšem nijak nevylepšoval. Nejednalo se totiž jen o hmotnou ztrátu, ale také o újmu na rodové pověsti a cti.

Postavení urozených jedinců během První republiky nebylo jednoduché, ne všichni příslušníci šlechty se s novou situací dokázali sžít a projevovaly se u nich i iredentistické snahy, především v době konsolidace státu a následně v období

---

⁷¹ Doudleby. 1971, s. 1.

⁷² Srov.: KNAPIKOVÁ, Jana: *Rodina Boss—Waldeck se sídlem ve Vizovicích – konfrontace německé šlechtické tradice s nově vzniklým československým státem*. In: HAZDRA, Z.: *Šlechta střední*, s. 89.

⁷³ KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918—1929)*. Praha 2017, s. 489; dále k problematice přerodu šlechtické společnosti: HAZDRA, Zdeněk: *Šlechta*; HORČIČKA, V.: *Šlechta*; JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, D.: *Šlechta*.

⁷⁴ První pozemková reforma, která probíhala prakticky po celou dobu trvání první republiky, určovala zabor půdy těm majitelům, kteří drželi více než 150 ha půdy zemědělské, respektive 250 ha půdy všeobecně. Tento zákon se zcela logicky dotýkal právě šlechtických velkostatků. Ostatně celou reformu zastřešovalo i nacionální heslo „odčiňme Bílou horu“. Problematika pozemkové reformy a dotčených prováděcích zákonů pošramotila do budoucna vztahy mezi republikou a aristokracií. V této souvislosti nelze nezmínit již legendární Pekařův spis *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*, ve kterém se Pekař problematice obšírně věnoval a varoval před problémy, které z reformy vzejdou. KÁRNÍK, Z.: *České*, s. 454—490; PEKAŘ, Josef: *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*. Praha 1923. Srov.: SVOBODA, Milan: *Franz hrabě Clam-Gallas. Obrisy portrétu*. Hejnice – Liberec 2019, s. 51—71.

mnichovské krize.⁷⁵ Nebylo tomu tak ale u všech. Řada příslušníků šlechtických rodin se zapojila do vytváření a fungování nového státu, a sice především na diplomatickém poli, pro které měli předpoklady díky svému vzdělání a rodinným kontaktům.⁷⁶

Nadcházející druhá světová válka pro mnohé šlechtické rody znamenala další ránu v podobě nucené správy, zabavování majetku apod.⁷⁷ Řada příslušníků šlechty se také zapojila do odbojové činnosti. Jako příklad může posloužit František Schwarzenberg, který byl dokonce aktérem květnového povstání.⁷⁸ Nelze ovšem opět vynechat i ty šlechtice, kteří spolupracovali s nacistickým režimem a vítali nadšeně pořádky, které na obsazeném území zaváděl Adolf Hitler. Až čas ovšem ukázal, že očekávání této vesměs pohraniční šlechty nebyla zdaleka naplněna.

Konec druhé světové války je do jisté míry i koncem šlechtické společnosti u nás. Ještě před uzavřením míru bylo exilovou vládou a prezidentem Edvardem Benešem rozhodnuto o vypořádání se s nepřítelem. Do této skupiny byla počítána i řada šlechtických rodin, především pak těch, na které se vztahovaly dekrety prezidenta republiky, obzvláště dekret č. 33/1945 Sb., který zbavoval československého státního občanství všechny, kteří měli, popřípadě se přihlásili k německé či maďarské národnosti. Tento zásah odstavil část šlechty na druhou, podřadnou kolej a znesnadňoval jim obranu proti další restrikcím. Podle dekretu bylo sice možné žádat o výjimku, její udělení bylo ovšem těžce dosažitelné.⁷⁹

Nemenší ranou pro šlechtickou společnost u nás představoval také dekret č. 12/1945 Sb. o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa.⁸⁰ Právě toto nařízení započalo zábor šlechtických velkostatků, včetně jejich rezidencí, hradů a zámků. Konfiskaci majetku podle národnosti dále upravoval § 2 dotčeného dekretu,

---

⁷⁵ Srov.: JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, D.: *Šlechta*, s. 206—210; k této problematice také: GLASSHEIM, Eagle: *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka 1. pol. 20. století*. Praha 2012; UHLÍKOVÁ, Kristina (ed.): *Konfiskované osudy. Umělecké památky z německého majetku získaného československým státem a jejich severočestí majitelé*. Praha 2019.

⁷⁶ HAZDRA, Z.: *Šlechta*, s. 92—93, 110.

⁷⁷ JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, D.: *Šlechta*, 211—282.

⁷⁸ HAZDRA, Z.: *Šlechta*, s. 193—194.

⁷⁹ Příkladem může být snaha o revizi rozhodnutí o odebrání občanství Hugo Salm-Reifferscheidtovi, který jasně dokládal svou pročeskou orientaci. Znovunabytí občanství se už ovšem nedožil. JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, D.: *Šlechta*, s. 283—294.

⁸⁰ KUKLÍK, Jan: *Znárodněné*, s. 150; k problematice diskutovaných dekretů prezidenta republiky: Týž: *Konfiskace*, s. 41—45.

který za Němce a Maďary považoval ty osoby, které „při kterémkoliv sčítání lidu od roku 1929 se přihlásily k německé a maďarské národnosti“.⁸¹

Problematika určení národnosti je u šlechty složitou otázkou sama o sobě. Spíše než loajalita vůči národu fungovalo v těchto případech jakési zemské vlastenectví, lokální patriotismus.⁸² Docházelo také k tomu, že sčítací archy nevyplňovali sami šlechtici a šlechtičny, nýbrž například pověřený úředník v rámci velkostatku. Právě na těchto bodech se následně stavěla i odvolání vůči konfiskacím a žádosti o udělení československého občanství.⁸³

Nelze alespoň krátce nezmínit problematiku Schwarzenberských primogeniturních statků a osobnost Adolfa ze Schwarzenbergu. Tento nadšený vlastenec, který nemalými částkami podporoval už během první republiky výstavbu pohraničního opevnění, za války pak exilovou vládu jak finančními prostředky, tak bohatými kontakty v zahraničí, byl nesporně kladnou, a dobovým jazykem pročesky smýšlející, osobou.⁸⁴ Přesto přese všechno měly být jeho velkostatky rovněž podrobeny perzekucím díky speciálnímu zákonu, který de facto vznikl přesně na míru pro knížecí majetek. Když bylo zcela evidentní, že Schwarzenberga nelze majetku zbavit na základě výše popsaných zákonů, bylo mu prostě vytýkáno, že byl „příliš bohatý“ a že není možné, aby jedinec držel tak velké statky.⁸⁵

Dovršení zaboru šlechtického majetku pak přišlo s probíhající revizí pozemkové reformy⁸⁶ pod taktovkou Komunistické strany Československa a následně únorovým převratem roku 1948, kdy se KSČ dostala definitivně k moci a mohla neomezeně rozhodovat o směřování státu.⁸⁷

Všechny výše zmíněné restrikce a konfiskace majetku se opíraly o negativní narativ o šlechtě, který byl postupně vytvářen a přiživován komunistickou stranou a po jejím nástupu k moci došel svého vrcholu. Šlechtická společnost se zařadila

---

⁸¹ JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, D.: *Šlechta*, s. 297. Srov.: BAKEŠ, Martin – CÍSAŘOVÁ, Jitka – UHLÍKOVÁ, Kristina (eds.): *Osudy konfiskátů. Výzkum provenience a problematika přesunů kulturního majetku v Československu na základě prezidentských dekretů*. Praha 2020.

⁸² HORČIČKA, V.: *Šlechta*, s. 34–35. Srov.: HAZDRA, Z.: *Šlechta*, s. 52.

⁸³ Jako příklad může posloužit případ Hugo Salm-Reifferscheidta nebo Adolfa ze Schwarzenbergu. JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, D.: *Šlechta*, s. 292, 302. Srov.: DUFEK, Pavel: *Restituce šlechtických velkostatků v Čechách po druhé světové válce*. In: HAZDRA, Z.: *Šlechta střední*, s. 323–337.

⁸⁴ Tamtéž, s. 300–308.

⁸⁵ HAZDRA, Z.: *Šlechta*, s. 80. Srov.: KUKLÍK, J.: *Znárodněné*, s. 275.

⁸⁶ JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, D.: *Šlechta*, s. 299.

⁸⁷ Tamtéž, s. 308–309.

na okraj společnosti a z dřívější elity se nyní stali tzv. „bývalí lidé“. Pojem, který byl používán represivními složkami státu, dává jasně najevo, že se příslušníci aristokratických rodin stali „občany“ druhé kategorie, kteří stáli před rozhodnutím, zda zůstat ve své rodné zemi nebo ji opustit. Hrstka těch odvážných, kteří se odhodlali v Československu setrvat, následně vykonávala podřadné práce, byla odsouzena k vězení či nuceným pracím apod.⁸⁸

V období totalitního Československa už sice nebyla šlechtická společnost tím hlavním nepřítelem státu a *pracujícího lidu*,⁸⁹ přesto bylo díky vzpomínkám na nedávné aktivity v prvorepublikové diplomacii a v protinacistickém odboji potřeba se s ní vyrovnat a udržovat chtěný obraz nenáviděné vykořisťovatelské třídy, ať už v hromadných sdělovacích prostředcích,⁹⁰ literární⁹¹ a filmové⁹² tvorbě, či právě na stránkách průvodcovských textů.⁹³

Denisa Nečasová v samém úvodu své nejnovější knihy píše, že: „každá společnost si vytváří své nepřátele, vůči nimž se vymezuje, s nimiž bojuje a kteří jí slouží k legitimizaci vlastního systému hodnot i řady politických kroků.“⁹⁴ Hledat lepší slova, která by vysvětlila, jaký význam má vytváření negativního obrazu nepřítele, je zbytečné.⁹⁵ O tom, že se šlechta řadila k nepřátelům socialistické

---

⁸⁸ HAZDRA, Z.: *Šlechta*, s. 81–82.

⁸⁹ K problematice tvorby obrazu nepřítele nejnověji: NEČASOVÁ, D.: *Obrazy*. Srov.: ŠVARČÍKOVÁ SLABÁKOVÁ, R.: *Mýtus*, s. 13–48.

⁹⁰ JEMELKA, Michal a kol.: *Role šlechty v poválečné české společnosti a její prezentace v oficiálně vydávaných médiích*. In: SLABÁKOVÁ, R.: *O exilu*, s. 79–103.

⁹¹ V této kategorii lze jako reprezentativní prvek připomenout spis Zdeňka Nejedlého *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa*, ve které se obligátně věnuje husitství a Bílé hoře jako dvěma odlišným dějinným událostem. Husitství je pojímáno jako éra veskrze kladná, naopak Bílá hora představuje porobení národa a jeho poněmčení. NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa*. Praha 1978.

⁹² Za všechna díla, která během totality vznikla, jmenujme výběrově 16. díl ze série 30 případů majora Zemana s názvem *Dáma s erbem* z roku 1976, který je učebnicovým příkladem toho, jaké stereotypy o šlechtě byli na památkách prezentováni. Výmluvně působí i film *Ať žijí duchové!* režiséra Oldřicha Lipského určený mladším divákům, který zřetelně publiku ukazuje, že kouzla rytíře Brtníka jsou zbytečná a že si děti vystačí s vlastní prací, díky které zvelebí ruinu hradu, kde chtějí vybudovat klubovnu.

⁹³ UHLÍKOVÁ, K.: *Národní*, s. 53–55. Srov.: KUBŮ, Naděžda: *Historické počátky souboru zpřístupněných hradů a zámků u nás, osudy šlechtických sídel po druhé světové válce v návaznosti na vývoj památkové péče*. In: HAZDRA, Z.: *Šlechta střední*, s. 307–321.

⁹⁴ NEČASOVÁ, D.: *Obrazy*, s. 11.

⁹⁵ Zdařilým příspěvkem k tématu, který vytváření nepřítele dokládá v průběhu několika staletí, je populárně naučný text Umberta Eca: ECO, Umberto: *Vytváření nepřítele a jiné příležitostné texty*. Praha 2013, s. 9–28; inspirativní je i přístup le Goffa k otázce paměti a porovnávání starého a nového: LE GOFF, Jacques: *Paměť a dějiny*. Praha 2007.

společnosti, není potřeba dlouho diskutovat.⁹⁶ Za vše mluví už výše zmíněné zásahy do jejího majetku a odsudky, kterým musela čelit.⁹⁷

Mluvíme-li o problematice obrazu nepřátel režimu, nelze se nezmínit i o fungování celé řady mýtů,⁹⁸ které napomáhaly vymezování se vůči těmto nepřátelům a které socialistický člověk,⁹⁹ jak bylo v přechozích odstavcích doloženo, potkával na nejrůznějších komunikačních platformách. Mýtů o šlechtě, jejichž kořeny sahají hlouběji než jen do období nsvobody, byla celá řada.¹⁰⁰ Komunistický režim s nimi ovšem dokázal řádně pracovat a využil na plno legitimizační role, kterou mytologie má. Těmi obzvláště nosnými tématy pak byli například husité,¹⁰¹ Bílá hora,¹⁰² nevolnictví, vlastenectví, ale také mýtus o lupičské šlechtě, o šlechtě zrádné a lišící se od ostatních.¹⁰³ Závěrem této části kapitoly je žádoucí upozornit na to, že mýty a jejich dopad jsou zde s námi i dnes ve svobodné společnosti, ale ani ta se bez vlastních mýtů neobejde.

---

⁹⁶ Označení „zřejmý třídní nepřítel“ se dočkal i Arnošt Schwarzenberg, který byl v období komunistické nsvobody odsouzen k několika letům vězení a prošel i jáchymovskými uranovými doly. BEZECNÝ, Zdeněk – GAŽI, Martin – PUTNA, Marti C. (eds.): *Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii*. České Budějovice 2013, s. 557–564.

⁹⁷ K perzekucím šlechty v letech 1948–1989 již několikrát citovaný: HAZDRA, Z.: *Šlechta*.

⁹⁸ Problematika mýtů a paměti je vděčným tématem odborné obce. Základní přehled vhodný pro charakter práce přináší: ŠVAŘIČKOVÁ SLABÁKOVÁ, R.: *Mýtus; Táž: Šlechta v Čechách a na Moravě ve druhé polovině 20. století – její obraz, její hodnoty a její paměť*. In: KNOZ, T.: *Šlechta*, s. 253–271. Srov.: CAMPBELL, Joseph: *Tisíc tváří hrdiny*. Praha 2017; ELIADE, Mircea: *Mýtus a skutečnost*. Praha 2020.

⁹⁹ K socialistickému člověku a jeho formování a udržování chtěného myšlení za pomoci nejrůznějších nástrojů: NEČASOVÁ, Denisa: *Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956*. Brno 2018. Srov.: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – NEČASOVÁ, Denisa a kol.: *Svůdnost sociálního experimentu. Nový člověk 20. století*. Praha 2018.

¹⁰⁰ K otázce chápání šlechty na počátku moderního věku a k obrazu šlechty v této době: ŽUPANIČ, Jan: *Šlechta a její obraz v moderní době*. In: KNOZ, T.: *Šlechta*, s. 289–295.

¹⁰¹ Husitská otázka byla velkým tématem historie, kterou vykládal komunistický režim a používal ji jako legitimizační nástroj. K této problematice pak: RANDÁK, J.: *V září*.

¹⁰² K mýtu Bílé hory například: PETRÁŇ, Josef: Na téma mýtu Bílá hora. In: HLEDÍKOVÁ, Zdeňka (ed.): *Traditio et cultus. Miscellanea historica bohemica*. Praha 1993, s. 141–162; RAK, Jiří: *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*. Jinočany 1994, s. 127–140.

¹⁰³ Na stránkách své knihy se všem těmto tématům věnuje výše citovaná Radmila Švaříčková Slabáková. Srov.: Jedna z možných metod zkoumání obrazu a výkladu dějin je analýza a bádání na poli učebnic. K této otázce nejnověji dizertační práci: ŠMAJSTRLOVÁ, Dana: *Učebnice dějepisu a občanské nauky v období první republiky (1918–1938). Srovnání českého a německého školství*. Olomouc 2020 (=nevydaná dizertační práce).

2.1 Zpřístupňování památek

Velké množství konfiskovaného hmotného majetku a sídel vyžadovalo okamžitou péči, která by zajistila, že veškerý bývalý šlechtický majetek bude řádně zaevidován a převeden pod státní správu. Za tímto účelem vznikl ruku v ruce s prezidentskými dekrety i institut národních správců.¹⁰⁴ Ti měli být ustanovení Zemským národním výborem a měli zajistit první zabezpečení objektu a jeho vybavení. Realita byla ovšem často odlišná, národní správce svou funkci nijak nezastával. Případně jen velmi liknavě a v některých případech nedošlo ani k jeho ustavení.¹⁰⁵

Správou objektů se neměli zabývat jen určení správci, dohled nad novým státním majetkem vykonávala i řada orgánů na celostátní úrovni, jejichž struktura a jurisdikce se během prvních poválečných let často měnily.

Dekretem prezidenta republiky č. 12 bylo zestátněno téměř 500 památkových objektů. O jejich správu se z počátku staralo Ministerstvo zemědělství a jeho příslušný odbor. Při ministerstvu následně vznikla tzv. Památková komise, která problematiku konfiskovaných sídel převzala pod svou správu. Už v září roku 1945 byla ovšem komise přičleněna k Národnímu pozemkovému fondu. Po dobu fungování těchto orgánů bylo prvořadým cílem zajistit všechny objekty, koordinovat činnost národních správců, ti měli především připravit soupisy mobiliáře a ten měli zabezpečit do doby, než bude přerozdělen mezi další instituce.¹⁰⁶ Přidělováno nemělo být ovšem jen vybavení hradů a zámků, ale rovněž i budovy samotné, o které jevila zájem řada institucí.¹⁰⁷

Na konci roku 1946 ze všech zmíněných orgánů vykrystalizovala tzv. Národní kulturní komise, která převzala celou řadu pravomocí předešlých úřadů. Pravomoci

---

¹⁰⁴ UHLÍKOVÁ, Kristina (ed.): *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*. Praha 2017, s. 45.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 45—47.

¹⁰⁶ Především o konfiskovaný nábytek stála řada institucí a orgánů, které potřebovaly vybavit nově obsazené kanceláře. Část mobiliáře měla putovat i na pražský hrad nebo do lánského zámku či samotným správcům objektů. Mobiliář byl dále převážen na svozová místa a postupně jím byly doplňovány památky, které se otevíraly veřejnosti. Díl zabaveného majetku, pro který nebylo v počátcích využití, byl předán do aukcí. Tamtéž, s. 49—50.

¹⁰⁷ Z hradních, především ale ze zámeckých a palácových prostor se stávaly sídla úřadů, muzeí archivů apod. Stejně tak ovšem docházelo k převzetí budov pro zemědělské a vojenské účely. Srov.: Táž: *Národní*, s. 48—53.

komise byly značné a komise samotná se co do počtu zaměstnanců rozrostla až do takové míry, že měla více zaměstnanců než Státní památkový úřad a jejich počet dále narůstal.¹⁰⁸ Prosazování rozhodnutí komise ovšem už tak jednoduché nebylo, často narážela na odpor dalších institucí a musela se vypořádat i s tím, jak společnost vnímala činnost, kterou NKK vykonává. Tedy ochranu a zabezpečení památkových prostor a fondů.¹⁰⁹

Mimo ochrany a evidence nově nabytého majetku bylo úkolem Komise také připravit jejich postupné zpřístupňování. Záhy poté, co započal proces utváření nové památkové správy, došlo i k sepsání a vyčlenění prvních význačných hradů a zámků, které měly být pro svou výjimečnou architektonickou a uměleckou hodnotu zpřístupněny veřejnosti. Těchto objektů tzv. *I. kategorie* bylo celkem 47¹¹⁰ a členily se dále podle slohu, ve kterém byly majoritně vybudovány.¹¹¹ V práci s těmito památkami pokračovala komise po celou dobu své existence až do roku 1951, kdy zanikla a na její místo nastoupily příslušné referáty krajských národních výborů a následně orgány okresní.¹¹² Za tu dobu získala památková správa několik desítek dalších objektů, které postupně zpřístupňovala.

Poté, co byl vyhotoven soupis převzatých majetků a jeho zabezpečení, přišlo ke slovu i zajištění budovy samotné, která byla odborně posouzena a došlo k vyčíslení nákladů na její provoz a opravy, které byly po válečných zásazích a bouřlivých

---

¹⁰⁸ Táž: *Šlechtická*, s. 48. Srov.: Táž: *Národní*, s. 31—34.

¹⁰⁹ Táž: *Šlechtická*, s. 48.

¹¹⁰ V dostupné literatuře nepanuje shoda na tom, kolik těchto prvně vyčleněných objektů bylo. V edici dokumentů věnovaných památkové péči u nás, kterou zpracovala Jiřina Nesvadbíková, je uváděno číslo 46, a sice ve zprávě Národní kulturní komise z roku 1948. Kristina Uhlíková, která se souvisle věnuje problematice NKK pak ve své edici uvádí číslo 48, a sice na základě zápisu ze schůze NKK. Třetí údaj pak prezentuje Naděžda Kubů, která se opakovaně zmiňuje o 47 objektech, a sice s tím, že oproti původním úvahám nespadá do tohoto seznamu Dobříšský zámek, který je v užívání Svazu československých spisovatelů. Tato cifra i s odůvodněním zdá se mi nejvěrohodnější a přikláním se proto k ní. Budoucí badatel by měl zároveň věnovat pozornost i samotnému seznamu hradů a zámku první kategorie, ve kterém u zmiňovaných autorek najdeme další rozpory. Srov.: NESVADBÍKOVÁ, Jiřina (ed.): *K vývoji památkové péče na území Československa*, 3. svazek. Praha 1983, s. 275; UHLÍKOVÁ, K.: *Národní*, s. 44, 96—97; KUBŮ, N.: *Historické*, s. 312—315.

¹¹¹ UHLÍKOVÁ, K.: *Národní*, s. 44.

¹¹² Tamtéž, s. 57. Právě touto strukturalizací památkové péče, která byla organizována podle nového krajského zřízení, vzniká základ i současného památkářského aparátu. Srov.: HOBZEK, Josef: *Vývoj památkové péče v českých zemích*. Praha 1987; Historie Národního památkového ústavu, dostupné online z: <https://www.npu.cz/historie-npu> [cit. 2. 8. 2020].

poválečných měsících na mnoha místech žádoucí. Na údržbě objektů začali pracovat zaměstnanci, kteří byli často rekrutováni z původních pracovníků velkostatků apod.¹¹³

Odborníci z řad NKK se také záhy pustili do přípravy průvodcovských textů, jelikož byli velmi brzy nuceni otevírat alespoň prozatímní expozice hradů a zámků.¹¹⁴ K finálnímu převodu památek pod správu Komise i zpřístupnění těchto prostor došlo ovšem až po únoru 1948.¹¹⁵ Tehdy bylo ostatně také potřeba vytvořit adekvátní syllabus, který by odpovídal ideologickým požadavkům strany. Následně mohla památka plnit své poslání.¹¹⁶

Jak také naznačuje úvodní citát této kapitoly z Častolovického průvodcovského textu, klíčové bylo, aby všichni návštěvníci, ale pochopitelně i místní, vzali za svou myšlenku, že jedině socialistický stát může kvalitně a odborně spravovat hmotné kulturní dědictví.¹¹⁷ Přístup státu byl ostatně také ilustrován i v několika objektech, které měly posloužit jako nejrůznější muzea a výstavní prostory.¹¹⁸ Větší část hradů a zámků měla ovšem fungovat jako „*muzeum bytové kultury*“, tedy na bázi běžných prohlídkových tras s obsahem poplatným památce a regionu.¹¹⁹

---

¹¹³ UHLÍKOVÁ, K.: *Šlechtická*, s. 51–52.

¹¹⁴ Táž: *Národní*, s. 48.

¹¹⁵ Táž: *Šlechtická*, s. 52. Srov.: Například zámek Lemberk byl veřejnosti otevřen alespoň částečně v roce 1949, sychrovský zámek přivítal první zájemce o prohlídku příznačně 1. května 1950 a v tomtéž roce byl zpřístupněn i Hrubý Rohozec. WEISS, Petr (ed.): *Interiéry hradů a zámků v Libereckém kraji a historie jejich zpřístupnění*. Liberec 2012, s. 63, 87, 35.

¹¹⁶ „*Bučovický státní zámek, spravovaný Krajským střediskem státní památkové péče a ochrany přírody v Brně, který je odborným zařízením odboru kultury Jihomoravského krajského národního výboru v Brně, spadá do souboru státních hradů a zámku, které jsou jako kulturní památky I. kategorie zpřístupněny veřejnosti s cílem kulturně politického a výchovného působení.*“ Bučovice, b. d., s. 1.

¹¹⁷ To je také v textech často dokládáno i konkrétními sumami, které stát věnoval na obnovu a památek. Například takto se píše o práci, kterou odvádí kádři na boskovickém zámku. „*Iluzivní malby na stěnách kaple byly v roce 1971 zrestaurovány nákladem 40. 000,- Kčs Ústředím uměleckých řemesel v Brně.*“ Dále také: „*Je to [odvedené práce na objektu] nejlepší svědectví péče socialistického státu o svěřené hodnoty minulosti, jejichž zachování pro příští generace je zajišťováno nejen obrovskými finančními částkami, ale také školenými kádry pracovníků. Ocenit je nutno také organizační podíl národních výborů všech stupňů při obnově historických kulturní památek a vysokou úroveň metodických pracovníků památkové péče.*“ Boskovice, b. d., s. 16–17; o restaurování desky s erbem na zámku v Litomyšli: „*Reliéf byl odborně restaurován nákladem 11 840,- Kč*“. Litomyšl, 1974.

¹¹⁸ Národní kulturní komise na počátku své činnosti určila celkem šest takových objektů, zdejší výstavy se mimo jiného měly zaměřit i na „*obraz stavebního vývoje zkonfiskovaných zámků a jich minulého využití ve službách jedince v protikladu k dnešnímu kulturnímu využití ve prospěch lidu.*“ UHLÍKOVÁ, K.: *Národní*, s. 50. Srov.: ROLLOVÁ, V.: *Pražský*; SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepiscectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha 2011, s. 75–80.

¹¹⁹ UHLÍKOVÁ, K.: *Šlechtická*, s. 52.

Zpřístupňování objektů Národní kulturní komisí nebylo ovšem zdaleka pionýrskou činností. Otevírání památek veřejnosti má kořeny mnohem hlubší.¹²⁰ Prvním zpřístupněným sídlem byl severočeský hrad Frýdlant, který své brány návštěvníkům otevřel už roku 1801.¹²¹ Další objekty pak následovaly. Větší vlnu zpřístupňování pak zaznamenáme po vzniku Československa, kdy část majetků přechází do rukou nových majitelů a ti hrady a zámky propůjčili turistickým účelům. Téměř všechny tyto už dříve zpřístupněné objekty se po únorovém převratu nakonec také dostávají do správy nové památkové péče a zařadí se tak po bok výše zmíněných objektů.¹²²

2.2 Průvodcovské texty

Než se začneme zabírat zevrubněji samotným obsahem a podobou průvodcovských textů, jeví se jako vhodné zodpovědět otázku, jaký byl vlastně praktický účel těchto spisků. Primární funkcí je jednoznačně předání informací průvodci, který má, v ideálním případě už poučeně a strukturovaně, jeho obsah zprostředkovat návštěvníkům. Tedy především shrnout historii památky a popsat její vzhled a vybavení. To všechno v takové podobě, aby si jedinec mohl z této návštěvy odnést co nejvíce.¹²³

Právě to, co si má případný turista odnést, tedy obsah textu a jeho hlavní myšlenky, mají průvodce či průvodkyně jednoduše korigovat podle povahy a věku toho kterého návštěvníka.¹²⁴ Sylaby tak představují ideální nástroj, jak vzdělávat společnost a případně usměrňovat i její přemýšlení a nahlížení nejrůznějších problémů. Právě edukace a utváření chtěného obrazu dějin je další funkcí, kterou

---

¹²⁰ KUBŮ, N.: *Historické*, s. 307.

¹²¹ Tzv. Horní zámek v roce 1801 zpřístupnil veřejnosti Kristián Filip Clam-Gallas. Návštěvníci si mohli prohlédnout rodovou galerii Clam-Gallasů a jejich předků, dále také upomínky na život Albrechta z Valdštejna, reprezentační zbrojnici nebo také kapli sv. Anny. WEISS, P.: *Interiéry*, s. 7—15.

¹²² KUBŮ, N.: *Historické*, s. 309—311.

¹²³ Kromě textů určených průvodci ovšem existovaly i průvodci a nejrůznější brožury určené přímo návštěvníkům. Ti si je mohli zakoupit a přečíst si tak o historii místa i bez návštěvy objektu. Takové brožury vznikaly už na počátku 50. let pod dohledem NKK. UHLÍKOVÁ, K.: *Národní*, s. 54.

¹²⁴ K práci průvodců a jejich činnosti na hradech a zámcích: KUBŮ, N.: *Metodika*, s.36.

syllaby měly a mají. V dobách totalitních režimů se tato funkce dá velmi snadno využít.¹²⁵

V období, která nás zajímá, jsou všechny památky pod státní správou. Ta umožňuje jednodušší dozorování a kontrolu státních hradů a zámků. Texty, podle kterých se na objektech provázelo, musely odpovídat centrální metodice. Ta vznikla počátkem 60. let 20. století při Státní památkové správě a jejím lektorátu pro průvodcovskou činnost. Její autorkou byla Jiřina Doubnerová, která se ve spisu zaobírala pedagogickou úlohou a stránkou textů a výkladů a kritizovala odborné nepřesnosti a další nešvary syllabů. Opomenuto nebylo ani politické hledisko, které na průvodce apelovalo, aby správně zhodnotili postoje šlechty a feudálů. Metodika jako taková ovšem podle Naděždy Kubů nebyla nikdy bezezbytku naplněna, k čemuž přispěla i decentralizace památkové správy v období normalizace.¹²⁶ Na vzniku syllabů se mimo odborníků rovněž podíleli i ideologičtí pracovníci, v tomto ohledu docházelo také ke kontrolám textů. Jednalo se tedy o médium, které bylo odborně a ideologicky zpracované a mělo významný vliv na vnímání památky návštěvníkem.¹²⁷

Přístup ke šlechtické otázce a jejímu místu ve výkladu na památce ilustruje zpráva Národní kulturní komise z roku 1950, která se věnuje úloze a významu interiéru sídel. Ty „jsou výmluvným a názorným dokumentem konservativnosti, osobních zálib, lpění na zděděných kusech zařízení, ale často také o úpadku vkusu, pokud jde o doplňky starého zařízení novější doby. Toto vše vyčte divák ze zařízení zámků, kde se primitivní hygiena krčí vedle pompésních zlatených dekorací, kde sbírky exotických zvířat a zbraní a upomínky z cest mluví o tom, jak tato parazitní vrstva byla naprosto odcizena zemi, která jí poskytovala vlastní hospodářskou základnu a prostředky k těmto zábavám.“¹²⁸

Počátky textů je potřeba logicky hledat v téže době, kdy docházelo i k otevírání hradů a zámků veřejnosti, takové syllaby pak vznikaly během dlouhého 19. století pod taktovkou samotných majitelů, někdy i s jejich přičiněním.¹²⁹ Zářným

---

¹²⁵ ROLLOVÁ, V.: *Pražský*, s. 22—23, 34—35. Srov.: HOLMAN, Pavel: *Sbírky a muzea jako nástroj panovnické a státní reprezentace a nástroj marketingu*. In: BENČOVÁ, Monika – KOMÁRKOVÁ, Anna (eds.): *Muzeum a změna V. Sborník z mezinárodní muzeologické konference*. Praha 2017, s. 59—67.

¹²⁶ KUBŮ, N.: *Metodika*, s. 32—36.

¹²⁷ UHLÍKOVÁ, K.: *Národní*, s. 53—54.

¹²⁸ NESVADBÍKOVÁ, J.: *K vývoji*, s. 289.

¹²⁹ KUBŮ, N.: *Metodika*, s. 8—32.

příkladem nám v tomto případě může být hrad Karlštejn, symbol české státnosti, který vítal zájemce o svou historii již na sklonku 18. století.¹³⁰ Nejednalo se ovšem o prohlídku, jakou známe z dob pozdějších. Zájemce měl možnost zhlédnout především stavbu jako takovou, o prohlídkách mobiliáře zde nemůže být vůbec řeč.

Jako první pomůcku pro průvodcovskou činnost lze vnímat tzv. návštěvní řády, které upravovaly podmínky, za kterých bylo možné památku navštívit.¹³¹ Záhy začaly vznikat i samotné sylaby, které měly podobu jednodušého textu a představovaly základní dějiny objektu a jeho okolí.¹³² Podoba takových textů byla různá a k unifikaci začalo docházet až v době, kterou se zde zabýváme.

Všechny průvodcovské texty z období normalizace, na nichž zejména stojí tato práce, mají veskrze podobný charakter a strukturu. Daly by se jednoduše rozdělit na dvě kategorie, a sice na texty základní, obecné s prostou strukturou a na sylaby rozšířené, u kterých je text členěn na dva sloupce. Levý sloupec obsahuje základní informace, které průvodce předává návštěvníkům, druhý sloupec je pak jakýmsi poznámkovým aparátem, který skýtá doplňující a rozšiřující informace, kterými může průvodce svůj výklad rozšířit. Závěrečné části textů bývají zpravidla doplněny o seznam literatury, kterou může průvodce využít k samostudiu a z níž bylo čerpáno i při sepisování sylabu. U některých textů navíc najdeme i krátkou slovníkovou část odborných pojmů, seznamy obrazů a další informace pomocného charakteru.¹³³

Co do rozsahu mají jednotlivé sylaby různý počet stránek, který se pohybuje vesměs mezi 30 až 60 stranami. Existuje ovšem i několik textů, které jsou kratší,¹³⁴ ale i výrazně delší.¹³⁵ Vyšší počty stran jsou ovšem často způsobeny i tím, že je v sylabu

---

¹³⁰ KUBŮ, Naděžda: *Karlštejn – vznik a vývoj hradního muzea (a jeho proměna v náznakovou interiérovou instalaci)*. In: BAREŠ, Petr a kol.: *Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře*. Praha 2010, s. 56–78.

¹³¹ KUBŮ, N.: *Metodika*, s. 16–21.

¹³² Jako příklad nám poslouží prostředí prvního domácího zpřístupněného objektu. Pro frýdlantský zámek sepsal první text panský úředník Franz Neméthy už v roce 1818. Další text měl údajně zpracovat Karel Jaromír Erben, stejně jako mělo být jeho úkolem uspořádat zdejší rodový archiv Clam-Gallasů, tak je tento příběh alespoň tlumočen Naděždou Kubů a dalšími zaměstnanci NPÚ. Milan Svoboda, který se problematice clam-gallasovského archivu věnuje dlouhodobě, ovšem upozorňuje, že se tento údaj nedá doložit žádným pramenem. KUBŮ, N.: *Metodika*, s. 12–13; WEISS, P.: *Interiéry*, s. 11. Srov.: SVOBODA, M.: *Redernové*, s. 22.

¹³³ Tento tzv. scénářový typ průvodcovského textu se začal v 70. letech 20. století prosazovat jako nejvhodnější a je tak prakticky používán až dodnes. KUBŮ, N.: *Metodika*, s. 48.

¹³⁴ Průvodcovský text státního zámku Rychnov nad Kněžnou má pouhých 21 stran. Rychnov nad Kněžnou, 1981.

¹³⁵ Například sylabus státního zámku Frýdlant čítá 95 stránek textu. Frýdlant, 1980.

rozsáhlý poznámkový aparát s doplňujícími informacemi v podobě avizovaného pravého sloupce. Všem textům bez výjimky je pak společné to, že je výklad veden po jednotlivých místnostech – obvykle je takových zastavení kolem dvaceti. Ovšem i v tomto případě pochopitelně záleží na velikosti objektu a rozložení prohlídkové trasy.¹³⁶

Specifickým příkladem jsou části textů, které se váží k tzv. vstupním sáním. Ty vznikly na některých vybraných objektech a představovaly návštěvníkům historii regionu a obecný úvod k dějinám, v některých případech byly tematicky zaměřené na revoluční a dělnické hnutí, nebo dokonce na osvobozené boje na konci 2. světové války.¹³⁷

Průvodcovské texty zpravidla doprovázely i tzv. metodické pokyny k práci s textem, ať už v samostatném provedení, popřípadě inkorporované do sylabu samotného. Každá metodika obsahovala de facto tytéž základní body, které bylo možné aplikovat na různé objekty bez rozdílu. Ve všech metodikách najdeme důraz na přizpůsobování výkladu konkrétním návštěvníkům (děti, výpravy dospělých apod.) nebo také apel na to, aby průvodcův výklad zapadal do kontextu dějin zdejší oblasti a bral zřetel na specifika daného místa.¹³⁸

Dalším společným znakem těchto pokynů napříč objekty je upozornění pro průvodce, který by měl: *„využít každé příležitosti k podání důkazu, že to byl prostý lid na venkově a ve městech, jenž vytvářel svou prací hospodářské předpoklady, aby si mohla šlechta stavět svá přepychová sídla.“*¹³⁹ Právě tato rétorika odpovídá komunistické optice, která se zabírala a kladla důraz na dělnickou otázku, resp. na problematiku poddanských vrstev a jejich robotním povinnostem, jak bude ostatně záhy nastíněno.¹⁴⁰

Texty v některých případech neobsahovaly jen obecnou metodiku, ale zahrnovaly také speciální pokyny pro výklad určený školním výpravám. Na počátku

---

¹³⁶ K problematice interiérových instalací na památkových objektech: BOBEK, Karel a kol.: *Metodika tvorby interiérových instalací a reinstalací*. Praha 2011.

¹³⁷ K problematice vstupních expozic: SUROVCOVÁ, M.: *Zámek*, s. 105—107.

¹³⁸ Průvodce na frýdlantském zámku by měl tak mimo jiného i: *„položít zvláštní důraz na pokroková období našich dějin, která jsou v přímé souvislosti s dějinami hradu a zámku (husitství, nevolnické bouře). Zdůraznit hrdinnou postavu Ondřeje Stelziga.“* Státní hrad a zámek Frýdlant v Čechách. Metodické pokyny k výkladu, b. d., s. 22.

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Srov.: ROLLOVÁ, V.: *Pražský*, s. 256—258.

takové metodiky je obvykle kladen důraz na uzpůsobení prohlídky a výkladu textu staří dětí. K výkladu mají posloužit sbírkové předměty, na jejichž případě má průvodce dětským návštěvníkům vyložit dějinné události. Takový text je následně členěn podle staří jednotlivých dětí. S návštěvou památky se počítá nejdříve ve 4. ročníku základní devítileté školy. Náročnost výkladu postupně stoupá a odpovídá tak znalostem, které by děti měly získat během školní docházky.

Mimo těchto částí sylabů, které měl průvodce aktivně využívat a které mu byly k dispozici, doprovázely texty i oponentské posudky z nadřízených orgánů, které pochopitelně nebyly součástí finální verze. Bez nich nemohl být žádný text uveden do praxe. V některých případech se v archivu dochovaly a jsou součástí spisu toho kterého průvodcovského textu. Oponentské posudky, stejně jako texty samotné, v popisovaném období vytvářeli odborníci, historici a historičky umění, případně lidé podobné odbornosti. Ti pocházeli z příslušných krajských národních výborů, konkrétně z krajských středisek státní památkové péče a ochrany přírody.¹⁴¹

Jako ilustrace výše zmíněných skutečností nám může posloužit průvodcovský text státního zámku Žleby z roku 1981, jehož autorkou je historička umění Marie Pospíšilová.¹⁴² V tomto případě se v archivu dochoval nejen celý sylabus o 80 stránkách, ale také příslušná metodika pro prohlídky s dětmi. K textu samotnému je přiložen rovněž i posudek oponentky.

Text samotný obsahuje 16 zastavení, která jsou v textu zvýrazněna. Má velmi rozsáhlou doplňkovou část, která se váže především k představbě zámku a lidem, kteří se na ní podíleli. Pospíšilová se v textu odkazuje i na archivní prameny, jako například na zprávy NKK a dalších institucí. Připojen je i seznam sekundární literatury a další zdroje, a sice na celkem třech stranách. Řazen je chronologicky a obsahuje řadu odkazů na díla vzniklá i v 19. století.¹⁴³

Větší pozornost nyní věnujme metodice pro výklad dětem, jejímu popisu a následně také oponentskému posudku. Jak už bylo uvedeno, metodika začíná pokyny pro 4. třídu, je zde zjevná snaha o jednodušší výklad v provázanosti na

---

¹⁴¹ KUBŮ, M.: *Metodika*, s. 36—37.

¹⁴² Žleby. 1981. Srov.: K problematice instalace interiérů ale také k průvodcovským textům zámku Žleby: SUROVCOVÁ, M.: *Zámek*, s. 108—120; databáze abART: *Marie Pospíšilová*, dostupné online z: <https://cs.isabart.org/person/41769> [cit. 2. 8. 2020].

¹⁴³ Žleby. 1981.

vystavené exponáty, i tak zde ovšem autorka doporučuje zmínit se školním dětem o rozdílném přístupu k památkové péči oproti dobám minulým, ta soudobá totiž „*nic nedotváří, pouze restauruje zachované.*“¹⁴⁴ Průvodce je rovněž nabádán, aby zmínil ty faktory, které „*dovolovaly šlechtě v 19. století stavět zámky, tzn. funkce šlechtického velkostatku na Žlebech.*“¹⁴⁵

V 5. třídě je doporučen obdobný výklad jako v předchozím případě, pouze s tím dovětkem, že by měl průvodce vést žáky k rozeznávání uměleckých slohů na architektuře i mobiliáři. Následující ročník, tedy čerství žáci druhého stupně mají mít opět totožný výklad, má být ovšem přihlédnuto k tomu, že ve škole probírají antiku. Metodika tedy nabádá, aby jim byla vyložena antická a orientální kultura. Obzvláštní pozornost je věnovaná vykopávkám při Herculaneu.¹⁴⁶

7. ročník se má dále zaměřit na období barokní, velká pozornost má být věnována Třicetileté válce, obdobně 8. ročník základní školy vyslechne výklad o 18. století a o nástupu Auerspergů.¹⁴⁷

Poslední ročník základní školy má pak absolvovat výklad nejobsáhlejší, vylíčeno má být obzvlášť 19. století se zřetelem na „*střídající se společenské řády – feudální a kapitalistický.*“ Následuje problematika historického romantismu, který má být způsobem úniku šlechty do slavných středověkých feudálních dob v časech, kdy na aristokracii tlačí nastupující buržoazie. Velký důraz je zde kladen na Anglii, která stojí aristokratické společnosti vzorem a kam se šlechta jezdí učit podnikat. Osnova výkladu pro 9. třídu pak končí vysvětlením funkce „*tzv. rytířského sálu, vytvářeného přesně podle anglických hal – ústřední místnosti anglických venkovských šlechtických sídel a plnící především funkci rodové historické reprezentace.*“¹⁴⁸

Z výše uvedené analýzy nelze mnoho vyvodit o prezentaci šlechty před dětským publikem. Jedná se ve své podstatě pouze o enumeraci exponátů mobiliárního fondu a jeho uměleckého a dobového ukotvení s přihlédnutím k architektonické podobě zámku.

---

¹⁴⁴ Tamtéž: metodika, s. 1.

¹⁴⁵ Tamtéž.

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 2–3.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 3–6.

V oponentském posudku, který na metodický pokyn navazuje, Věra Kuthanová¹⁴⁹ pisatelku sylabu víceméně chválí za erudovaný text, který je ovšem v případě výkladu určeného dětem z 8. a 9. třídy „*velmi odborný a pro žáky dost náročný*.“¹⁵⁰ Stejně tak shledává jako nedostatečné, že se autorka nevěnovala původu nábytku ze 40. let 19. století, chybí jí konstatování, „*zda se nábytek vyráběl v blízkém okolí zámku, nebo v Praze či byl dokonce zakoupen v cizině*.“¹⁵¹ Tato výtka koresponduje s častým obsahem textů, který upozorňuje, že vystavené předměty jsou ukázkou zručnosti zdejšího řemeslného lidu. V jiné části posudku rovněž Kuthanová doporučuje, aby Pospíšilová svůj text doplnila o základní údaje o Auersperské rodině, která na zámku pobývala. V závěru posudku pak udává konkrétní připomínky s odkazem na stránky textu.¹⁵²

---

¹⁴⁹ Věra Kuthanová byla rovněž historičkou umění působící při státním středisku památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje. Tamtéž; databáze abART: *Věra Kuthanová*, dostupné online z: <https://cs.isabart.org/person/153839/artist> [cit. 2. 8. 2020].

¹⁵⁰ Žleby, 1981: metodika.

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² Tamtéž.

3 Šlechtic vykořisťovatel

„Následky třicetileté války dolehly na celou zemi velmi těžce a ani Frýdlantsko jich nebylo ušetřeno. Právě tehdy zhoršily se životní podmínky obyvatelstva v důsledku nesmírného hospodářského a sociálního útlaku natolik, že mluvíme od této doby o nevolnictví. Majitel panství – tehdy to byl již hrabě František Ferdinand z Gallasu – se snažil vytěžit ze svých statků co možná nejvíce, aby mohl žít životem pravého barokního šlechtice.“¹⁵³

Vztahy mezi vrchností a poddanými jsou významným badatelským předmětem řady historiček a historiků. Stýkání a potýkání šlechty s poddaným lidem je také velmi častým tématem průvodcovských textů zkoumaného období.

Nechme ještě jednou promluvit zprávu Národní kulturní komise, která líčí i tuto problematiku: *„Nákladné miniaturní pohodlí dětských pokojů je z doby, kdy děti dělníků a sedláků neměly kde spát. Zámecké kuchyně, menší pro panstvo, větší pro služebnictvo, a ještě větší pro vyváření o honech a slavnostech, spolu se svým zařízením jsou dokladem nejenom společenské propasti mezi pánem a poddaným, nýbrž současně ukazují, kolik pracovních sil bylo zaměstnáno obsluhou tyjícího jedinice.“¹⁵⁴* V tomto duchu, ale méně útočně a v menší koncentraci, vypovídají i jednotlivé sylaby.

V průvodcovských textech bývá šlechta často označena jako vykořisťovatelská. Slovník spisovné češtiny z roku 1978 definuje sloveso *vykořistit* jako „využití někoho přivlastněním výsledků jeho práce“, v expresivním významu pak „bezohledně sobecky využít.“¹⁵⁵ Zmínky o takovéto šlechtě se vztahují převážně k období selských bouří v 17. a 18. století.¹⁵⁶ Největší důraz je pak kladen na dobu po bitvě na Bílé hoře, kdy podle řady sylabů české zámky obsadili „*příslušníci cizích rodů. Ti si z poražených Čech učinili svou kořist.*“¹⁵⁷ Ty části sylabů, které většinou jen lakonicky představují období středověku, nevěnují šlechtě příliš pozornosti, a sice s jedinou výjimkou, kterou je angažmá urozených v husitské revoluci.

---

¹⁵³ Frýdlant, 1980, s. 23–24.

¹⁵⁴ NESVADBIKOVÁ, J.: *K vývoji*, s. 288.

¹⁵⁵ ČERVENÁ, Vlasta – DANEŠ, František – FILIPEC, Josef (eds.): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha 1978, s. 640.

¹⁵⁶ K problematice selských bouří více: ČECHURA, Jaroslav: *Selské rebelie roku 1680. Sociální konflikty v barokních Čechách a jejich každodenní souvislosti*. Praha 2001.

¹⁵⁷ Orlík nad Vltavou, 1980, s. 7.

Společným jmenovatelem všech textů je především poukázání na propast mezi šlechtou a poddanými. Důraz je přikládán tomu, že šlechta žila z práce poddaného lidu, což by také měli mít návštěvníci na paměti, což mají ostatně tlumočit i průvodci a průvodkyně na orlickém zámku: „*Myslím, že nemusím zdůrazňovat, že vše, co v průběhu prohlídky uvidíte, netvořili poddaní pro sebe, ale pro majetnou společnost. Ta využívala zručnosti a dovednosti řemeslníků a neustále vybavovala svá sídla dostupným pohodlím a obklopovala se veškerou nádherou. Dávala tím najevo svou nadřazenost.*“¹⁵⁸

Toto pojetí společnosti ostatně rovněž odpovídá marxisticko-leninistické vizi zápasu tříd o výrobní prostředky, souboji mezi vykořisťovatelem a vykořisťovaným. Onen bipolární svět ilustruje i část průvodcovského textu ze zámku Rychnov nad Kněžnou. Podle autora mohou lidé „*při pohledu z oken této místnosti vidět pod zámkem v údolí řeky Kněžny část starého podzámčí. Ještě dnes je v protikladu zámku a malých chalup dobře patrna třídní propast, která oddělovala životní prostředí šlechty a poddaných.*“¹⁵⁹ Tento motiv zámku a podzámčí¹⁶⁰ je všeobsažný a přímo či nepřímo ho lze nalézt ve všech zkoumaných textech.

Právě zvýšené robotní povinnosti spojené s obnovou země po Třicetileté válce a s výstavbou nových sídel jsou také podle sylabů napříč objekty příčinou prvních větších selských bouří v 17. století. V některých textech je možné dokonce najít i výčty robotních povinností.

Specifickou ukázkou toho, jak byly popisovány bouře z období vlády Leopolda I., představuje výklad na frýdlantském zámku. To také ilustruje i úvodní citát, který ze špatného zacházení s poddanými viní Františka Ferdinanda z Gallasu. Jeho protipólem se na severočeském panství měl stát kovář Ondřej Stelzig,¹⁶¹ zástupce lidu, který měl sice dobré zázemí a neměl potřebu se bouřit, přesto se ale postavil do čela nepokojů, protože „*nemohl snést příkoří, které ve stále větší míře deptalo*

---

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 6. Srov.: „*Svou velkou výstavností a bohatstvím výzdoby i vnitřního vybavení jsou tato nová feudální sídla výrazem růstu třídních rozporů a zvětšující se společenské propasti mezi renesanční šlechtou a podanými.*“ Častolovice, 1971, s. 1.

¹⁵⁹ Rychnov nad Kněžnou, 1980, nečíslováno.

¹⁶⁰ Srov.: ŠVAŘIČKOVÁ SLABÁKOVÁ, R.: *Mýtus*, s. 57.

¹⁶¹ Postavě Ondřeje Stelziga je věnována jedna samostatná místnost, ve které jsou popsány jeho kladné vlastnosti a životní osudy, především ale jeho odsouzení a vyhnání z panství. Frýdlant, 1980, s. 8—11.

okolní selský lid a jehož původci byli především gallasovští panští úředníci a svobodní rychtáři.“¹⁶²

Kovář Stelzig¹⁶³ se jako vůdce povstání podílel i na tvorbě zprávy pro císaře Leopolda a byl také členem výpravy, která stížný list doručila císaři, který tou dobou sídlil v Praze. Povstání bylo ovšem potlačeno, Stelzig souzen a vězněn v Uhrách.

Původci zlého byli rovněž vrchnostenští úředníci, kterým šlechta naslouchala. Poté, co František Ferdinand v roce 1697 umírá, vládne po něm jeho „*houževnatá vdova* [Johana Emerenciána, pozn. autora], *kteřá se ve všem spoléhá na svoje bezohledné hejtmany.“¹⁶⁴*

Obraz šlechty, která krutě potlačila jakýkoliv náznak rebelie, bychom našli nejen na severu Čech, ale i na zámku v Krásném Dvoře, který byl v držení Černínů. V době Humprechta Jana Černína tak například „*poddaní žádali zmírnění roboty a platů. Poukazovali na nesmírnou bídu, která je sužovala v souvislosti s neúrodou. Nepokoje se šířily a jedna z rebelií se roku 1682 odehrála v nedalekém Maštvě. Výsledkem byly kruté, odstrašující rozsudky.“¹⁶⁵*

Vysoce kontrastní je pak navazující část textu, která upozorňuje na fakt, že se další Černín, tentokrát František Josef, rozhodl pro náročnou přestavbu zámku.¹⁶⁶ Na jedné straně jsou připomínány těžké životní podmínky poddaných, na straně druhé pak snaha šlechty o stále větší luxus v podobě moderní přestavby svého sídla.

---

¹⁶² Tamtéž, s. 9.

¹⁶³ Velmi zdařilý rozbor tvorby obrazu kováře Stelziga přináší ve své studii Milan Svoboda. Součástí jeho textu je i přepis scénáře audiovizuálního programu z frýdlantského zámku, viz poznámka č. 159. SVOBODA, Milan: *Kovář Stelzig z Dolní Řasnice – hrdina bez bázně a hany? Historická realita 17. věku ve „výchovněvzdělávacím“ zpracování*. In: MÄRC, Josef a kol.: *Mystifikace ve výuce dějepisu, mystifikace výukou?* Ústí nad Labem 2010, s. 152–180.

¹⁶⁴ Frýdlant, 1980, s. 25.

¹⁶⁵ Krásný Dvůr, 1983, s. 2; podobný příklad nám poskytují i Častolovice: „*Rok 1775, který je rokem velkého selského povstání na panstvích východních Čech, přinesl i na častolovické zboží výbuch dlouho potlačovaného hněvu poddaných. Vzbouřenci táhli na častolovický zámek, by se domohli svých práv. Zámecká vrchnost včas zvěděla o povstání, povolala vojsko, které obsadilo zámek. Když poddaní přitáhli před bránu a žádali vydání císařského /zlatého patentu/ o zrušení robot, byli obklíčeni vojskem a jejich vůdci zajati. Tři z nich, Kudláček a Kotek z Čestic a Vilímek z Ladské byli potrestáni zbitím. Ostatní poddaní se rozprchli do svých domovů.“* Následně text bez bližšího komentování přechází k popisu luxusně zdobeného sálu. Častolovice, 1971, s. 11. „Srov.: K realitě trestání poddaných například: DIBELKA, J.: *Obranné*; MATLAS, Pavel: *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.—18. století*. Praha 2011.

¹⁶⁶ Tamtéž.

Takové kontrastování v textech je poměrně obvyklým nástrojem. Podobný nenápadný přechod mezi tématy dokládá i sylabus z Boskovic, který upozorňuje na to, že na vzniku bohatství, které šlechta získala, „se *podílely obrovské masy znevolněných a poddaných lidí, jejichž životní podmínky většinou nedosahovaly ani existenčně nezbytné úrovně. Zatímco se mohl feudál reprezentovat desítkami místností v jednom i více zámeckých budovách zařízených s největším přepychem, musel se ujařměný nevolník spokojit s nejnuznějším ubytováním a permanentní bídou a hladem.*“¹⁶⁷ Na to konto text obsahuje popis místnosti, jejího bohatého vybavení a upozorňuje i na podobizny členů rodiny Mensdorff-Pouilly.

Ze zmínky o nuzných podmínkách poddaných se pak opět volně přechází k popisu prostor, ve kterých žila šlechta. Právě touto jednoduchou strategií je dokonale vykreslen hluboký příkop mezi šlechtou a poddanými.

Šlechtic ovšem nevyužíval pouze práci poddaných, kterou se na jejich úkor obohacoval. Zmínka v litomyšlském průvodcovském textu upozorňuje i na další kroky, kterými urozená společnost poškozovala své poddané. Vratislav z Pernštejna tak například při přestavbě zámku postrádal dostatek peněz a neštítel se „*sáhnout na peníze v pokladně sirotčí.*“¹⁶⁸ Ba co více, peníze, které si z pokladny vzal, „*nahradil dlužními úpisy, které později shořely.*“¹⁶⁹ Jako i ve výše uvedených případech, navazuje tato zmínka o krutosti šlechty na popis bohaté výbavy zámku.

Represi ze strany šlechty pociťovali podle průvodcovského textu i obyvatelé na Třeboňsku, ne ovšem v době raného novověku – jak texty obvykle především uvádí,¹⁷⁰ nýbrž v průběhu dlouhého 19. století, kdy „*město živořilo ve stínu schwarzenberského panství a velkostatku, který byl odpůrcem zprůmyslnění města a okolí.*“¹⁷¹ V této krátké zmnince lze spatřovat snahu vykreslit šlechtu jako tu, která je zpátečnická, drží se starých pořádků, brání pokroku a přechodu k novému společenskému řádu, který má vyústit ve vytouženou beztřídní společnost.

---

¹⁶⁷ Boskovice, b. d., s. 13.

¹⁶⁸ Litomyšl, 1974, nečíslováno.

¹⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁰ K selským bouřím se třeboňský sylabus vyjadřuje jen lakonicky, a sice pouhou zmínkou o jejich existenci ve 2. polovině 18. století. Třeboň, 1980, s. 7.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 20. Srov.: průmyslové snažení šlechty komentuje například i text z litomyšlského zámku: „*Podle vzoru ostatní šlechty se Valdštejnové—Vartemberkové věnují průmyslovému podnikání. Využívají domácích zdrojů – plátenictví. Avšak nepřizpůsobili se novému systému ekonomického podnikání, proto jejich snahy ztroskotaly.*“ Litomyšl, 1974, nečíslováno.

Velkou výjimku v řadě zkoumaných textů představují pozitivní zmínky o Petru Vokovi z Rožmberka na některých jihočeských sídlech. V absolutní většině případů se jinak dostává šlechticům negativního posouzení. V osobě vladaře rožmberského domu je tomu ovšem zcela opačně, jak ostatně napovídá i sylabus z Třeboně. Dokumenty vystavené ve zdejší třetí části expozice zámku totiž „naznačují, že Petr Vok nebyl zdaleka jen nespoutaným uživatelem života, ale i starostlivým vladařem, státníkem a vojevůdcem.“¹⁷²

Třeboňský sylabus z roku 1980 Petra Voka obecně staví do lepšího světla, vymezuje se i vůči modernímu zpracování jeho osoby, když u tématu fraucimoru upozorňuje na to, že tento „nebyl žádným harémem Petra Voka, jak se líčí ve filmech.“¹⁷³ Kladný obraz Petra Voka se vyskytuje i na zámku v Českém Krumlově, kde je připomenuto, že po bouřlivém mládí „zvázněl a svědomitě pečoval o rodový majetek.“¹⁷⁴ Mimo toho také po svém bratrovi převzal i „dluhy, které musel postupně splácet z prostředků, které získal z prodeje některých svých panství. V politické činnosti nebyl tak úspěšný jako Vilém, protože nebyl katolíkem.“¹⁷⁵

Nabízí se otázka, proč byl Petr Vok líčen v tak dobrém světle, což se oproti jiným raně novověkým šlechticům jeví jako dosti neobvyklé. Lze uvažovat tak, že ho do lepšího světla stavěly jeho nekatolické postoje a příslušnost k Jednotě bratrské. Nežil také v období po Bílé hoře, kdy byla šlechta vyobrazována veskrze negativně sama o sobě.¹⁷⁶ Jednalo se rovněž o oblíbenou postavu co do literárního a filmového zpracování. To všechno tak mohlo přispět k jeho dobrému obrazu oproti ostatním příslušníkům urozených rodů.

Zastavme se ovšem ještě alespoň na chvíli u osoby bratra Petra Voka, Viléma z Rožmberka, který už byl zmíněn v souvislosti s dluhy, které za něj mladší sourozenec po jeho smrti splácel. Ve Vilémově době byl zámek upravován, což vyžadoval jeho vysoký sociální statut coby dvořana Rudolfa II. Podle sylabu měl prý také velký životní

---

¹⁷² Tamtéž, s. 15.

¹⁷³ Tamtéž, s. 14. Srov.: V roce 1970 natočil režisér Karel Steklý film *Svatby pana Voka*. O devět let později pak další film *Pan Vok odchází*. Český Krumlov, 1980, s. 9.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 8.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 9.

¹⁷⁶ Jako příklad může posloužit osoba Jana Oldřicha z Eggenberka, kterému je vytýkána účast na jednání o popravě „českých pánů na Staroměstském náměstí v roce 1621.“ Jeho obraz nevylepšila ani zmínka o tom, že „jako velmi zámožný člověk půjčoval císaři peníze, které mu císař nemohl splatit a místo toho mu v roce 1622 postoupil své panství.“ Tamtéž, s. 24–25.

rozhled, ale bohužel se „dával po léta klamat pochybnými alchymisty a vyslovenými podvodníky.“ Navíc měl být „také přesvědčen o tom, že dějiny rodu sahají až do římských dob a že rod má stejný původ jako italští Orsiniové.“¹⁷⁷

Vilém je tak vyobrazen jako důvěřivý a naivní člověk, který věří pochybným existencím, ale rovněž i fantaskním představám o původu svého rodu. Průvodcovský text, který dříve zmiňoval reprezentační snahy Viléma v podobě přestavby sídla, už nijak nereflektuje, že i tvorba rodové pověsti patřila k reprezentačním praktikám šlechty.¹⁷⁸

Než tuto kapitolu uzavřeme, je potřeba připomenout ještě jednu důležitou stylizaci šlechtice, a sice jako člověka, který upírá vzdělání svým poddaným. Takový měl být i Adam František ze Schwarzenbergu – „typický barokní feudál, který nebyl nakloněn lidu a byl prý toho názoru, že poddaní nemají mít velké vzdělání, neboť čím prý jsou vzdělanější, tím méně jsou ochotni poslouchat a pracovat pro svou vrchnost.“¹⁷⁹ Tento odsudek knížete Schwarzenberga byl už klasicky doplněn o kontrastní pasáž, která vypisovala, jaké všechny robotní povinnosti měli schwarzenberští poddaní.¹⁸⁰

Tato charakterová vlastnost ovšem nebyla zdaleka jedinou vadou, která byla šlechtě vytýkána. Syllabus frýdlantského hradu a zámku nám umožňuje nahlédnout pod pokličku vlastností zdejších majitelů, kterým je vytýkána řada věcí. Bedřich z Redernu, který panství získává po Biberštejnech, je tu nařčen z nepoctivosti v případě koupi zdejšího panství. „Tvrdí se, že cena 40 000 tolarů, kterou zaplatil za všechna tři panství, byla nepoměrně nízká. Vrhá to podivné světlo na jeho poctivost,

---

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 7.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 29

¹⁸⁰ „Údaje o robotě: poddaní měli předepsanou roční robotu 816.556 dní, tzv. potažní roboty, tj. s jedno až čtyřspřežím koní nebo volů a 689.269 dní pěší čili ruční roboty. Tato roboty se celá nevykonávala, neboť ji nebylo ani tolik zapotřebí. Fakticky se robotovalo 176.000 dní potažní a 230.000 pěší roboty, ostatek se nahrazoval peněžitým platem.“ Tamtéž, s. 28 Srov.: Obligátní výčet robotních povinností bez uvedení do kontextu nabízí i častolovický syllabus: „Celková roboty na zdejším panství dosáhla ve svém vrcholu do roka přes 18.000 dní potažní a 56.108 dní roční roboty. V 18. století činil celkový roční důchod Častolovické vrchnosti více než 16.000 zlatých rýnských ročně – což se rovná přibližně 5.000 000 československých korun.“ Celý popis v tomto případě umocňuje i přepočtení na aktuální měnu. Častolovice, 1971, s. 11. Podobně například v syllabu státního hradu Bítova: „Cena výzbroje rytíře nebyla nijak malá. Celé brnění včetně pro koně stálo asi půl milionu Kč.“ Bítov, b. d., s. 10.

*uvážíme-li, že jako komisař a dosavadní hejtman frýdlantský, liberecký a zavidovských znal skutečnou hodnotu panství velmi dobře.*¹⁸¹

O moc lépe si nevedl v očích autora textu ani jeden z Bedřichových nástupců. Následně se dozvídáme, že o přibližně 200 let později v časech sedmileté války probíhaly boje i na Frýdlantsku, kde tou dobou vládnul Filip Josef z Gallasu. Ten *„zřejmě nebyl nadán duchem statečnosti, snažil se uprchnout do Rakouska, ale na polovině cesty jej zastihla smrt.*¹⁸²

Mimo těchto záporných vlastností, kterými měla šlechta oplývat, korunuje strategie tvorby obrazu i zmínka o tom, že vlastně celé fungování tehdejší monarchie bylo postavené na protekcionismu a pochybné činnosti vládnoucí třídy. V případě vypuknutí selských bouří *„byla vrchnost pojednou nucena zabývat se nepříjemnými otázkami, kladenými nejen zdola hrubými sedláky, ale i shora různými vyšetřujícími komisemi, které měly velice nepříjemně dávat najevo, jak do celé situace vidí a jak jen na nich záleží, aby se všechno rychle zakrylo a pro vrchnosti jakožto oporu trůnu v dobré obrátilo. Poněvadž vrána vráně oko nevyklove, řádili hejtmani na panstvích dál a snad jen o něco obratněji než jejich předchůdci.*¹⁸³

Jak je patrné, strategie tvorby obrazu šlechtice jako vykořisťovatele, případně jako nepřející vrchnosti, byly rozličné. Na základě zkoumaných textů je možné za stěžejní období pro tuto stylizaci považovat především druhou polovinu 17. století, éru baroka a obnovy země po Třicetileté válce.

Pro tvorbu obrazu tak bylo užito především názorné představení blahobytu, ve kterém šlechta žila, a nuzných podmínek poddaných. K negativnímu pohledu pak přispívá i angažmá šlechty v dobách selských bouří a enumerace robotních povinností. Opomenout nelze ani to, že je v textech upozorňováno na záporné lidské vlastnosti a charakterové vady.

Sylaby zároveň obsahují i další zmínky, které nejsou společné všem textům. Na příkladu Pernštejnů, Rožmberků a Schwarzenbergů je možné pozorovat vykreslování šlechty jako společenské vrstvy, která nezdárně hospodaří s penězi a obírá o finance i sirotky. Zároveň působí naivně a důvěřivě a nechává se tak klamat

---

¹⁸¹ Frýdlant, 1980, s. 12.

¹⁸² Tamtéž, s. 26.

¹⁸³ Frýdlant, 1980, s. 9.

svým okolím, ba dokonce odmítá, aby její poddaní získávali vzdělání, čímž by ohrozili postavení šlechty.

Je vhodné rovněž připomenout, že obraz šlechty jako vrchnosti v průvodcovských textech koresponduje i s marxistickou historiografií.¹⁸⁴ Především pak v otázkách selských bouří a jiných nepokojů.¹⁸⁵ Ty jsou podle ní způsobeny především stupňujícím se útlakem a neúnosnou situací. Oproti tomu modernější pohled rozšířil téma o další faktory, které v minulosti nebyly reflektovány, jako například vliv přítomnosti císaře v Praze na rozmáhající se rebelie apod.¹⁸⁶

V duchu marxismu-leninismu je v sylabech užíván i ideologický slovník. Šlechtic se často označuje spíše jako *feudál*, což má v konzumentu vyvolat negativní pocit, a sice na rozdíl od slova *aristokrat* (to není téměř vůbec použito), které má ostatně i podle dobových slovníků vyznačovat kladné, ušlechtilé a noblesní vlastnosti jedince.¹⁸⁷ Takový feudál je v textu následně onálepkován jako příslušník *cizího rodu*, *opora trůnu*, která přistupuje *nadřazeně k živořícímu* poddanému lidu, jenž se *ujařmený* ocitá na druhé straně čím dál tím hlubší *třídní propasti*.

Obraz šlechtice vykořisťovatele bylo možné rekonstruovat na základě téměř všech zkoumaných sylabů, přičemž nejbohatší zmínky se nachází v textech o Bítově, Boskovicích, Častolovicích, Českém Krumlově, Frýdlantu, Litomyšli nebo Rychnově nad Kněžnou.

Všechny zde popsané příklady odpovídají na počátku citované zprávě Národní kulturní komise, uzavřeme proto tuto část práce další výpovědí, která přesně koresponduje s tím, jak představitelé Komise hovořili o šlechtě a jaký obraz chtěli vytvářet na zpřístupňovaných objektech: „(...) *voliéry, psince a stáje, rozlehlé světlé budovy, výtvarně řešené a zdobené nástrojnými štukaturami i řezbářskou a kamenickou prací, postavené proti přízemním, vlhkým kobkám bez světla, nebo*

---

¹⁸⁴ Srov.: CERMAN, Ivo: *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*. Praha 2011, s. 5–6; MAUR, Eduard: *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví*. In: JIRKOVÁ, Pavla – HRBEK, Jiří – ZDICHYNEC, Jan – KAHUDA, Jan: *Země – paměť – lidé*. Praha 2017, s. 57.

¹⁸⁵ Srov.: KOČÍ, Josef: *Boje venkovského lidu v období temna. Povstání nevolníků v XVII. a XVIII. století*. Praha 1953, s. 175–181; k diskutované otázce bouří na Frýdlantsku: Týž: *Odboj nevolníků na Frýdlantsku 1679–1687. Příspěvek k povstání nevolníků v Čechách v roce 1680*. Liberec 1965.

¹⁸⁶ ČECHURA, J.: *Selské*, s. 16–27; MAUR, Eduard: *Vražda a zabití vrchnosti poddanými jako vyústění sociálních konfliktů v raně novověkých Čechách*. In: JIRKOVÁ, P.: *Lidé*, s. 188–193.

¹⁸⁷ KLIMEŠ, Lumír: *Slovník cizích slov*. Praha 1983, s. 34.

*studným podkrovními komůrkám pro služebnictvo, jsou nejvýmluvnějším dokladem toho, jaký byl poměr feudálův k oblíbeným zvířatům a jaký k jeho poddaným.*¹⁸⁸

3.1 Bez špetky vkusu?

Jak jsme se na předchozích stránkách mohli dočíst, domácí sídla šlechty byla vybavena těmi nejluxusnějšími kusy nábytku, zámecké prostory byly velmi zdobné a šlechta obecně shromažďovala obrovské množství výrobků, za jejichž vznik ovšem vdělila urputné práci poddaných, řemeslníků a umělců. Tak se to alespoň píše ve velké většině průvodcovských sylabů.¹⁸⁹

Část památek ostatně také sloužila spíše jako muzeum nábytku, uměleckých předmětů a bytové kultury a zmínek o původních majitelích a historii bychom tu našli jen velmi málo, ostatně takto mluví například i samotný sylabus z Krásného Dvora, když říká, že: *nejstarší zprávy o existenci Krásného Dvora máme ze 14. století. Nebudeme Vás zatěžovat výčtem šlechtických rodů, jimž panství v minulosti patřilo, upozorníme jen na rod Kolovratů a zejména pak na Václava Pětipeského z Chýš, který ve druhé třetině 16. století proslul jako udatný válečník. Jako pozdější odpůrce krále Ferdinanda I. (...).*¹⁹⁰

To je i případ kolovratského Rychnova nad Kněžnou.¹⁹¹ Podle dvaceti stránek průvodcovského textu si má návštěvník vyslechnout převážně jen výklad o uměleckých předmětech, obzvláštní pozornost je tu věnována obrazům a jejich autorům. V této souvislosti jsou pak jen selektivně zmiňováni i majitelé zámku.

Obrazová sbírka na zdejším zámku je hodnocena samými superlativy: *„Ještě významnější než architektura zámku, je jeho vnitřní zařízení, k němuž náleží především proslulá historická sbírka obrazů. (...) Rychnovská zámecká obrazárna je*

---

¹⁸⁸ NESVADBÍKOVÁ, J.: *K vývoji*, s. 289.

¹⁸⁹ Srov.: *„S vybavením zámku cennými předměty kontrastoval příbytek poddaných. Ti vynaložili svoje síly na zkrášlení panských sídel, jim samotným pak nezbyval čas ani prostředky, aby si vytvořili slušné životní podmínky.“* Litomyšl, 1974, nečíslováno.

¹⁹⁰ Nabízí se předpoklad, že je Václavu Šťastnému Pětipeskému věnována větší pozornost pro jeho nekatolickou víru, podobně jako tomu bylo u Petra Voka z Rožmberka. *Krásný Dvůr*, 1983, s. 1.

¹⁹¹ Srov.: *„Prohlídka rychnovského zámku končí. Jeho historické sbírky nám umožnily sledovat alespoň ve zkratce vývoj evropského a českého umění od 16. do 19. stol. Zejména jsme se však mohli přesvědčit o tom, jak české umění bezprostředně, a přitom osobitě, reagovalo na podněty zvenčí a jak v díle svých nejlepších představitelů – především Karla Škréty – obohatilo naši i evropskou kulturu o hodnoty trvalého významu.“* Rychnov nad Kněžnou, 1981, nečíslováno.

*jedním z mála souborů, které ve svém jádru v podstatě přetrvaly dodnes. (...) Obrazárna Kolovratů Libštejnských má mezi těmito soubory zvláštní místo (...)*¹⁹² Nenápadně je zde tedy upozorněno i na fakt, že sbírku shromáždili právě zdejší majitelé a dá se tak vyvozovat, že měli vytříbený umělecký vkus.

Poněkud odlišný obraz se nám ovšem naskytá na častolovickém zámku, a sice především v popisu zámecké architektury a stavebních úprav v 19. století, *„které jen málokdy vykazovaly vyšší uměleckou úroveň.“* Alespoň tak tyto přestavby popisovala závazná příloha metodického pokynu pro práci se zdejším průvodcovským textem.¹⁹³

Romantickým úpravám zámku je nakonec přiznána alespoň částečná umělecká hodnota, ovšem jako zcela nevyhovující jsou pak komentovány stavební kroky, které na počátku 20. století podnikl Leopold ze Šternberka. Ty měly být zcela v rozporu s dosavadní podobou sídla, nebraly v potaz její uměleckou hodnotu a Leopold těmito úpravami chtěl jen získat větší pohodlí pro svůj zdejší pobyt.¹⁹⁴ Šternberkové jednoduše, slovy autora *„rozhodně nepřispěli ke zhodnocení historické architektury.“*¹⁹⁵

Obdobně je pak popisován i přístup Šternberků k mobiliáři a výzdobě zámku. Jejich uměleckým amatérismem pak text odůvodňuje i reinstalaci oproti původnímu vzhledu sídla. *„Je nepochybné, že snaha tehdejší šlechty, její umělecké záliby a často i nekritická honba za vnější nádherou a pompou, bez dostatečně vytříbeného vkusu vedla k málo náročnému výběru. Proto sbírky nezůstaly v naprosto původním uspořádání.“*¹⁹⁶

---

¹⁹² Tamtéž. Srov.: *„Starý hrad již nevyhovoval požadavkům renesanční šlechty. Vratislav vybavil bohatě interiér. Založil obrazovou galerii, mezi obrazy byla cenná díla (hojně španělských mistrů). Pernštýnská galerie byla později převezena na lobkovický zámek do Roudnice nad Labem.“* Litomyšl, 1974, nečíslováno.

¹⁹³ Častolovice, metodické pokyny, s. 4.

¹⁹⁴ *„Snad ve snaze vrátit zámku jeho renesanční charakter, zejména však v úsilí o monumentalitu a o získání většího počtu místností pro komfortní bydlení byla odstraněna většina romantických prvků předcházející přestavby, někdejší hospodářské (východní) křídlo bylo přestavěno, zmodernizováno, zvýšeno nástavbou druhého patra a opatřeno arkýřovými rizality, obloučkovými štíty a táhlými atikami. Jižní průčelí bylo radikálně pozměněno výstavnou velkou věží nad hlavní branou. Tyto úpravy porušily původní funkční hierarchii a rovnováhu stavebních hmot, relativně tím byl snížen význam a umělecká účinnost hlavních křídel s arkádami a renesančními freskami. Nová věžní dominanta je dokladem toho, že společenská třída v době regrese a odchodu z jeviště dějin není schopna obohatit stávající urbanistické a architektonické celky o výrazné prvky, které by bylo možno považovat za umělecký přínos.“* Tamtéž.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 5.

¹⁹⁶ Častolovice, 1971, s. 3.

Tato charakteristika Šternberků se jeví jako paradoxní v porovnání s popisem honosného a cenného mobiliáře na ostatních hradech a zámcích. Na bohatý mobiliář je ovšem odkazováno i v samotném častolovickém textu. Sylabus v tzv. Kuřáckém salonu představuje „*dva obrazy: stará a velmi dobrá kopie Rubensovy Salome a Poslední soud, cenný obraz z rudolfinské doby. Jinak kryjí stěny nástěnné koberce. Proti oknům flámský nástěnný renesanční koberec představuje příjezd trojského hrdiny Aenea po zkáze rodného města ke královně Didó.*“¹⁹⁷

Text pro průvodce na Častolovicích tak působí poměrně rozporuplně, nicméně poměrně zřetelně dokládá snahu vykreslit šlechtu jako umělecký nevzdělanou a bez špetky vkusu, které jde jen o pompu a přepych.

---

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 12.

4 Rekatolizace a šlechtic v kněžské sutaně

„Petr Jelito s požívačným výrazem v bohatém šatě.“¹⁹⁸

Součástí života předmoderního člověka byla na každém kroku i víra. O zbožnosti a náboženském vyznání máme z logických důvodů nejvíce zpráv u vyšších vrstev společnosti. Šlechta v průběhu staletí reagovala na konfesní spory, náboženské války, budovala sakrální stavby na svém panství a v neposlední řadě usilovala i o možnost proniknout do struktur církve a absolvovat zde význačnou kariéru.¹⁹⁹

Toto téma se tak promítá i v obsahu průvodcovských textů českých a moravských hradů a zámků. První zmínky se dotýkají většinou 14. a především 15. století, tedy období před husitskými bouřemi a následně husitstvím samotným. Jedná se především o lakonické zmínky, které jsou součástí výkladu o širší historii země, než dojde k samotnému výkladu o objektu. Výjimku představují ty hrady a zámky, které byly centrem církevní správy jako například Litomyšl nebo fungovaly jako rezidenční sídla, což je případ Kroměříže.

Ke zmapování prvních zmínek o šlechtě a církvi můžeme využít již zmiňovanou Litomyšl, jejíž průvodcovský text z roku 1974 věnuje pozornost i středověkým poměrům na Litomyšlsku. Jako prvního církevního hodnostáře jmenuje sylabus biskupa Jindřicha Zdíka, o kterém mluví pouze krátce v souvislosti se založením kláštera,²⁰⁰ který je vnímán pozitivně, až na jeho germanizační úlohu; role náboženská je upozaděna jako nedůležitá a zástupná, což ostatně odpovídá i dobovému narativu.²⁰¹

---

¹⁹⁸ Komentář k obrazu v expozici. Litomyšl, 1974, nečíslováno.

¹⁹⁹ Srov.: MAŤA, Petr: *Svět*, s. 478–510.

²⁰⁰ Obdobně je tomu i v případě textu kroměřížského a osoby biskupa Bruna ze Schauenburku. Srov.: Kroměříž, b. d., s. 3.

²⁰¹ „Založení kláštera mělo především účel hospodářský (zúrodnit půdu), kulturní a teprve poté náboženský. V případě premonstrátu přistupovala ještě germanizace německými kolonisty.“ Litomyšl, 1974, nečíslováno. Srov.: Denisa Nečasová připomíná zvrát v prezentaci klášterního života po roce 1950 a akci Kámen. Do tohoto období ostatně spadá i náš sylabus, který negativní prvky popisované Nečasovou obsahuje. NEČASOVÁ, D.: *Obraz*, s. 152–154.

O poznání více prostoru sylabus věnuje období vzniku litomyšlského biskupství²⁰² a osobnosti biskupa Jana II. ze Středy. Ten podle textu „*představoval osobnost evropského měřítka.*“ Obecně je dále zmiňován jako rádce Karla IV. a text o něm mluví jako o podporovateli umění a vzdělání.²⁰³

Zdaleka ne tak pozitivní je obraz jeho nástupce, jehož portrét mohli návštěvníci vidět v expozici. „*Při pohledu na portrét dalšího litomyšlského biskupa pozorujeme úpadek církevní morálky.*“²⁰⁴ Řeč je o biskupu Petru Jelitu, který měl žít „*na svých biskupských sídlech nezřízeným životem.*“²⁰⁵ Ostatně, byl tak podle sylabu i vyobrazován, jak uvádí citát při začátku kapitoly.

Petr Jelito předznamenával, jak text sám tvrdí, éru úpadku církve, která vyústila v husitskou revoluci.²⁰⁶ Ta představuje jedno velké téma společné celé řadě průvodcovských textů. Dá se říct, že husitství a přístup k němu dělí v textech šlechtu na dva tábory, zastánce, kteří jsou vnímáni pozitivně, a odpůrce, které sylaby vykreslují v nelichotivých barvách.

Zůstaňme ještě nějaký čas v Litomyšli, kde je dále věnována pozornost biskupu Janu Železnému. Ten byl podle textu odpůrcem Husa a účastnil se i koncilu v Kostnici, který ho za jeho horlivost chválil. Jeho činnost ovšem v Litomyšli „*vyvolala silnou vlnu odporu, že ji musel nakonec opustit.*“²⁰⁷ Zařadil se proto mezi ty urovince, kteří působili proti lidu a Husově odkazu. Tato rétorika textů ostatně koresponduje i s narativem komunistického Československa.²⁰⁸

Biskup Jan Železný nebyl zdaleka jediným. Podobného odsouzení se dočkali například i severočechští Biberštejni, kteří se „*hned od počátku postavili proti lidu na stranu císaře Zikmunda. Účastnili se všech akcí, které se v Lužici proti husitům chystaly.*“²⁰⁹ Jejich odboj se následně projevoval i za vlády Jiřího z Poděbrad, proto „*na Frýdlantsku hned nenastal klid.*“²¹⁰ Před zdejší hradní zbrojnicí si mají návštěvníci

---

²⁰² „*Největší přínos pro Litomyšl zaznamenalo zřízení biskupství (1344). Biskup dostal část majetku premonstrátského kláštera, staral se o majetkové poměry kláštera, o řemesla a výrobu ve městě, zakládal nové cechy.*“ Tamtéž.

²⁰³ Tamtéž.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ Tamtéž.

²⁰⁶ Tamtéž.

²⁰⁷ Tamtéž.

²⁰⁸ Srov.: RANDÁK, J.: *V zaří*, s. 58—97.

²⁰⁹ Frýdlant, 1980, s. 12, 43.

²¹⁰ Tamtéž, s. 12.

podle sylabu prohlédnout i husitské zbraně, těch „*sice není mnoho, ale dokládají dobře sociální složení husitských armád, které s nimi poráželi daleko početnější a lépe vyzbrojené nepřátelské vojsko.*“²¹¹

Angažmá Biberštejnů v husitských válkách ovšem není příliš rozebíráno, ke sporům nejsou dosazovány konkrétní osobnosti a pozornost je věnována spíše dobrému a statečnému počínání husitů. O příslušnosti k táboru císaře Zikmunda hovoří v případě Půty z Častolovic i zdejší zámecký text. I tady ovšem nenajdeme příliš konkrétních zmínek o krocích, které by sám Půta podnikal.²¹²

Na základě těchto příkladů lze uvozovat, že husitské války jsou sice na zámcích a hradech líčeny, ovšem s nevelkými zmínkami o samotných protihusitských šlechticích. Výjimku, a to velmi výraznou, v tomto případě tvoří postava Oldřicha z Rožmberka a jihočeská sídla šlechty. Průvodcovský text českokrumlovského zámku ho popisuje jako člověka, který „*neblaze zasahoval v dobách husitského revolučního hnutí jako spojenec císaře Zikmunda proti revolučním proudům v zemi. Bojoval proti Žižkovým vojskům. Zprvu sice sympatizoval s myšlenkami husitství, ale když poznal, že mu přinese větší výhody a zisk spojenectví s katolickou stranou v zemi, přešel do opačného tábora.*“²¹³ Jak můžeme vidět, text Oldřicha líčí jako obyčejného oportunistu, který myšlenku husitství opustil pro vlastní prospěch. De facto se tak dopustil zrady na tomto *lidovém hnutí*.

Ani další část textu ho neprezentuje nikterak lichotivě. „*Byla známa jeho nezkrotná touha po majetku a po moci, pro kterou se již jako katolík se zmocnil majetku a jmění kláštera Zlaté Koruny, dal padělat královské listiny, které mu měly dosvědčit právo na odcizený majetek, konečně zajal majitele sousedních statků Jana Smila z Křemže a dal ho věrolomně popravit. Oldřich se v boji o majetek a moc fyzicky vyčerpal natolik, že nebyl od r. 1450 schopen řádně řídit správu svého majetku.*“²¹⁴

Až do závěru jeho života je tedy obestřen pouze zápornými vlastnostmi. Jako by jako odpůrce husitů nemohl vykonat žádné dobré skutky a pozitivně se tak zapsat do našich dějin.

---

²¹¹ Tamtéž, s. 43.

²¹² Častolovice, 1971, s. 1.

²¹³ Český Krumlov, 1980, s. 5.

²¹⁴ Tamtéž, s. 6.

Protihusitsky smýšlející šlechtě je tedy podle zkoumaných pramenů věnována jen malá pozornost, sylaby si vystačí s pouhou zmínkou o tom, že stranili císaři Zikmundovi. Pokud je konkrétním osobnostem věnován i další prostor, jsou pak líčení veskrze negativně. Ve vztahu k obrazu šlechtice jako odpůrce husity se nabízí úvaha, že už jen zmínka o tom, že byl proti tomuto lidovému hnutí, sama o sobě postačila k negativnímu vnímání. Otázka husitského hnutí byla ostatně hojně využívána v dobové propagandě a návštěvníci památek měli mít už dávno utvořenou jasnou představu o tom, že antipatie k husitskému hnutí znamenají i záporný vztah k lidu jako takovému.²¹⁵

Průvodcovské texty ovšem obsahují i zmínky o šlechtě, která se k husitství stavěla pozitivně. Jedná se ovšem opět jen o nedlouhé pasáže. To je i případ Zmrzlíků ze Svojšína, kteří žili na Orlíku. Konkrétně Petr „*byl stoupencem kališnické strany. V jeho pražském domě se uskutečnila řada setkání husitů.*“²¹⁶ Za dob vlády Zmrzlíků na Orlíku pobýval i Jan Žižka, který „*odtud roku 1422 adresoval list domažlickým. Vyzývá je v něm, aby se postavili na odpor křižákům.*“²¹⁷

Částečně podobný případ najdete i v Litomyšli, kde tou dobou vládnu husitští hejtmané, kteří „*nahradili církevní vrchnost.*“²¹⁸ Jako hejtman zde působil i Vilém Kostka z Postupic, který „*sympatizoval s husity. Roku 1410 bojoval s Žižkou v Polsku, zúčastnil se husitských sněmů a poselstev. Získal majetek, mezi jinými také Litomyšl. Byl členem poselstva k basilejskému koncilu 1432. Vytušil, kdy je třeba usmířit se s církví a pozvolna přešel na stranu panské jednoty. U Lipan 1434 už bojoval proti lidovým vrstvám, za což byl bohatě odměněn císařem.*“²¹⁹

I přesto, že se Vilém Kostka z počátku hlásil k Žižkovi a je proto kladně hodnocen, uzavírá se zmínka o něm negativně, když v bitvě u Lipan zvolil špatnou stranu a přidal se k císaři Zikmundovi.

Jak je možné z těchto všech příkladů vypozerovat, velmi často je husitská opozice zastoupena jen osobou Zikmunda Lucemburského. Jeho druhý život ve

---

²¹⁵ K problematice husitství jako školní látky, předmětu muzejních výstav apod.: RANDÁK, J. *V září*, zejména strany 98—129; 168—202; 307—353.

²¹⁶ Orlík nad Vltavou, 1980, s. 3.

²¹⁷ Tamtéž, s. 4.

²¹⁸ Litomyšl, 1974, nečíslováno.

²¹⁹ Tamtéž.

zkoumaných textech je jen negativní a funguje pouze k upozornění na husitskou revoluci, v jiné souvislosti zmiňován není. Ostatně jiného kontextu k jeho osobě nebylo potřeba dodávat, jako hlavní nástroj k vyličení císařovy negativní úlohy v husitské revoluci a v našich dějinách fungoval už několik let film Otakara Vávry z roku 1955, který se pečlivě věnoval i Zikmundovi.²²⁰

Další pozitivní zmínky o husitské šlechtě už se ve zkoumaných textech nenacházejí, pouze snad s výjimkou průvodcovského textu po hradu Šternberku, kde se v tamějším rytířském sále sešli „*zástupci moravské šlechty a protestovali proti upálení mistra Jana Husa v Kostnici tím, že zaslali koncilu stížný list.*“²²¹ V souvislosti s působením na Šternbersku jsou pak v poznámkové části textu zmiňováni ještě Prokop Veliký a Mikuláš z Drnovic jako bojovníci za ideu husitství.²²²

Kladných zmínek o husitské šlechtě není v sylabech hradů a zámku příliš, ze zkoumaných pak lze tento pohled doložit pouze v případě Litomyšle a Šternberku. Na příkladu Viléma Kostky z Postupic lze omezeně uvažovat o tom, že i když byl šlechtic nakloněn husitství, nemusí být jeho obraz nutně kladný. Texty tak spíše než zmínky o konkrétních husitských šlechticích, uvádí obecnou historii husitského hnutí a husitského válčení.²²³

Mimo otázek husitského hnutí a víry se texty věnují i problematice vyznání šlechty v období konfesionalizace. Na příkladu Petra Voka z Rožmberka jsme už mohli zpozorovat, že je šlechta v textech průvodců vnímána lépe, pokud nebyla katolického vyznání.

Pohled z druhé strany nabízí osobnost Vratislava z Pernštejna, pána na Litomyšli, ten se podle textu „*odcizil českému prostředí, naklonil se panovníkovi a jeho víře, uzavřel bratrské sbory a podporoval jezuity.*“²²⁴ Českobratrská otázka ostatně silně rezonuje celým průvodcovským textem po litomyšlském zámku.

Za konverzi ke katolictví byl kárán i Albrecht z Valdštejna, sylabus frýdlantského zámku popisuje barvitě jeho četná studia na protestantských školách, aby nakonec upozornil na to, že „*studia však nemohla zabránit tomu, aby nakonec*

---

²²⁰ Srov.: RANDÁK, J.: *V září*, s. 337—341.

²²¹ Šternberk, 1981, s. 10.

²²² Tamtéž.

²²³ Srov.: Bítov, b. d., s. 6—7.

²²⁴ Litomyšl, 1974, nečíslováno.

nezakotvil v císařských službách a přestoupil pod jezuitských vlivem ke katolicismu. Jezuitské intriky a vlastní kariérismus jej tak přivedly ke sňatku s bohatou, ale mnohem starší šlechtičnou Lukrecií Nekšovou z Landeku.“²²⁵

Díky výše zmíněným urozeným jedincům je možné konstatovat, že to, jak byl šlechtic prezentován v průvodcovských textech, ovlivňovalo i jeho vyznání, případně stálost ve víře. Potvrzuje se také už jednou diskutovaný předpoklad, že kladnější obraz má spíše šlechtic nekatolický.

Jako třetí časový úsek po husitství a předbělohorské době lze v textech nalézt i specifický obraz pro dobu po bitvě na Bílé hoře. Nastoluje se zde problém rekatolizace a obnovy země v duchu Tridentského koncilu a baroka po Třicetileté válce. Výstižně se k tomuto období staví častolovický průvodcovský text na stránce věnované popisu zdejší kaple, ta má podle autora textu skromné rozměry, což kontrastuje s dobou po roce 1620. „*Jaký rozdíl ve srovnání s honosnou architekturou naddimenzovaných zámeckých kaplí pobělohorské doby!*“²²⁶ Období po porážce druhého českého stavovského povstání je tak na základě výše zmíněného představeno jako éra přehnaně impozantních staveb, na které bylo ostatně potřeba práce vykořisťovaného poddaného lidu.

Zářným příkladem může být situace na zámku v Litomyšli s novými majiteli. „*Trautmansdorfové patřili k typické pobělohorské šlechtě. Žili nákladným životem, zatímco český národ prožíval těžkou dobu.*“²²⁷ Když následně roku 1680 vypukla selská bouře, do jejíhož čela se postavil rychtář z Horního Újezda,²²⁸ byla tato rebelie tvrdě potlačena a „*Lukáš Pakosta byl vyslýchán, mučen a nakonec popraven.*“ Na to konto si má návštěvník povšimnout „*popravčího meče a krucifixu. Poddaný neměl na vybranou – buď vymění kalich či vzdor proti panstvu za krucifix, nebo ho čeká popravčí meč.*“²²⁹

Z této výmluvné pasáže a použité symboliky lze jednoznačně vyvodit, že katolická církev personifikovaná krucifixem, za asistence nově příchozí cizí šlechty,

---

²²⁵ Frýdlant, 1980, s. 20.

²²⁶ Častolovice, 1971, s. 2.

²²⁷ Litomyšl, 1974, nečíslováno.

²²⁸ *Těžká robotu po celý týden zubožovala poddané obyvatelstvo, proto není divu, že se poddaní bránili. Roku 1680 vznikaly četné selské bouře po celých Čechách. Na Litomyšlsku bylo povstání potlačeno, čtyři povstalci byli popraveni v čele s rychtářem Lukášem Pakostou z Horního Újezda.*“ Tamtéž.

²²⁹ Tamtéž.

nutí poddané ke konverzi, resp. silně zakročuje vůči jakémukoliv náznaku neposlušnosti a jinověrství zmíněným popravčím mečem. Je zde také ostatně uvedena všeříkající zmínka o tom, že „*nekatolíci byli postaveni na roveň zločincům.*“²³⁰ Poměrně působivě vypadá i zmínka o výběru mezi kalichem a krucifixem, obzvláště přihlédneme-li k tomu, že se příběh rychtáře Pakosty odehrával téměř 250 let od konce husitských válek. Text i přes tento fakt používá propojení selských bouří s husitským hnutím, zjevně za účelem zvýraznění obrazu husitů jako vzoru. S tím také koresponduje názor Jana Randáka, který píše o tom, že se „*husitství stalo důležitým tématem lidového vzdělávání.*“²³¹

Celý obraz utlačitelské šlechty doplňuje pak i zmínka o dalším rodu, který do Litomyšle přichází – „*Valdštejn-Vartemberkové a s nimi přechod od feudalismu ke kapitalismu.*“²³² I ti se podle sylabu uchýlili k utlačování lidu v průběhu selských bouří v roce 1738. Vzápětí „*opět vystupuje do popředí otázka náboženská. Známý jezuita Koniáš z Hradce Králové postupoval proti nekatolíkům podle svého Klíče kacířské bludy k rozehnan otvírající, k vykoření zamykající.*“²³³

Jak je možné vyčíst z těchto příkladů, selské bouře se v pobělohorské době propojují i s otázkou vyznání a šlechta tak nepůsobí jen jako vykořisťovatel, ale také jako vrchnost, která upírá poddaným jejich víru.²³⁴ Za tím účelem pak spolupracuje s jezuitou, které protěžuje. Na světlo tak opět vstupuje obligátní obraz jezuitského řádu jako zpátečníků a krutých rekatolizátorů.²³⁵

V závěru kapitoly věnujme ještě pozornost samotné církevní šlechtě po Bílé hoře. Zmínky o ní nám zprostředkovává průvodcovský text kroměřížského zámku a přidružených objektů, mluví o ní jako o „*největší feudální síle na Moravě.*“²³⁶ Hned na první stránce se tedy dozvídáme, že nejmocnější osobou v této historické zemi jsou olomoučtí biskupové, resp. arcibiskupové.²³⁷ Toto postavení představitelů

---

²³⁰ Tamtéž.

²³¹ RANDÁK, J.: *V září*, s. 176.

²³² Litomyšl, 1974, nečíslováno.

²³³ Tamtéž.

²³⁴ Srov.: RAK, J.: *Bývali*, s. 52.

²³⁵ Srov.: S odkazy na Jirásku, Borovského a historiografii 19. století komentuje mýtus „*škůdců a hubitelů národa*“ Jiří Rak. Tamtéž, s. 133.

²³⁶ Kroměříž, b. d., s. 1.

²³⁷ Srov.: „*Dnes vidíte na stěnách síně galerii portrétů olomouckých biskupů a arcibiskupů, zachycujících podobu nejmocnějších církevních feudálů na Moravě. V současné době patří jejich působnost minulosti a podobizen si všimneme jen v souvislosti se jmény jejich tvůrců.*“ Tamtéž, s. 7.

moravské církve je doloženo i v dalších částech textu, například v pasáži věnované zdejší návštěvě císařem Františkem Josefem I. a carem Alexandrem III.²³⁸ Jejich pobyt na zámku představuje „*doklad politického vlivu a kontaktů olomouckých arcibiskupů, kteří propůjčili nejvýznamnějším evropským panovníkům kroměřížské sídlo.*“²³⁹

Označení feudál, jak už jsme mohli zjistit, má spíše pejorativní konotace. Slovník spisovné češtiny ostatně uvádí, že feudalismus představuje „*společenskoekonomickou formaci v níž vládnoucí třída má úplné vlastnictví základní výrobních prostředků – půdy – a neúplné vlastnictví závislého zemědělského obyvatelstva.*“²⁴⁰

Návštěvník má být průvodcem rovněž upozorněn na to, že církevní otázka je specifickým tématem. Šlechta, jako bývalá vykořisťovatelská třída odešla, ovšem stále „*přežívá církev a její ideologie a boj za pokrokový ateistický světový názor vyžaduje stále zvýšenou energii. Pokud však socialistický stát prezentuje široké veřejnosti kroměřížské sídlo, tedy nikoliv jako arcibiskupskou rezidenci, nýbrž jako státní zámek, čímž vyzvedá kladný poměr ke všem kulturním a uměleckým hodnotám minulosti a nikoli k ideologii třídy, jejíž prostředky dovolily jejich vznik a rozvoj.*“

Dále jsou připomínány tytéž okolnosti stran působení církevní šlechty jako v případě šlechty světské.²⁴¹ Obraz jako vrchnosti je tedy tvořen totožně, je ovšem nutné uvědomit si, že obraz šlechty na ostatních zámcích představoval vymezení se vůči dobám minulým a nepříteli, který již není bezprostředním ohrožením pro nové socialistické uspořádání. V případě Kroměříže a církevních hodnostářů je ale

---

²³⁸ Text uvádí i zajímavost v podobě zmínky o tom, že „*dva roky po návštěvě Kroměříže byl na cara spáchán nezdařený atentát, který vyvolal rozsáhlé represálie samoděržaví, v rámci nichž byl v Petropavlovské pevnosti v Petrohradě nevinně popraven Leninův bratr.*“ Tento dovětek sice nijak nepomáhá určit strategie tvorby obrazu šlechty, ilustruje ovšem výše několikrát opakovaný fakt, že prohlídky domácích památek měly posloužit i jako nástroj politické výchovy. Tamtéž, s. 6.

²³⁹ Tamtéž, s. 5.

²⁴⁰ ČERVENÁ, V. Slovník, s. 101.

²⁴¹ „*Nutno si uvědomit, že církevní feudálové byli pouze mecenáši a nikoli tvůrci těchto hodnot. Ty naopak vzešly z práce a tvořivých schopností sociálně nejnižších tříd a vrstev. Společenské uspořádání za feudalismu, jehož pevná a neměnná hierarchie se právě opírala o církevní učení, umožňovalo onu příkrou disproporci mezi postavením feudálů a nevolní jako představitelů dvou hlavních tříd. V kroměřížském případě církevní feudálové využívali práce nevolněných širokých mas k budování takových stavebních podniků, jejichž rozsah a měřítko mnohonásobně přerůstaly okolní prostředí a byly adekvátním výrazem mocenské a ekonomické síly svých vlastníků, kterou také výhružně připomínaly porobenému okolí.*“ Kroměříž, b. d., s. 1.

reagováno na přetrvávající působení katolické církve v zemi a obraz zdejších majitelů tak slouží nástrojům propagandy o to více.

Osobností, které je v textu věnováno asi nejvíce pozornosti, je biskup Karel z Lichtensteinu-Castelcornu. Text komentuje především jeho zásahy do stavebního vývoje města i zámku a neopomene zmínit i jeho protireformační snahy.²⁴² Biskup Karel jednoduše „*představoval ctižádostivého a nekompromisního kavalíra nové pobělohorské šlechty, která se vyžívala v rozměrných stavebních podnicích s velkorysostí náhlých zbohatlíků.*“²⁴³

Neúnosný tlak, který měl na zdejší lid vyvíjet, je v textu dokládán i citací z pramene, není ovšem uvedeno, odkud je onen úryvek převzat. „*Roku 1675 si měšťané dokonce stěžují, že „na chudé lidi tlačí, aby stavěli štíty“, což se týkalo Lichtenštejnova nařízení o zvyšování domů o patro pomocí atikových štítů se slepými okny. Biskup se tvrdě a despoticky zasazoval také o stržení doškových střech a jejich nahrazení bezpečnější šindelovou krytinou. Roku 1680 tuto akci nařídil s tím, že zhlédne město ze zámecké věže a pokud nebude jeho příkazu vyhověno, bude pokutovat neposlušné měšťany i liknavý úřad. Už z toho vyplývá, že byl v městě neomezeným pánem, který zcela ovládal také městskou správu.*“²⁴⁴

Jako pozoruhodné se jeví označení biskupa jako despotického jedince, který usiluje o bezpečnost ve městě, které chce evidentně uchránit před požáry. I tato na první pohled kladná aktivita – zabezpečení města proti ohni – je tak využita k prezentaci biskupa jako nekompromisní a tvrdé vrchnosti.

Mimo stavební aktivity ve městské zástavbě komentuje sylabus i založení Květné zahrady biskupem Karlem. I zde je mu věnována výsadní pozornost a prakticky zde nejsou zmiňováni žádní jiní správci diecéze a arcidiecéze. Květná zahrada,²⁴⁵ v textu označována jako libosad, „*sloužila výhradně k přepychovému odpočinku*

---

²⁴² Srov.: K osobě biskupa a jeho aktivitám na Kroměřížsku např.: ŠVÁCHA, R.: *Karel*; PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Sídla olomouckých biskupů. Mecenáš a stavebník Karel z Liechtensteinu-Castelcornu 1664—1695*. Olomouc 2001, s. 24—46.

²⁴³ Tamtéž, s. 3.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 4.

²⁴⁵ Obligátně je poukázáno i na neodborné zásahy do podoby zahrad v dobách minulých, podobně jako na častolovickém zámku, zde ovšem bez propojení s konkrétní osobou. Srov.: „*Bezohledným zásahem do autentické struktury Květné zahrady bylo vykácení špalírů na ploše velkého trojúhelníka, tvořeného v základně kolonádou a ve vrcholu rotundou, v 1. čtvrtině minulého století.*“ Tamtéž, s. 15.

*církevního feudála, což jasně vyznačovala vysoká zeď, jíž byl obehnán. Podobnou zahradu, i když jednodušší, založil Lichtenštejn například ve Vyškově.*²⁴⁶

Z této pasáže je pak možné vyčíst Karlovo distancování od obyčejného lidu, když nechal zahradu obehnat zdí, aby nebyl při odpočinku vyrušován. Podobné využití symbolů lze spatřovat i ve výše uvedené příhodě, kdy měl ze zámecké věže osobně kontrolovat naplnění svých nařízení. Biskup je tedy představován jako feudál ukrytý za vysokou zdí, který na své poddané shlíží z věže, vysoko nad všemi ostatními.

V případě biskupa Karla je nezbytné připomenout i jeho roli jako rekatolizační. *„Co se týče náboženské ideologie, představoval Lichtenštejn nekompromisního protireformačního bojovníka, který neváhal použít všech prostředků k upevnění moci a autority římskokatolické církve.*²⁴⁷ Tato charakteristika ve světle výše uvedeného není nikterak překvapivá, ale zároveň ani nijak obsáhlá. Autor textu se jednoduše smířil s konstatováním, že byl biskup silného protireformačního smýšlení. Konkrétními činy, jako v případě Litomyšle, už toto ovšem nedokládá.

Oproti tomu nemůže sylabus vynechat možnost propojit biskupa s losinskými procesy. V době jeho episkopátu totiž *„dochází na severomoravských panstvích olomouckého biskupství k masovému upalování tzv. čarodějnic.*²⁴⁸ Tímto krvavým stigmatem lze nakonec uzavřít i konstrukci biskupova obrazu.

Sylabus kroměřížského zámku ovšem nepřístupuje k církevní šlechtě jen negativně, uznává i zásluhu o vybudování zámku nebo také například zámecké knihovny, ovšem s obligátní douškou o tom, že za samotnou práci stojí zručný a schopný poddaný lid.²⁴⁹

Chceme-li obraz šlechtice jako věřícího člověka nějakým způsobem shrnout, lze říci, že zcela zásadní otázkou, pro období středověku, byl přístup k husitství. V dostupných sylabech nebylo příliš mnoho zmínek o konkrétních jedincích, pokud ano, omezovaly se pouze na vymezení stran. Většina odkazů má negativní charakter. Zakládají se na stereotypu, že se šlechtic přiklonem k císaři obohatil a jednal tedy z čistě zjištěných důvodů.

---

²⁴⁶ Tamtéž.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 4–5.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 5.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 4–7, 11.

Obraz raně novověkého šlechtice byl pak konstruován na základě toho, jakého byl vyznání. Katolíci bývají kritizováni za svou krutost, případně za zradu původní víry – především českobratrského vyznání, která je na rozdíl od katolictví líčena pozitivně. V období nastupujícího baroka se otázka náboženství v průvodcovských textech propojuje s tematikou selských bouří a nově příchozí šlechty. Ta zavádí tuhou rekatolizaci, často za pomoci jezuitů.

Obraz věřícího šlechtice je tak utvářen pomocí poukazování na jeho oportunistický přístup k víře; zradu svého původního, dobrého, tedy nekatolického vyznání a na fakt, že rekatolizační snahy tvrdě postihovaly poddané, kteří svou prací budovali nová barokní sídla a svatostánky.²⁵⁰

Specificky se pak projevuje tvorba obrazu samotného šlechtice v kněžské sutaně, doložitelného na příkladu olomouckého nebo litomyšlského biskupa. Tento stereotyp je tvořen totožně jako v případě šlechtice vykořisťovatele, pouze s tím rozdílem, že je navíc pomocí rozličných symbolů pasován do role povýšeného člověka, který vyčnívá nad ostatní a udržuje si od nich odstup pomocí zdí, za kterými jeho poddaní musí plnit jeho kruté příkazy a opečovávat statky, ze kterých je klerik živ.

Obraz šlechtice jako odpůrce husitského hnutí, rekatolizátora, popř. přímo církevního feudála bylo možné na základě zkoumaných pramenů výrazněji doložit v několika textech, především pak v sylabu frýdlantském, kroměřížském, litomyšlském a českokrumlovském.

---

²⁵⁰ Srov.: „Byly tehdy stavěny nové zámky, paláce, kostely, kláštery, pro něž se poddaní museli podrobovat rostoucím břemenům a stále novému rafinovanému vykořisťování.“ Frýdlant, 1980, s. 25.

5 Urozený obrozenec

„Jeden ze šternberských majitelů Častolovic si zaslouží naší zvýšené pozornosti. Byl jím František hrabě Šternberk, jedna z významných postav českého národního obrození v jeho počáteční fázi, kdy politicky a hospodářsky slabá a málo početná buržoazie utlačeného národa nemohla ještě sehrát hlavní úlohu při formování novodobého českého národa.“²⁵¹

K jedněm ze základních mýtu naší společnosti patří mýtus národa a národního obrození. Jedná se o významnou dějinnou událost, na níž byly následně stavěny obrazy a konstrukty, které měly za úkol definovat, legitimizovat a upevnit existenci českého, resp. československého státu a jeho národa.²⁵² Stejně tak sehrálo české národní obrození důležitou roli v marxisticko-leninistickém pojetí historie. Národní obrození, jaro národů, to všechno předznamenávalo konec feudalismu a nástup kapitalismu, po němž měl následovat nejprve přechod k socialistické společnosti a další vývoj vedoucí ke komunistické beztřídní společnosti.

Tak také hovoří i řada textů, které se věnují více i dlouhému 19. století. V Českém Krumlově se například hovoří o Schwarzenbercích jako o příslušnících vysoké šlechty, kteří *„během tří století prošli s ostatní společností dvěma fázemi historického vývoje, obdobím feudalismu a kapitalismu. Jejich správní aparát podřizoval vykořisťovatelským zájmům této šlechty velký počet lidí.“²⁵³* Mozaiku těchto revolučních změn, které přichází po velké francouzské revoluci komentuje například i text z Rychnova nad Kněžnou. Tehdy prý *„byly i v našich zemích dny feudalismu již sečteny, pod náporem nových společenských sil se začal měnit i způsob života a celkový ráz hmotné kultury.“²⁵⁴* Pozvolna s tím, jak feudalismu dochází dech, stává se oporou trůnu, tedy vedoucí třídou, buržoazie, alespoň tak tento zlom prezentuje průvodcovský text na Boskovicích: *„Císař Josef II. ruší roku 1781 nevolnictví, v neposlední řadě i proto, aby byly uvolněny síly pro první manufaktury, neboť cechovní výroba již nestačila krýt spotřebu. Zájmy státu i samotných Habsburků*

²⁵¹ Častolovice, 1971: metodika, s. 3.

²⁵² Srov.: RAK, J.: *Bývalí*, s. 111–148.

²⁵³ Český Krumlov, 1980, s. 27.

²⁵⁴ Rychnov nad Kněžnou, 1981, s. 18. Srov.: *„K nejpříkřejším rozdílům mezi vládnoucími a ovládanými třídami dochází právě na sklonku barokní a v rokokové éře. Bylo proto historickou zákonitostí, že sklonek 18. století přinesl dalekosáhlý revoluční zvrat, kterým bylo feudalismu definitivně odzvoněno. Vlády se však ujímá dřívější třetí stav, měšťanstvo, ze kterého vzniká buržoazie, jež se v nové sociálně ekonomické formaci stává opět vykořisťovatelem lidových mas.“* Boskovice, b. d., s. 14.

vedou panovníka k tomu, že se více než o představitele přežívajícího feudalismu začíná opírat o zástupce nově vznikající společenské složky.“²⁵⁵

Svou poslední velkou úlohu při tomto přetváření společnosti a formování moderních národů sehrála i šlechta,²⁵⁶ jak ostatně odkazuje i citát v úvodu kapitoly z častolovického zámku. Rodící se buržoazní společnost ještě neměla dostatek sil k tomu, aby napomohla národnímu boji, její místo tedy zastala část šlechty.²⁵⁷

Jako důležitá se jeví poznámka o tom, že se tato kladná úloha dotýkala pouze části šlechty domácí šlechty. S tím také koresponduje i zmínka o schwarzenberském rodu na Orlíku. „I v této době plní Schwarzenberkové aktivně spolu s ostatními příslušníky šlechty svou úlohu. Setkáváme se s nimi při potlačování povstání za národní sebeurčení ve Vídni, Uhrách, Sedmíhradsku, Haliči a zejména v Rakouskem okupované Itálii.“²⁵⁸ Schwarzenbergové tak oproti Šternberkům stojí v opozici, první zmínění ostatně představují cizáckou šlechtu, která se obohatila bělohorskou porážkou,²⁵⁹ naopak páni s hvězdou v erbu náleží ke staré české šlechtě.²⁶⁰

Jak je tedy z výše uvedených příkladů patrné, obraz šlechtice ve vztahu k národnímu obrození je tak prakticky dvojitý, a sice buď kladný – šlechta, která byla nápomocna formujícímu se národu, nebo záporný – šlechta která těmto snahám podrážděla nohy.

Prvně zmíněný případ je doložitelný v osobě Františka hraběte Šternberka v úvodu kapitoly. Jeho pozitivní úloha podle sylabu spočívala především v aktivitě v dobovém spolkovém životě, „v roce 1796 byl jedním z hlavních zakladatelů Společnosti vlasteneckých přátel umění, která si stanovila za cíl zřízení obrazárny (z které se později vyvinula Národní galerie) a založení umělecké školy (pozdější Akademie výtvarných umění).“²⁶¹ Stejně tak „aktivně vystupoval v r. 1818

---

²⁵⁵ Tamtéž, s. 7.

²⁵⁶ Srov.: ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, R.: *Mýtus*, s. 131–136.

²⁵⁷ Srov.: Průvodce má podle metodiky za úkol zmínit se o zásluhách hraběte Františka ze Šternberka „o české národní obrození, v němž část české šlechty sehrála kladnou úlohu do doby, než se mohla buržoazie ujmout vedení.“ Častolovice, 1971: metodika, s. 1.

²⁵⁸ Orlík nad Vltavou, 1980, s. 24–25.

²⁵⁹ Srov.: Třeboň, 1980, s. 4–7.

²⁶⁰ Srov.: Šternberk, 1981, s. 3.

²⁶¹ Častolovice, 1971: metodika, s. 3

s myšlenkou založení českého zemského muzea (později Muzea království českého, resp. Národního muzea).“²⁶²

Opomenout ovšem nelze ani jeho mecenášskou úlohu, kdy na všechny tyto počiny věnoval „značnou částku peněz a muzeu daroval též svou numismatickou sbírku.“²⁶³ Toto mecenášství nelze ovšem stoprocentně vnímat jako zásluhu hraběte Šternberka. Ve světle toho, co plyne z výše psaných řádků, tedy že šlechta nashromáždila svůj majetek díky práci porobeného lidu a že umělecká díla jsou především dílem zručných řemeslníků a umělců, lze říci, že šlechtic tak vlastně vrátil národu to, co neprávem, násilím a útlakem jeho rod během staletí nabyl.

Podobně, jako bylo ke konstrukci negativního obrazu šlechty užito propojení s nejrůznějšími odvěkými nepřáteli prostého lidu, jako byli jezuité, či oponenti husitství zastoupeni císařem Zikmundem, je u Františka Šternberka tento nástroj využit k jeho kladné prezentaci. Text tak dokládá jeho přátelství s Josefem Dobrovským a Františkem Palackým, kteří sehráli důležitou roli při českém národním obrození. Závěrem je ovšem k osobnosti hraběte uvedeno, že „*byl tedy významnou osobností této epochy našich národních dějin, i když si musíme být vědomi toho, že úloha české historické šlechty byla dána specifickou situací našich národů a že tato šlechta stála na pozicích v podstatě už překonaného feudálního vlastnictví.*“²⁶⁴

Podobně jako František Šternberk sehrála kladnou úlohu i František Antonín Libštejnský z Kolovrat. Rychnovský sylabus o něm píše jako o spoluzakladateli Národního muzea, „*kterému odkázal knihovnu v počtu 35 000 svazků.*“²⁶⁵ Následně je zmiňován i příbuzný Františka Antonína, Hanuš Krakovský z Kolovrat, „*který v r. 1855 poskytl Boženě Němcové 250 z. na cestu na Slovensko. Němcová ho vykreslila jako idealizovanou postavu českého šlechtice v Pohorské vesnici.*“²⁶⁶

I v tomto případě je znovu problematičtější, jak moc lze mecenášství vnímat jako čistou zásluhu šlechty. V případě Hanuše Krakovského navíc text vyznívá tak, jako by si svým darem vykoupil to, že o něm bude Němcová psát kladně. Ba dokonce

---

²⁶² Tamtéž.

²⁶³ Tamtéž.

²⁶⁴ Tamtéž.

²⁶⁵ Rychnov nad Kněžnou, 1981, nečíslováno.

²⁶⁶ Tamtéž.

idealizovaně, což samo o sobě musí znamenat, že realita šlechtického života nebyla zdaleka tak idylická.

Vraťme se ještě krátce ke členství v uměleckých společnostech, podobný příklad jako u Františka Šternberka najdeme i na severu Čech v osobě Kristiána Kryštofa Clam-Gallase, který byl obecně popisován jako kulturně založený člověk, stejně jako jeho hudebně nadaná choť, které bude ještě věnována patřičná pozornost. Kristián Kryštof působil „*jako předseda Společnosti vlasteneckých přátel umění a byl znám svou štedrostí a živým zájmem o výtvarné umění.*“²⁶⁷

Jak je tedy patrné ze všech zmíněných příkladů, největší podpoře se národnímu obrození dostalo od šlechty po stránce mecenášské. Šlechta se angažovala v různých spolcích, které měly přispět k budování národního povědomí.

Významnou roli sehrála šlechta ovšem i při zasedání Kroměřížského sněmu, ten „*znamenal výrazný mezník v dějinách českého národa a sehrál svou roli taktéž v evropské historii. Především přinesl definitivní konec epochy feudalismu v českých zemích, podpořil a urychlil proces národního probuzení a na Moravě navíc ochromil zdejší reakční separatismus.*“²⁶⁸

Tuto významnou událost měl negativně ovlivnit kníže Felix Schwarzenberg, rádce císaře Františka Josefa I. Právě z Felixova podnětu „*rozpustil císař v březnu 1849 říšský sněm.*“²⁶⁹ Opět jsme tak svědky toho, jak cizí šlechta, stará opora trůnu, negativně ovlivňuje koloběh dějin a působí zpátečnický a brání společenskému pokroku v přechodu od feudalismu ke kapitalismu a následně socialismu.

Obecně lze napsat, že obraz šlechtice 19. století angažovaného v českém národním obrození je kladný, ovšem s jasnými limity, které jsou zdůrazňovány, a sice, že šlechta mohla podporovat obrození jen díky majetku, který získala na úkor vykořisťovaných poddaných. Stejně tak se pozitivní působení týkalo především staré české šlechty, ta cizí působila veskrze opačně. Prostor těmto zmínkám o zainteresované šlechtě je poskytnut víceméně jen v textech z Častolovic, Rychnova nad Kněžnou a Kroměříže. Zbytek textů tvoří jen jakousi kulisu, která dokresluje obecný společenský přerod spojený s jarem národů.

---

²⁶⁷ Frýdlant, 1980, s. 33.

²⁶⁸ Kroměříž, b. d., s. 9.

²⁶⁹ Český Krumlov, 1980, s. 34.

6 Umělkyně, katoličky a energické ženy – obraz šlechtičny

„Svoji energii uplatňovala všude tam, kde prosazovala své zájmy. Lid ji zval zlá Kateřina, protože z každé situace dovedla vytěžit peníze.“²⁷⁰

Doposud jsme se na stránkách předkládané práce věnovali především obrazu šlechtice, většina problematiky v průvodcovských textech je totiž vykládaná z pohledu šlechtice – muže. Život šlechticů v textech není příliš reflektován a často se zmínky o urozených dámách objevují jen v souvztáhnosti s jejich manžely, a to především v rodinných galeriích, jako například v Rychnově nad Kněžnou, v jehož textu se píše, že *„Ignác Vitanovský byl prvním manželem hrab. Jany Hrzánové z Harasova, která je znázorněna na Verbeeckově svatebním portrétu z r. 1684 jako manželka Norberta Leopolda Libštejnského z Kolovrat.“²⁷¹* Další zmínky o urozených ženách lze objevit i v pasážích věnovaných tomu, kolik šlechtična svému manželovi porodila dětí. To je i případ Matyáše z Gallasu, který *„se svou druhou manželkou, hraběnkou z Lodronu, měl čtyři syny a pět dcer.“²⁷²* Na první místě je tak v průvodcovských textech upozorněno na úlohu matky a manželky, kterou šlechtičny zastávaly. Tento model ženy, který je na příkladu šlechticů popisován, odpovídá částečně dobovému diskurzem o správné manželce a matce. Ideál socialistické ženy spočíval i v práci po boku manžela – žena měla být viděna jako soudružka. Stejně tak neměla pečovat a mít zájem jen o své děti, ale o všechny děti světa.²⁷³

Nebyla to ovšem zdaleka jediná role žen, na kterou je v sylabech upomínáno. Už jednou jsme mohli slyšet o Johaně Emerenciáně z Gallasu, která po smrti svého manžela spravovala frýdlantské panství a ve všem dala na své proradné úředníky. Podobný obraz šlechtičny vdovy, která se ujala řízení panství po smrti svého chotě,²⁷⁴ najdeme i v případě Kateřiny z Redernu na témže severočeském sídle.

---

²⁷⁰ Frýdlant, 1980, s. 13.

²⁷¹ Rychnov nad Kněžnou, 1981, nečíslováno. Srov.: Při zmínce o erbovní výzdobě třeboňského zámku je pouze poznamenáno: *„Petr Vok z Rožmberka měl za manželku Kateřinu z Ludanic.“* Třeboň, 1980, s. 16; *„Vilém z Rožmberka (1535—1592) byl čtyřikrát ženat. První žena Kateřina Brunšvická, druhá Žofie Braniborská, třetí Anna Marie Bádenská, čtvrtá Polyxena z Pernštejna (ta ho přežila).“* Český Krumlov, 1980, s. 6.

²⁷² Frýdlant, 1980, s. 29.

²⁷³ NEČASOVÁ, D.: *Nový*, s. 153—167.

²⁷⁴ O realitě, která vypadala tak, že urozené ženy často řídily domácnost a panství v době nepřítomnosti manžela, zde není žádná zmínka. Srov.: KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost*, s. 57—75.

Ani Kateřina se ovšem nedočkala příliš kladného zhodnocení. „*Energicky se starala o finanční záležitosti, protože musela jednak zaplatit dluhy za svého zemřelého manžela a jednak financovat cesty svého syna Kryštofa po evropských zemích, jak to taky vyžadoval šlechtický stav.*“²⁷⁵ Její energické hospodaření bylo dále doloženo i tím, že „*se obohatila založením Nového Města pod Smrkem, kde se tehdy těžil cín a měď.*“²⁷⁶ Její pragmatický přístup k finančním otázkám dokládá i shora uvedený citát. Oportunistická zlá Kateřina k tomu všemu vedla také „*velké spory s měšťanstvem o varné právo, právo vařit pivo.*“²⁷⁷ Když prý tento spor prohrála, nechala natruc měšťanům na rynku vybudovat tzv. „*dům na panské zvůli*“,²⁷⁸ který narušoval pravidelnost náměstí a vybočoval o tři metry z jeho jinak uspořádaného půdorysu. Mimo toho ale nechala rovněž vybudovat novou zámeckou kapli a za jejich časů byla dokončena i nová zámecká budova, stejně jako rodinná hrobka ve frýdlantském kostele.²⁷⁹

Právě tyto její aktivity, její „*nespravedlivé činy vůči poddaným, zejména frýdlantským měšťanům, přivodily jí pověst lakotné tvrdé ženy. (...) Kateřina Redernová vešla do lidového povědomí jako představitelka panské zvůle a nespravedlnosti.*“²⁸⁰ Ostatně kroky Kateřiny vůči poddanému lidu měl odsoudit dokonce i císař Rudolf II. jako „*nezodpovědné atentáty*“²⁸¹. Stavební podniky Kateřiny vyžadovaly mnoho financí, které sháněla, kde mohla. Právě tehdy se „*nejotevřeněji projevila její bezohledná povaha, vypěstovaná v neustálých v právních sporech a zocelená starostmi o finanční chod panství, jemuž dlouhá léta chyběla pevná mužská ruka.*“²⁸²

Obraz Kateřiny z Redernu je ovšem v části textu doplněn i o jakousi ospravedlňující pasáž, když je připomínáno, že tento popis byl „*jen jednou stránkou její osobnosti. Na druhé straně to byla žena obtížená mnoha starostmi o chod panství, o nákladné stavby na Frýdlantsku i Liberecku a také o finanční rovnováhu vlastních*

---

²⁷⁵ Frýdlant, 1980, s. 13.

²⁷⁶ Tamtéž.

²⁷⁷ Tamtéž.

²⁷⁸ Tamtéž.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 15.

²⁸⁰ Tamtéž.

²⁸¹ Tamtéž, s. 16.

²⁸² Tamtéž, s. 17.

důchodů. Památku svého manžela uctila nejen stavbou neúnosně nákladného náhrobku, ale také tím, že z vlastního jmění uhradila největší část dluhu, který zbyl po Melchiorovi a představoval obrovskou sumu 70 000 zlatých. Uměla se také velkoryse postarat o svou sestru Annu Marii, o svého osiřelého synovce Albína Šlíka a samozřejmě také o vlastního syna Kryštofa.“²⁸³

Jako osobnost je Kateřina tedy hodnocena poměrně rozporuplně, průvodce zámek má na základě sylabu upozornit na to, jakým způsobem jednala se svými poddanými a jak je finančně zatěžovala, zároveň má ale přihlídnout i k její nesnadné životní dráze, kdy se jako vdova starala o osiřelého syna i svou sestru a zároveň byla schopna řídit celé panství a splácet dluhy po manželovi.

Jako pozoruhodná se jeví i zmínka o tom, že k problémům na panství docházelo i proto, že mu chyběla *mužská ruka*. To vyvolává dojem, že zmíněné negativní rysy Kateřiny jsou způsobeny i tím, že ji její manžel zanechal na světě samotnou a ona nebyla kompetentní k tomu, aby tak velké panství, jakým Frýdlantsko bylo, řídila sama z pozice sice energické, leč oslabené ženy. V obecné rovině je možné uvažovat o tom, že obraz Kateřiny jako vdovy byl konstruován podle totožných klíčů, jako v případě obrazu šlechtice – muže. I ona byla svářlivá a vedla spory s lidem, stejně tak budovala nejrůznější stavby, na kterých museli pracovat její poddaní. Závěrem je ovšem potřeba poznamenat i to, že prostor, který jí byl v textu věnován, byl oproti jiným šlechtičnám poměrně rozsáhlý, i to nasvědčuje předpokladu, že byla popisována spíše podle stereotypu urozeného pána.

Kateřina z Redernu ovšem nebyla jedinou výraznou ženou ve zkoumaných textech. Jako energickým dámám je určeno i několik odstavců perňštejským ženám²⁸⁴ na Litomyšlském zámku. První zmínka v tomto sylabu náleží Marii Manrique de Lara, která je ovšem v textu nazývána jako Maximiliána. Obligátně je přidružena po bok svého manžela, když se zde píše Vratislav, že „*na cestách poznal manželku Marii Maximiliánu Manrigues de Lara. Po návratu z cest se Vratislav rozhodl postavit pro svoji ženu zámek podle italského vzoru na základech kostkovského hradu.*“²⁸⁵

---

²⁸³ Tamtéž, s. 15. Srov.: Viz poznámka 272.

²⁸⁴ Srov.: K osobnostem žen z *perňštejského salonu*: KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost*, s. 51–56; MAREK, Pavel: *Perňštejské ženy. Marie Manrique de Lara a její dcery ve službách habsburské dynastie*. Praha 2018, pro naše potřeby zejména strany 61–69, 111–118.

²⁸⁵ Litomyšl, 1974, nečíslováno.

Následně už je ovšem prezentována jako sebevědomá španělská katolička, která „postupovala zvláště krutě proti protestantům, přičemž ji zdatně pomáhali jezuité.“²⁸⁶ Opět tedy na světlo vystupuje útlak poddaných pro jejich víru, o který se ruku v ruce přičinila cizí šlechta s jezuity.

Ba co více, Marie Manrique je v sylabu dále pasována do role ženy, která zasela semínko protireformace prostřednictvím výchovy svých následovnic i jinde v českých zemích. V zaníceném boji za katolickou víru tak „pokračují i potomci, dcera Polyxena, provdaná z Lobkovic, vnučka Frebonie.“²⁸⁷ V poslední zmíněné Frebonii z Pernštejna měla prý protireformace největší oporu, „povolala do Litomyšle piaristy, aby potlačili tajné bratry na Litomyšlsku. Dala pro piaristy postavit kolej, chrám a školní budovu.“²⁸⁸ Podobně jako u Kateřiny z Redernu je zde tak vykreslena její stavitelská činnost, zde má ovšem výstavba chrámu a školy posloužit k útlaku víry poddaných, kteří, jak víme, šlechtě na tyto nákladné podniky přispívali svou prací a daněmi. Frebonie ovšem podle textu zašla až tak daleko, že žádala, „aby se na piaristických školách učily děti česky. Ne ovšem z vlasteneckého cítění, ale z potřeby. Neboť viděla, že česky mluvící kněz působí účinněji na lid.“²⁸⁹ Vztah k nové vlasti šlechty je zde ostatně připomínám i v knihovně, „plné knih psaných německy, francouzsky a anglicky. Nepatrný počet českých knih podává důkaz o poměru cizího panstva k české kultuře.“²⁹⁰

Těmito posledně zmíněnými kroky pak utvrdila Frebonie obraz žen z perňštejnského domu jako tvrdých zastánkyň katolické víry, které sice budovaly nové stavby a školy, pouze však s tím cílem, aby upevnili svou pozici. K tomu všemu už klasicky ani nikdy nepřilnuly k českému lidu.²⁹¹

Obraz šlechtičny ovšem nabývá i kladných parametrů, které se opírají o soucit a péče méně majetné. Podobně, jako se Kateřina z Redernu starala o svou ovdovělou sestru, pozvala na Častolovice manželka Oty z Oprštorfu „ačkoliv sama nekatolička,

---

²⁸⁶ Tamtéž.

²⁸⁷ Tamtéž.

²⁸⁸ Tamtéž.

²⁸⁹ Tamtéž.

²⁹⁰ Tamtéž.

²⁹¹ Srov.: ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, R.: *Mýtus*, s. 51—60.

zchudlou katoličku Zuzanu Balbínovou²⁹² z *Vorličné s dětmi*.²⁹³ Poměrně signifikantní pro obraz šlechtičny v průvodcovských textech je fakt, že zde autor jméno Oprštorfovy manželky vůbec neuvádí. Opět se také můžeme přesvědčit o tom, že nekatolíci jsou prezentováni jako ti mírnější, kteří nabídnou pomoc potřebným, i když mají odlišnou víru.

Při zmínce o těžkých podmínkách Zuzany Černínové se nabízí připomenout i osud Perchty z Rožmberka. Na třeboňském sídle je opět připomínána především jako manželka Jana z Lichtenštejna a je u ní dále uvedeno, že byla „*později známa jako Bílá paní*.“²⁹⁴ Více však o tomto označení v textu nenajdeme. Podrobněji o této urozené žene vypráví sylabus českokrumlovský, respektive se více věnuje zmíněné pověsti. Perchtu Rožmberskou s ní přímo nespojuje, ale uvádí, že „*bývá ztotožňována s postavou Bílé paní, o níž vypráví Alois Jirásek ve Starých pověstech českých*.“²⁹⁵

Následně je této šlechtičně věnována pozornost už jen z pohledu na její smutnou životní dráhu. „*Perchtino manželství bylo, jak dosvědčují její dopisy, dochované v třeboňském státním archivu, zřejmě nešťastné. Po smrti svého manžela se Perchta zdržovala na hradech svých příbuzných v jižních Čechách a na Moravě (Telč), a protože jako vdova nosila bílé šaty, které byly tehdy barvou smutku, nazval ji lid Bílou paní. Pověst o ní jako o zjevení není domácího původu a byla do jižních Čech přinesena patrně z Německa*.“²⁹⁶ V tomto případě se tak ukazují dvě věci, v případě tvorby obrazu lze usoudit, že zmínka o nešťastném manželství s Janem z Lichtenštejna nijak neprospěje kladnému obrazu šlechtice jako muže. Za druhé je z této pasáže patrné, že text sestavoval odborný pracovník,²⁹⁷ který se k pověsti o Bílé paní²⁹⁸ postavil čelem a neuchýlil se k fantaskním fabulacím, k čemuž mýtus Bílé paní vybízí.

---

²⁹² Text dále uvádí, že synem zmíněné byl „*Bohuslav Balbín pozdější jezuitský kněz, vynikající historik a jazykozpytec, který v době Temna udržoval a burcoval české národní povědomí, zdůrazňováním slavné české minulosti. Ač byl katolického náboženství, objektivně uznal zásluhy nekatolíků*.“ Častolovice, 1971, s. 1–2.

²⁹³ Tamtéž, s. 1.

²⁹⁴ Třeboň, 1980, s. 14–15.

²⁹⁵ Český Krumlov, 1980, s. 12.

²⁹⁶ Tamtéž.

²⁹⁷ Autorem průvodcovského textu pro Český Krumlov z roku 1980 byl Jiří Zálaha, jihočeský archivář. Srov.: databáze abART: *Jiří Zálaha*, dostupné online z: <https://cs.isabart.org/person/74079> [cit. 15. 8. 2020].

²⁹⁸ Srov.: Maťa, P.: Svět, s. 98–103.

Mimo motivu manželek a silně věřících žen se u šlechtičen objevuje i stereotyp umělkyně a patronek umělců. Průvodcovské sylaby obsahují v částech věnovaných obrazům a hudbě zprávy o urozených dámách, které pěstují hudbu a podporují řadu umělců. Takový obraz lze spatřit i v osobě Karolíny Šporkové, která se provdala za Kristiána Filipa z Clam-Gallasu, byla „*duchaplnou ctitelkou divadelního umění, všeobecně oblíbenou hraběnkou.*“²⁹⁹ Vztah k umění a kultuře měla ostatně podle textu v rodině jako „*neteř Jana Václava Šporka (1724—1804), který se velmi zasloužil o hudební kulturu v Praze a ve Vídni.*“³⁰⁰ Samotná hraběnka se zasloužila o „*pěstování nejhodnotnější hudby na clam-gallasovských statcích.*“³⁰¹ Navíc věnem přinesla do majetku tohoto významného severočeského rodu i řadu vzácných obrazů.

V této umělecké tradici pak pokračovala i Karolínina snacha, Josefína Clary-Aldringen, která se provdala za Kristiána Kryštofa z Clam-Gallasu. Josefína byla prý „*hudebně velmi nadaná, znala se osobně s Beethovenem. Hrála s ním v teplejších lázních a on jí věnoval několik svých skladeb.*“³⁰² Oba manželé měli rádi nejen hudbu, ale i divadlo, které podporovali jak na severu Čech, tak v Praze.³⁰³ K dobrému jménu jim posloužil i fakt, že „*v prostředí pražského paláce vybudoval stavitel Heger divadelní scénu, v níž hráli ochotníci (šlechta i měšťané) dobročinná představení ve prospěch nemocnice milosrdných bratří na Františku a alžbětinek Na Slupi.*“³⁰⁴

Jak můžeme vidět, kulturní scéna na panství Clam-Gallasů bujela, a to především díky zdejším urozeným paním. Panstvo se díky svému uměleckému angažmá dokonce věnovalo i charitě a přispívalo na dobročinné účely. Díky osobám Karolíny Šporkové a Josefíny Clary-Aldringen se tak obraz šlechty, především pak šlechtičen velmi vylepšil oproti zmínkám předchozím. Šlechtičny a s nimi i jejich rody na konci 18. a v průběhu 19. století tak dosahují kladného zhodnocení, a sice především s poukázáním na jejich zásluhy v kultuře a sběratelství.

Obdobný příklad umělecky založené dámy lze nalézt opět i v Litomyšli, kde „*hrával malý Bedřich Smetana. Hraběnka ho často zvala na zámek, aby při různých*

---

²⁹⁹ Frýdlant, 1980, s. 27.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 32

³⁰¹ Tamtéž.

³⁰² Tamtéž, s. 33.

³⁰³ Tamtéž. Srov.: SVOBODA, Milan (ed.): *Kristián Kryštof hrabě Clam-Gallas. Stručná biografie: edice životopisného nástinu od Johanna Rittersa z Rittersberku z roku 1838 s komentáři*. Liberec 2012.

³⁰⁴ Frýdlant, 1980, s. 33.

*slavnostních příležitostech hrál.*³⁰⁵ Jméno hraběnky už ovšem autor nezmiňuje, stejně jako v případě častolovického. Méně lichotivě ovšem působí zmínka v závěru průvodcovského textu, která popisuje obrazovou výzdobu zámku: *„O oddanosti majitelů vládnoucím Habsburkům svědčí velké obrazy panovníků působivě vkomponované do celkové plochy stěn. Obrazy pomáhaly zvyšovat majestátnost a povýšenost litomyšlského panstva.*“³⁰⁶

Právě zařizování zámeckých sídel se měly věnovat i urozené dámy, jako například Klotilda z Ditrichštejna, manželka Eduarda z Clam-Gallasu, která *„zařídila podle dobového vkusu pohodlně a zároveň luxusně novým nábytkem, ale také starožitnostmi, novou budovu v podzámčí.*“³⁰⁷

I přes kladné hodnocení šlechtičen jako ochránitelky kultury a umění, které hojně pěstovaly a sbíraly, je potřeba upozornit na mnohokrát doložený fakt, a sice, že veškeré bohatství, které šlechta získala, pochází od lidu a je založené na jeho tvrdé práci. To ostatně ukazuje i metodický pokyn z třeboňského zámku pro provádění žáků základních devítiletých škol, podle něž má průvodce poukázat na to, že v případě vystavených předmětů *„jde převážně o doklady, svědčící o přepychovém životě úzkého kruhu feudálů, ale krása vystavených exponátů pochází od prostých umělců a řemeslníků.*“³⁰⁸

Co do osobnostních vlastností je vhodné zmínit i počestnost urozených dam, jak už bylo uvedeno na příkladu rožmberského dominia v jižních Čechách. Ne tak dobře už ovšem působí odkazy v litomyšlském textu, který se věnuje i problematice hygieny. A tak při vstupu do tzv. dámské ložnice text hovoří o tom, že se *„hygienu stala okrajovou záležitostí. Šlechta se zajímala o spoustu jiných věcí, např. módu, zábavy, hry. Péči o zevnějšek věnovala pozornost jen po stránce vzhledu. Místo vody nastoupil parfém a pudr. Za umyvadlo s vodou nebo klozet se panstvo stydělo.*“³⁰⁹

Na základě všech výše zmíněných příkladů je možné usuzovat, že se strategie tvorby obrazu šlechtičny opírala o tři základní pilíře, a sice o jejich roli coby manželky a soucitné matky; stejně tak ale o úlohu přísné správkyně panství a tvrdé katoličky,

---

³⁰⁵ Litomyšl, 1974, nečíslováno.

³⁰⁶ Tamtéž.

³⁰⁷ Frýdlant, 1980, s. 55.

³⁰⁸ Třeboň, 1980, s. 21.

³⁰⁹ Litomyšl, 1974, nečíslováno.

kteřá nešla daleko pro represe vůči jinověřcům. Posledním stěžejním bodem pak je obraz šlechtičny jako kulturně založené ženy, který ovšem v jednom případě nabourává až pejorativní zmínka o žalostné osobní hygieně a povrchnosti.

Obecně lze říci, že obraz žen je lepší, než je obraz mužů, jsou u nich vykreslovány i kladné vlastnosti spojené především s uměním. Jak je ovšem možné vyrozumět z citovaných dokumentů, je šlechtičnám věnována mnohem menší pozornost než šlechticům, významnější zmínky bylo možné najít pouze v textech z Frýdlantu, Litomyšle, Častolovic a Českého Krumlova. Výjimkou nebylo ovšem ani to, že v textech urozené dámy vystupovaly jako bezejmenné osoby pouze s poukazem na manželství se zdejším majitelem.

7 Třicet let po pádu komunismu

Všechny zmíněné případy tvorby obrazu příslušníků šlechtických rodin pomocí průvodcovských textů pochází povětšinou z období normalizace a nesou prvky ideologických zásahů. Právě na obnovu těchto textů a jejich aktualizaci se zaměřovali zaměstnanci orgánů památkové správy. Docházelo k přebírání nových památkových objektů a řada se jich naopak vrátila do rukou původních majitelů. Systém tak již z principu vyžadoval jistou reformu.

Onen přerod se ovšem neodehrál ze dne na den, z počátku byly užívány i původní průvodcovské texty a interiérové instalace. Časem ovšem i tyto případy doznaly změn a vznikly nové úpravy prostor i sylabů.

Během sepisování této práce měl autor možnost využít i dokumenty uložené při státním zámku Frýdlant. Při výzkumu ve zdejších záznamech bylo zjištěno, že průvodcovský text z roku 1980 je s malými obměnami používán až doposud. Došlo pouze k vyškrtnutí některých pasáží. Oproti původnímu textu se změnil i údaj o autorství. Sylabus z roku 1980 sepsal Josef V. Scheybal,³¹⁰ pod *aktualizovanou* verzí z roku 2002 je již ovšem podepsána současná kastelánka objektu Jana Pavlíková.³¹¹

Při bližší analýze textu původního i současného bylo zjištěno, že text aktuální je tvořen sylabem z roku 1980, jedná se o tentýž scénářový typ. Současný text je o něco bohatší v základním textu, nejedná se ovšem o nové poznatky, ale o převzetí z doplňkového sloupce.³¹²

Některé části sylabu byly vyškrtnuty s ohledem na proměnu instalace, jiné pak proto, že byly místnosti, podle kterých je průvodcovský text sestaven, zrušeny. To je

---

³¹⁰ Frýdlant, 1980. Srov.: databáze abART: *Josef Václav Scheybal*, dostupné online z: <https://cs.isabart.org/person/12231> [cit. 16. 8. 2020].

³¹¹ Autor práce má k dispozici text, který je označen jako verze z 28. října 2002. Stejný text je pak k dispozici v příruční knihovně frýdlantského zámku.

³¹² Příkladem může být část textu pojmenovaná „*Před kaplí*“. Text je téměř identický, došlo pouze k záměně pořadí u několika vět. V aktuálním textu je část doplněna o poznámku o prampouchu, který propojuje dvě části objektu. Jedná se ovšem o totožný text, který je v sylabu z roku 1980 uveden v doplňkové části. Srov.: „*Prampouch – rozpěrný oblouk mezi budovami, objevuje se často mezi domy v úzkých středověkých uličkách. V našem případě je tak mohutný, že tvoří samostatnou prosvětlenou chodbu umožňující pohodlný přechod z hradu do kaple.*“ Frýdlant, 1980; „*Nahoře vidíme přechod z hradu do kaple, tzv. prampouch, rozpěrný oblouk mezi budovami. Objevuje se často mezi domy v úzkých středověkých uličkách. V našem případě je tak mohutný, že tvoří samostatnou prosvětlenou chodbu umožňující pohodlný přechod z hradu do kaple.*“ Frýdlant, 2002.

i případ *Síně Ondřeje Stelziga*, která byla instalována v roce 1976 a jejíž součástí byl i program s audiozáznamem.³¹³ Tou jsme se podrobněji zabývali už v předcházející části diplomové práce.

Části současného textu prošly nepatrnou korekcí. Oproti původní Scheybalově práci už se zde nedočteme, že byl František Ferdinand z Gallasu „*nejkrutějším vládcem na Frýdlantu*.“³¹⁴ Na místo toho je připomenuto, že se „*nechvalně proslavil ve sporu s poddanými, vedenými Ondřejem Stelzigem*.“³¹⁵ Zbylé pasáže dále kopírují původní text a převzat byl i odstavec o cizí šlechtě bez vztahu k domácímu obyvatelstvu.³¹⁶

Úpravy textu ovšem nebyly příliš důsledné, a tak se ze starého textu doslovně zachovala pasáž,³¹⁷ která bez jakéhokoliv pramenného doložení a odkazu tvrdí, že „*za vlády Františka Ferdinanda z Gallasu a jeho manželky (...) patřilo Frýdlantsko a Liberecko k nejvykřičenějším panstvím v Čechách*.“³¹⁸ Toto tvrzení obsahuje text pro průvodce, který se nedrží standardu scénářového typu a nemá doplňkový pravý sloupec. Stejně jako text rozšířený ovšem kopíruje údaje ze sylabu z roku 1980. Jedná se tedy vlastně o jakousi kratší verzi průvodcovského textu. Neobsahuje ani dataci ani údaje o autorství. I tento sylabus je pak používán pro potřeby současných průvodců.³¹⁹

Je evidentní, že diskutovaný, nedatovaný kratší text vychází rovněž ze sylabu z roku 1980. Zajímavé je pozorovat úpravy, které tu autor provedl oproti textu rozšířenému, scénářovému z roku 2002. Zde pozorný badatel najde tento komentář: „*Za vlády Františka Ferdinanda Gallase a jeho manželky Johany Emerenciány, která spravovala statky za svého nepřítomného syna Jana Václava a nějaký čas i za nedospělého vnuka Filipa Josefa, patřilo Frýdlantsko a Liberecko k těm panstvím v Čechách, na nichž útlak poddaných dostoupil vrcholu*.“³²⁰ Je vidět, že se oba texty,

---

³¹³ Státní hrad a zámek Frýdlant v Čechách, b. d., s. 2.

³¹⁴ Frýdlant, 1980, s. 23.

³¹⁵ Frýdlant, 2002, s. 11.

³¹⁶ „*Za třicetileté války se venkov zpola vylidnil. Feudálové, nyní vesměs cizinci bez vztahu k domácímu obyvatelstvu, vyřešili problém opuštěných polí tím, že intenzivněji, než tomu bylo před válkou, začali hospodařit ve vlastní režii*.“ Tamtéž, s. 12.

³¹⁷ Frýdlant, 1980, s. 25.

³¹⁸ Státní hrad a zámek Frýdlant – průvodcovský text, b. d., s. 5.

³¹⁹ Tamtéž.

³²⁰ Frýdlant, 2002, s. 12

kteře se dnes využívají, rozchází. V textu, který můžeme nazvat základním, najdeme zcela přejatou pasáž ze Scheybalova textu. V sylabu rozšířeném je tato pasáž také, je ovšem upravená a na místo zmínky o nejvykřičenějším panství je opět recyklována zmínka o útlaku poddaných.

Poslední větší zásah, který nesouvisí se změnou instalace, představuje vyškrtnutí Scheybalových vět o tom, že je třeba mít na paměti, i přese všechna zvučná jména, které návštěvníci mohli slyšet, že za nádheru, která je na zámku nastřádána, vděčíme práci zručného a umělecky schopného poddaného lidu.³²¹ Tento úryvek už Pavlíková nepřejímá a výklad v tzv. Erbovním sále uzavírá pouhou zmínkou o zestátnění zámku v roce 1945.³²²

Průvodcům frýdlantského zámku jsou tedy, jak můžeme vidět, ještě v roce 2020 distribuovány texty, jejichž obsah mají zprostředkovat návštěvníkům, přičemž drtivá většina sylabu pochází z období normalizace. To, zda zaměstnanci památkového ústavu opravdu používají tento čtyřicet let starý sylabus,³²³ je otázka jiná. Výklad průvodců se z principu může lišit podle jednotlivých vypravěčů, situace apod. Faktem ovšem zůstává, že všichni průvodci jako základ obdrží právě tyto texty – základní, případně rozšířený, ze kterých mají nadále vycházet.

Frýdlantský zámek je jen jedním z mnoha objektů v České republice, nelze z tohoto případu proto vyvozovat jakékoliv závěry o aktuální podobě a využití průvodcovských textů staršího ražení. Přesto tento případ představuje pomyslný zdvižený prst nad tím, jestli se demokratická instituce stále nepodílí na utváření chtěného obrazu dějin a nepřítel tak, jak to popisuje ve svých knihách například Denisa Nečasová.

---

³²¹ Frýdlant, 1980, s. 85.

³²² Frýdlant, 2002, s. 37.

³²³ Nejnovější publikace, kterou obsahuje aktuálně využívaný sylabus, je kniha z roku 1978. Jen od doby pádu železné opony byla současná historiografie obohacena o řadu děl, které rozšiřují a opravují poznatky o frýdlantském zámku a jeho majitelích. Jedná se především o publikace z pera Milana Svobody, které zde již byly zmíněny. Dále ale také: ANDĚL, Rudolf – KARPAŠ, Roman: *Frýdlantsko: minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec 2002; ČECHURA, J.: *Selské*; FREIWILLIG, Petr: *Od mlýnů k továrnám. Výrobní stavby na Frýdlantsku*. Liberec 2017; HABÁNOVÁ, Anna (ed.): *1906. Německočeská výstava Liberec*. Liberec 2016; HLAVAČKA, Milan – MUNZAR, Zdeněk – VAŠEK, Zdeněk: *S Bohem za císaře a vlast! Čeští důstojníci ve válkách let 1848–1849*. Praha 2018; MELANOVÁ, Miloslava a kol.: *Liberec*. Praha 2017; TREGL, Vladimír – WEISS, Petr: *Gallasové a Clam-Gallasové v severních Čechách*. Nymburk 2011; ŽIŽKA, Jan: *Hospodářské dvory bývalých panství v Čechách*. Praha 2018.

Závěr

Problematika průvodcovských textů s ohledem na utváření obrazu šlechty v těchto materiálech se ukázala jako stále aktuální a doposud výrazněji nepopsaná. Prohlídky hradů a zámků představují výjimečný edukační nástroj dnešní doby, stejně tak ale i let minulých. S ohledem na fakt, že byla domácí společnost v letech 1948 až 1989 uzavřena za železnou oponou a neměla příliš možností, kde jinde trávit svůj volný čas, hrály návštěvy památek roli o to větší.

Několik generací turistů tak naslouchalo výkladům průvodce, který návštěvníkům zprostředkoval průvodcovský text, v němž byly bez nadsázky vykládány dějiny nejen regionální, ale také národní. Právě tyto texty byly poplatné době, konstruovány podle marxistické ideologie a vykládaly historii tak, jak měla být lidovými masami chápána. Tedy podle potřeb strany.

Právě tyto průvodcovské texty, které byly lidem tlumočeny, spoluvytvářejí chápání naší historie, tedy samozřejmě včetně šlechticů a šlechticů, i u současníků narozených před pádem železné opony. Toto pojetí historie a role šlechty v ní má pak vliv i na dnešní dobu, ať už se bavíme o tom, jak společnost přijímá církevní restituce, kandidaturu Karla Schwarzenberga do prezidentského úřadu, nebo soudní spor o navrácení opočenského zámku Kristině Colloredo-Mansfeld.

Předložený text si klád za cíl alespoň nepatrně přispět ke zmapování těchto strategií prezentace šlechty, v tomto případě jako nepřítele lidového hnutí napříč staletími.

Cílem práce naopak nebylo poukazovat na zjevné chyby v interpretaci pramenů a představení každodenního života urozené společnosti, které se v textu vyskytovaly. Právě odhalení těchto prohřešků proti historické práci a užití ahistorismů bylo zjevnou součástí tvorby šlechtického obrazu.

Fond průvodcovských sylabů při Národní památkovém ústavu čítá na 170 dochovaných textů. K rozkrytí strategií prezentace šlechty a doložení těchto metod posloužil soubor celkem 17 z nich, a sice o více než 350 stranách. Tyto prameny byly vybrány tak, aby rovnoměrně pokryly území Čech a Moravy, stejně tak bylo ovšem důležité, aby byli v sylabech zastoupeni i šlechtici s různým náboženským vyznáním,

kariérou nebo původem. Aby bylo možné texty validně komparovat a analyzovat, staly se předmětem zájmu především sylaby ze 70. a 80. let minulého století. Tyto také vykazují stejnou strukturu a podléhaly centrálnímu dohledu památkové správy. Z tohoto důvodu se jejich využití jeví jako ideální.

Na základě pramenné analýzy těchto dokumentů vzniklo pět prakticky položených kapitol, v nichž byl postupně rozkrýván přístup ke tvorbě obrazu šlechtice jako vykořisťovatele, jehož počínání ovlivňovalo náboženství. Dále se práce zaměřila na strategii tvorby obrazu šlechtice jako aktéra českého národního obrození. Předposlední kapitola byla věnována prezentaci šlechticů a odstavce poslední kapitoly se zabíraly užíváním normalizačních průvodcovských textů v dnešní době.

Na základě této práce lze říci, že všechny strategie tvorby obrazu v těchto jednotlivých příkladech jsou si poměrně podobné a dochází k jejich opakovanému užití. Napříč všemi tématy se drží motiv šlechtice vykořisťovatele, který žije z práce poddaného lidu. Podobně pak i stylizace šlechtice ze starého českého rodu, k němuž je v protipól stavěn šlechtic cizí, který přichází po bělohorské porážce. Právě vztah mezi poddanými a vrchností je tak vykreslován veskrze negativně, a to ve všech zkoumaných případech.

Motiv vykořisťovatele je uplatněn i v další zkoumané části, a sice v obrazu šlechtice a víry. V tomto případě je urozenec vykreslován především jako rekatolizátor, který klade tvrdé požadavky na své poddané. Světlou výjimku pak tvoří nekatoličtí aristokraté, kteří jsou vnímáni v lepším světle. V otázce obrazu šlechtice-klerika v podobě olomouckých biskupů je obraz téměř totožný se stereotypem šlechtice vykořisťovatele, snad jen s tou výjimkou, že je tento vykreslován jako uzavřený člověk za vysokými zdmi shlížející na poddané z výšky.

Nejkladnější kontury má obraz šlechtice obrozeneckého, který je líčen jako uměnilovný člověk se vztahem ke kultuře a jako bohatý podporovatel národních tendencí a vlastivědných spolků. Ovšem i zde s připomenutím toho, že všechny statky, díky kterým může národní hnutí podporovat, pochází od poddaného lidu. Jedná se také o obraz, který je nejvíce ohraničen marxistickým pohledem na dějiny. Šlechtici se sice dostalo možnosti podílet se pozitivně na formování moderního národa, je tomu tak ovšem jen proto, že buržoazie nebyla v počátcích obrození natolik silná, aby tuto úlohu zastala sama.

Specifický obraz se nám naskýtá i v případě šlechtičny. Nachází se na hraně mezi pozitivní a negativní prezentací, která se na jedné straně opírá o motiv matky, mecenášky a ochránkyně umění a tolerance, na straně druhé pak opět o úlohu vykořisťovatelskou v zastoupení správkyní panství, zarytých katoliček podporujících rekatolizaci a libujících si v přepychu.

Kapitola poslední představuje krátký exkurz, který vznikl díky zjištění, že texty strukturované a sepisované poplatně své době a ideologickým potřebám, mohou být užívány ještě dnes a mohou tak stále vytvářet obraz šlechtice tak, jak si představoval totalitní režim a marxistická historiografie.

Práci jako takovou by bylo možné rozšířit zpracováním dalších průvodcovských textů uložených v bohatém fondu památkového ústavu. Další možné navázání na tuto práci lze spatřit v opravě a okomentování konkrétních chyb, kterých se autoři textů dopouštěli a které ostatně reflektují i progres, který podstoupila historická věda za posledních 30 let.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

Národní památkový ústav, oddělení správy a prezentace mobiliárního fondu

1. Bítov, b. d.
2. Boskovice, b. d.
3. Bučovice, b. d.
4. Častolovice, 1971.
5. Doudleby, 1971.
6. Kroměříž, b. d.

Národní památkový ústav, knihovna Generálního ředitelství

1. Český Krumlov, 1980.
2. Krásný Dvůr, 1983.
3. Rychnov nad Kněžnou, 1981.
4. Šternberk, 1981
5. Třeboň, 1980.
6. Žleby, 1981.

Příruční knihovny hradů a zámků

1. Frýdlant, 1980.
2. Frýdlant, 2002.
3. Litomyšl, 1974.
4. Státní hrad a zámek Frýdlant – průvodcovský text, b. d.
5. Státní hrad a zámek Frýdlant v Čechách, b. d.

Vydané prameny

1. JIREČEK, Josef (ed.): *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty z Chlumu a Košumberka 1. a 2. díl.* Praha 1866, 1868.
2. MAREŠ, Petr (ed.): *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570—1596.* České Budějovice 2015.
3. NESVADBÍKOVÁ, Jiřina (ed.): *K vývoji památkové péče na území Československa, 3. svazek.* Praha 1983.
4. UHLÍKOVÁ, Kristina (ed.): *Národní kulturní komise 1947—1951.* Praha 2004.
5. VOGELTANZ, Jindřich – PETRÁČKOVÁ, Věra (eds.): *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů.* Praha 1979.
6. VYBÍRAL, Zdeněk (ed.): *Paměti Pavla Korky z Korkyně. Zápisky křesťanského rytíře z počátku novověku.* České Budějovice 2014.
7. ŽITNÝ, Miroslav (ed.): *Korespondence Štastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1611—1621.* České Budějovice 2016.

Literatura

1. ANDĚL, Rudolf – KARPAŠ, Roman: *Frýdlantsko: minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec 2002.
2. AUSTOVÁ, Ivana: *Býti šlechticem. Šlechtické nobilitace v letech 1627–1657 v českých a rakouských dědičných zemích*. České Budějovice 2016.
3. BAKEŠ, Martin – CÍSAŘOVÁ, Jitka – UHLÍKOVÁ, Kristina (eds.): *Osudy konfiskátů. Výzkum provenience a problematika přesunů kulturního majetku v Československu na základě prezidentských dekretů*. Praha 2020.
4. BARTLOVÁ, Milena (ed.): *Pop history. O historické věrohodnosti románů, filmů, komiksů a počítačových her*. Praha 2003.
5. BEZECNÝ, Zdeněk: *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. století a na počátku 20. století*. České Budějovice 2005.
6. BEZECNÝ, Zdeněk – GAŽI, Martin – PUTNA, Marti C. (eds.): *Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii*. České Budějovice 2013.
7. BOBEK, Karel a kol.: *Metodika tvorby interiérových instalací a reinstalací*. Praha 2011.
8. BŮŽEK, Václav a kol.: *Světy posledních Rožmberků*. Praha 2011.
9. BŮŽEK, Václav – KOREŠ, František – MAREŠ, Petr – ŽITNÝ, Miroslav: *Rytíři renesančních Čech ve válkách*. Praha 2016.
10. BRŇOVJÁK, Jiří: *K úřednímu procesu přijetí do zemské stavovské obce v období od vydání Obnovených zřízení zemských do poloviny 19. století a jeho písemnostem*. In: BRŇOVJÁK, Jiří a kol.: *Nobilitace ve světle písemných pramenů*. Ostrava 2009.
11. CAMPBELL, Joseph: *Tisíc tváří hrdiny*. Praha 2017.
12. CERMÁN, Ivo: *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*. Praha 2011.
13. ČECHURA, Jaroslav: *Selské rebelie roku 1680. Sociální konflikty v barokních Čechách a jejich každodenní souvislosti*. Praha 2001.
14. ČERVENÁ, Vlasta – DANEŠ, František – FILIPEC, Josef (eds.): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha 1978.
15. DIBELKA, Jaroslav: *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství. Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*. České Budějovice 2012.
16. DUFEK, Pavel: *Restituce šlechtických velkostatků v Čechách po druhé světové válce*. In: HAZDRA, Zdeněk – HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (eds.): *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*. Praha 2011, s. 323–337.
17. DUFKOVÁ, Kateřina: *Jan Šembera Černošský z Boskovic. Moravský Petr Vok*. Praha 2014.
18. ECO, Umberto: *Vytváření nepřítele a jiné příležitostné texty*. Praha 2013.
19. ELIADE, Mircea: *Mýtus a skutečnost*. Praha 2020.
20. FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – NEČASOVÁ, Denisa a kol.: *Svůdnost sociálního experimentu. Nový člověk 20. století*. Praha 2018.
21. FLORI, Jean: *Rytíři a rytířství ve středověku*. Praha 2008.

22. FREIWILLIG, Petr: *Od mlýnů k továrnám. Výrobní stavby na Frýdlantsku*. Liberec 2017.
23. GLASSHEIM, Eagle: *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka 1. pol. 20. století*. Praha 2012.
24. LE GOFF, Jacques: *Paměť a dějiny*. Praha 2007.
25. LE GOFF, Jacques (ed.): *Středověký člověk a jeho svět*. Praha 2003.
26. LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean—Claude (eds.): *Encyklopedie středověku*. Praha 2014.
27. GRAUS, František: *Živá minulost. Středověké tradice a představy o středověku*. Praha 2017.
28. HABÁNOVÁ, Anna (ed.): *1906. Německočeská výstava Liberec*. Liberec 2016.
29. HAZDRA, Zdeněk: *Šlechta ve službách Masarykovy republiky. Mezi demokracií a totalitními režimy*. Praha 2015.
30. HAZDRA, Zdeněk – HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (eds.): *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*. Praha 2011.
31. HLAVAČKA, Milan – MUNZAR, Zdeněk – VAŠEK, Zdeněk: *S Bohem za císaře a vlastí! Čeští důstojníci ve válkách let 1848—1849*. Praha 2018.
32. HOBZEK, Josef: *Vývoj památkové péče v českých zemích*. Praha 1987.
33. HOLMAN, Pavel: *Sbírky a muzea jako nástroj panovnické a státní reprezentace a nástroj marketingu*. In: BENČOVÁ, Monika – KOMÁRKOVÁ, Anna (eds.): *Muzeum a změna V. Sborník z mezinárodní muzeologické konference*. Praha 2017, s. 59—67.
34. HORČIČKA, Václav: *Lichtenštejnové v Československu*. Praha 2014.
35. HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (eds.): *Šlechta na křižovatce. Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století*. Praha 2017.
36. HRBEK, Jiří: *Proměny valdštejnské reprezentace. Symbolické sítě valdštejnského rodu v 17. a 18. století*. Praha 2015.
37. HRDLIČKA, Josef – KRÁL, Pavel – SMÍŠEK, Rostislav: *Symbolické jednání v kultuře raného novověku. Věnováno Václavu Bůžkovi k jeho životnímu jubileu*. Praha 2019.
38. CHALINE, Olivier: *Sály předků na zámcích Království českého*. In: Bůžek, Václav (ed.): *Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků (=Opera historica 13)*. České Budějovice 2009.
39. JAKUBEC, Ondřej: *Kde jest, ó smrti, osten tvůj? Renesanční epitafy v kultuře umírání a vzpomínání raného novověku*. Praha 2015.
40. JAN, Libor: *Česká a moravská šlechta ve 13. a 14. století – otázky zrodu a kontinuity*. In: KNOZ, Tomáš – DVOŘÁK, Jan (eds.): *Šlechta v proměnách věků*. Brno 2011.
41. JANIŠOVÁ, Jana (ed.): *Šlechtické spory o čest na raně novověké Moravě (edice rokové knihy zemského hejtmána Václava z Ludanic z let 1541—1556. Historická studie a edice*. Brno 2007.
42. JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, Dita: *Šlechta v proměnách. Osudy aristokracie v Československu v letech 1918—1948*. Praha 2017.

43. JEMELKA, Michal a kol.: *Role šlechty v poválečné české společnosti a její prezentace v oficiálně vydávaných médiích*. In: SLABÁKOVÁ, Radmila (ed.): *O exilu, šlechtě, Jihoslovanech a jiných otázkách dějin moderní doby. Sborník k narozeninám Arnošta Skoupého*. Olomouc 2004, s. 79—103.
44. KALISTA, Zdeněk: *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic. Zrození barokního kavalíra*. Praha 1932.
45. KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918—1929)*. Praha 2017.
46. KLIMEŠ, Lumír: *Slovník cizích slov*. Praha 1983.
47. KNAPIKOVÁ, Jana: *Rodina Boss—Waldeck se sídlem ve Vizovicích – konfrontace německé šlechtické tradice s nově vzniklým československým státem*. In: HAZDRA, Zdeněk – HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (eds.): *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*. Praha 2011, s. 87—91.
48. KNOZ, Tomáš: *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*. Praha 2008.
49. KNOZ, Tomáš: *Meč zemského hejtmana Jana z Rottalu*. In: HRDLIČKA, Josef – KRÁL, Pavel – SMÍŠEK, Rostislav (eds.): *Symbolické jednání v kultuře raného novověku. Věnováno Václavu Bůžkovi k jeho životnímu jubileu*. Praha 2019.
50. KNOZ, Tomáš – DVOŘÁK, Jan (eds.): *Šlechta v proměnách věků*. Brno 2011.
51. KOČÍ, Josef: *Boje venkovského lidu v období temna. Povstání nevolníků v XVII. a XVIII. století*. Praha 1953.
52. KOČÍ, Josef: *Odboj nevolníků na Frýdlantsku 1679—1687. Příspěvek k povstání nevolníků v Čechách v roce 1680*. Liberec 1965.
53. KRÁL, Pavel: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice 2004.
54. KUBEŠ, Jiří a kol.: *V zastoupení císaře. Česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii 1640—1740*. Praha 2018.
55. KUBŮ, Naděžda: *Historické počátky souboru zpřístupněných hradů a zámků u nás, osudy šlechtických sídel po druhé světové válce v návaznosti na vývoj památkové péče*. In: HAZDRA, Zdeněk – HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (eds.): *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*. Praha 2011.
56. KUBŮ, Naděžda: *Karlštejn – vznik a vývoj hradního muzea (a jeho proměna v náznakovou interiérovou instalaci)*. In: BAREŠ, Petr a kol.: *Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře*. Praha 2010, s. 56—78.
57. KUBŮ, Naděžda a kol.: *Metodika průvodcovské činnosti na hradech, zámcích a dalších zpřístupněných památkách*. Praha 2014.
58. KUKLÍK, Jan: *Znárodněné Československo. Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha 2010.
59. KUKLÍK, Jan a kol.: *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*. Praha 2011.
60. KOLDINSKÁ, Marie: *Každodennost renesančního aristokrata*. Praha – Litomyšl 2004.

61. KOLDINSKÁ ŠEDIVÁ, Marie – CERMAN, Ivo a kol.: *Základní problémy studia raného novověku*. Praha 2013.
62. KONEČNÝ, Michal (ed.): *Na věčnou paměť, pro slávu a vážnost: renesanční aristokratická sídla v Čechách a na Moravě ve správě Národního památkového ústavu*. Kroměříž 2017.
63. KRATOCHVÍL, Petr (ed.): *Velké dějiny zemí Koruny české. Architektura*. Praha – Litomyšl 2009.
64. MAREK, Pavel: *Pernštejnské ženy. Marie Manrique de Lara a její dcery ve službách habsburské dynastie*. Praha 2018.
65. MATLAS, Pavel: *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.–18. století*. Praha 2011.
66. MAŤA, Petr: *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha 2004.
67. MAUR, Eduard: *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví*. In: JIRKOVÁ, Pavla – HRBEK, Jiří – ZDICHYNEC, Jan – KAHUDA, Jan: *Země – paměť – lidé*. Praha 2017, s. 57–86.
68. MAUR, Eduard: *Vražda a zabití vrchnosti poddanými jako vyústění sociálních konfliktů v raně novověkých Čechách*. In: JIRKOVÁ, Pavla – HRBEK, Jiří – ZDICHYNEC, Jan – KAHUDA, Jan: *Země – paměť – lidé*. Praha 2017, s. 180–194.
69. MELANOVÁ, Miloslava a kol.: *Liberec*. Praha 2017.
70. MEZEROVÁ, Veronika: *Knihovna a čtenářské zájmy Františka Ferdinanda a Jana Václava z Gallasu*. *Theatrum historiae*, 18, 2016.
71. NEČASOVÁ, Denisa: *Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956*. Brno 2018.
72. NEČASOVÁ, Denisa: *Obrazy nepřítele v Československu 1948–1956*. Praha 2020.
73. NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa*. Praha 1978.
74. NODL, Martin – ŠMAHEL, František (eds.): *Člověk českého středověku*. Praha 2002.
75. PAVLIČKOVÁ, Radmila: *Sídla olomouckých biskupů. Mecenáš a stavebník Karel z Liechtensteinu-Castelkorna 1664–1695*. Olomouc 2001.
76. PEKAŘ, Josef: *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*. Praha 1923.
77. PETRÁŇ, Josef: Na téma mýtu Bílá hora. In: HLEDÍKOVÁ, Zdeňka (ed.): *Traditio et cultus. Miscellanea historica bohemica*. Praha 1993.
78. PETRÁŇ, Josef: *Staroměstská exekuce*. Praha 2004.
79. PRCHAL, Vítězslav: *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravského aristokracie 1550–1750*. Praha 2015.
80. PRCHAL PAVLIČKOVÁ, Radmila: *O útěše proti smrti. Víra, smrt a spása v pohřebních kázáních v období konfesionalizace*. Praha 2017.
81. RADIMSKÁ, Jitka: *Knihovna šlechtičny. Francouzské knihy Marie Ernestiny z Eggenbergu na zámku v Českém Krumlově*. České Budějovice 2007.
82. RAK, Jiří: *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*. Jinočany 1994.
83. RANDÁK, Jan: *V záři rudého kalicha. Politika dějin a husitské tradice v Československu 1948–1956*. Praha 2015.

84. ROLLOVÁ, Veronika: *Pražský hrad na cestě ke komunistické utopii (1948—1968)*. Praha 2019.
85. SCHWARZENBERG, Karel: *Heraldika*. Uherské Hradiště 1992.
86. SLABÁKOVÁ, Radmila (ed.): *O exilu, šlechtě, Jihoslovanech a jiných otázkách dějin moderní doby. Sborník k narozeninám Arnošta Skoupého*. Olomouc 2004.
87. SOMER, Tomáš: *Smil z Lichtenburka. Příběh velmože bouřlivého věku*. České Budějovice 2012.
88. SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950—1970)*. Praha 2011.
89. STARÝ, Marek: *Cizozemci a spoluobytelé. Udělování českého občanského práva (inkolátu) v době předbělohorské*. Praha 2018.
90. SUROVCOVÁ, Markéta: *Zámek Žleby: proměny prezentace a vývoje historických interiérů od konce 19. století do současnosti*. Pardubice 2014 (=nevydaná diplomová práce).
91. SVOBODA, Milan: *Franz hrabě Clam-Gallas. Obrisy portrétu*. Hejnice – Liberec 2019.
92. SVOBODA, Milan: *Kovář Stelzig z Dolní Řasnice – hrdina bez bázně a hany? Historická realita 17. věku ve „výchovněvzdělávacím“ zpracování*. In: MÄRC, Josef a kol.: *Mystifikace ve výuce dějepisu, mystifikace výukou?* Ústí nad Labem 2010, s. 152—180.
93. SVOBODA, Milan (ed.): *Kristián Kryštof hrabě Clam-Gallas. Stručná biografie: edice životopisného nástinu od Johanna Rittersberku z roku 1838 s komentáři*. Liberec 2012.
94. SVOBODA, Milan: *Redernové v Čechách. Nalézání zapomenutých příběhů 16. a 17. věku*. Praha 2011.
95. SVOBODA, Milan: *Sgrafita na hradě a zámku Frýdlant. Několik poznámek k jejich interpretaci*. Fontes Nisae. Prameny Nisy. Liberec 2013, roč. 14, č. 1, s. 2—19.
96. SVOBODA, Milan – HEINZL, Jan: *Hrabata z Gallasu, Clam-Gallasu a Hejnice. Poutní místo a jeho patroni*. Hejnice – Liberec 2015.
97. ŠIMŮNEK, Robert: *Hrad jako symbol v myšlení české středověké šlechty*. Český časopis historický, 108, 2010, s. 185—219.
98. ŠIMŮNEK, Robert: *Obráz šlechtického panství v Čechách 1500—1750*. Praha 2018
99. ŠIMŮNEK, Robert: *Reprezentace české středověké šlechty*. Praha 2013.
100. ŠMAHEL, František: *Mezi středověkem a renesancí*. Praha 2002.
101. ŠMAJSTRLOVÁ, Dana: *Učebnice dějepisu a občanské nauky v období první republiky (1918—1938). Srovnání českého a německého školství*. Olomouc 2020 (=nevydaná dizertační práce).
102. ŠRONĚK, Michal – HORNÍČKOVÁ, Kateřina – IVANEGA, Jan: *Zbožnost, účelnost, reprezentace. Zařizování kostelů na schwarzenberských panstvích v 17. a 18. století*. České Budějovice 2020.

103. ŠVÁCHA, Rostislav – POTŮČKOVÁ, Martina – KROUPA, Jiří (eds.): *Karel z Lichtensteinu-Castelcornu (1624—1695). Místa biskupovy paměti*. Olomouc 2019.
104. ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila: *Mýtus šlechty u nás a v nás. Paměť a šlechta 20. století*. Praha 2012.
105. ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila: *Šlechta v Čechách a na Moravě ve druhé polovině 20. století – její obraz, její hodnoty a její paměť*. In: KNOZ, Tomáš – DVOŘÁK, Jan (eds.): *Šlechta v proměnách věků*. Brno 2011, s. 253—271.
106. TREGEL, Vladimír – WEISS, Petr: *Gallasové a Clam-Gallasové v severních Čechách*. Nymburk 2011.
107. UHLÍKOVÁ, Kristina (ed.): *Konfiskované osudy. Umělecké památky z německého majetku získaného československým státem a jejich severočestí majitelé*. Praha 2019.
108. UHLÍKOVÁ, Kristina (ed.): *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*. Praha 2017.
109. VALECKÝ, Štěpán: *Erb českých králů. Zobrazování českého znaku v době Přemyslovců a Lucemburků*. Praha 2017.
110. VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny země Koruny české II*. Praha – Litomyšl 2000.
111. VYBÍRAL, Zdeněk: *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*. České Budějovice 2005.
112. WEISS, Petr (ed.): *Interiéry hradů a zámků v Libereckém kraji a historie jejich zpřístupnění*. Liberec 2012.
113. ZITZLSPERGER, Philipp: *Distanz und Präsenz. Das Porträt in der Frühneuzeit zwischen Repräsentation und Realpräsenz*. In: HENGERER, Mark (ed.): *Abwesenheit beobachten. Zu Kommunikation auf Distanz in der Frühen Neuzeit*. Berlin 2013, s. 41—78.
114. ŽEMLIČKA, Josef: *Čechy v době knížecí (1034—1198)*. Praha 1999.
115. ŽIŽKA, Jan: *Hospodářské dvory bývalých panství v Čechách*. Praha 2018.
116. ŽUPANIČ, Jan: *Šlechta a její obraz v moderní době*. In: KNOZ, Tomáš – DVOŘÁK, Jan (eds.): *Šlechta v proměnách věků*. Brno 2011, s. 289—295.

Internetové zdroje

1. Databáze abART: *Jiří Záhla*, dostupné online z: <https://cs.isabart.org/person/74079> [cit. 15. 8. 2020].
2. Databáze abART: *Josef Václav Scheybal*, dostupné online z: <https://cs.isabart.org/person/12231> [cit. 16. 8. 2020].
3. Databáze abART: *Marie Pospíšilová*, dostupné online z: <https://cs.isabart.org/person/41769> [cit. 2. 8. 2020].
4. Databáze abART: *Věra Kuthanová*, dostupné online z: <https://cs.isabart.org/person/153839/artist> [cit. 2. 8. 2020].

5. ENGELOVÁ, Tereza: *Lex Schwarzenberg jako protiústavní součást českého práva. Podle státu je všechno v pořádku*, dostupné online z: <https://hlidacipes.org/lex-schwarzenberg-jako-protiustavni-soucast-ceskeho-prava-podle-statu-je-vsechno-v-poradku/?fbclid=IwAR2JgoNHix9cmLqpqPh9Hr7AZnKllrOOE9eNxXuDFRB61444QXELiYfh7pc> [cit. 8. 8. 2020].
6. Historie Národního památkového ústavu, dostupné online z: <https://www.npu.cz/historie-npu> [cit. 2. 8. 2020].
7. Unie filmových distributorů, dostupné online z: <https://www.ufd.cz/top-50-filmu-za-rok-2019> [cit. 23. 7. 2020].
8. Výroční zprávy NPÚ, dostupné online z: <https://www.npu.cz/vyrocní-zpravy> [cit. 19. 6. 2020].

Resumé

Die Diplomarbeit beschäftigt sich mit der Darstellung des Adels in dem Reisehandbuch in der Tschechoslowakei zwischen den Jahren 1948 und 1989. Die Sehenswürdigkeiten wie Burgen und Schlösser sind sehr wichtig für den Ausbildungsprozess. Die Darstellung, die die Menschen hier bekommen haben, beeinflusst ihre Meinungen in vieler Hinsicht auch in dieser Zeit.

Die Adeligen sind in den Texten als böse Persönlichkeiten, Ausbeuter beschreiben. Eine kleine Ausnahme sind die Frauen und die Herrschaft, die während der nationalen Wiedergeburt aktiv waren. Diese Menschen sind in den Texten ziemlich positiv beschreiben. Die anderen Darstellungen der Adeligen sind zum Beispiel der grausame Bischof, die Frau, die die Kunstwerke lieb, oder der Man, der vielen Schulden hat.

Auf jeden Fall und ist der Edelmann die negative Persönlichkeit, die nur Untertanen verfolgt und nutzt das Geld nur für den eigenen Profit.

Anotace

Jméno a příjmení:	Michal Nguyen
Fakulta:	Filozofická fakulta
Katedra:	Katedra historie
Vedoucí práce:	doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D.
Rok obhajoby:	2020

Název práce:	Obraz šlechty v průvodcovských textech českých hradů a zámků
Název v angličtině:	The portrayal of nobility in text guides of Czech castles and chateaux
Anotace:	Práce se věnuje rekonstrukci obrazu šlechty v průvodcovských textech českých památek v letech 1948—1989. Zabývá se rozkrytím a popisem strategií, pomocí kterých byly obrazy šlechty utvářeny.
Klíčová slova:	obraz, šlechta, průvodcovský text, průvodce, zámek, hrad, památka, strategie, komunismus
Anotace v angličtině:	This work is focused on the portrayal of nobility in the Czech guide texts between the years 1948—1989. It pinpoints and describes the strategies that were used to portray the nobility.
Anglická klíčová slova:	portrayal, nobility, text guide, guide, chateau, castle, monument, strategy, communism
Rozsah práce:	96 normostran (172 833 znaků)
Jazyk práce:	Čeština